

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ἡ Ἑλληνική Μακεδονία εἶναι Ἑλληνική

Μηνιαία ἐπιδεώρησι • τεύχος 120 • Ὀκτώβριος – Δεκέμβριος 1992 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιδεώρση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Είναι, ήδη, σχεδόν αργά
Γιώργου Μαργαρίτη	6	Τί χρησιμεύει λοιπόν η ιστορία;
Γεράσιμου Μακρίδη	8	Ή επικίνδυνη αίσθηση της δύναμης
Άντρεά Πανταζόπουλου	9	Τό άγκομαχπτό
Γιώργου Μαργαρίτη	10	Σαφέστατες άσάφειες
Γιώργου Μαργαρίτη	14	Παιδεία I: στό έλεος τών μηχανισμών της άγοράς
Ζακί Πρυνεντί	16	Παιδεία II: ή άπάτη τών διπλωμάτων
Άλέξη Παπαλιά	20	Ίταλία: ή κομματοκρατία sé κίνδυνο
Άντρεά Πανταζόπουλου	21	M. Άνατολή I: ειρήνη τώρα;
	22	M. Άνατολή II: μιά εύκαιρία για ειρήνη: μιλάει ό φιλόσοφος Γεσαγιαχού Λεμποβίτζ
Νόρμαν Μπιρμπάμ	25	Πού πηγαίνει ή Άμερική;
Άγγελου Έλεφάντη	28	Μακεδονικό: Άπό τίν έθνικιστική έξαρση στό περιθώριο
Μάρκου Μαρίδη	37	Τί πρέπει νά λέγωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις
Βασίλη Κρεμμυδά	40	Ύποδοχή τών εύρωπαϊκών ιδεών άπό τόν έλληνισμό στό τέλος της Τουρκοκρατίας
Έρικ Χομπσμπάουμ	43	Άποχαιρετισμός στόν Κολόμβο
Έρατοσθένη Κατωμένου	48	Τό σολωμικό κείμενο ώς «σημαίνουσα πρακτική»
Δημήτρη Κυρτάτα	53	Ό συγγραφέας της Άποκάλυψης
Άντρεά Πανταζόπουλου	55	Ή «τελική λύση». Για τά βιβλία Χρονικό, του M. Νατζαρή και Μπιργκενάου: τό στρατόπεδο του θανάτου, του M. Ναχόν
Χρήστου Παπαγεωργίου	56	Για τό βιβλίο Φύλακας έρειπίων, του Άλέξη Τραϊάνου
Δημήτρη Κυρτάτα	58	Για τό βιβλίο Έλληνισμός, έρμηνεία της άλεξανδρινής εποχής, του Λ. Κάνφορα
K. Παπαντωνόπουλου	60	Για τό βιβλίο Οι δάσκαλοι του Δημοτικού Σχολείου, τών Άλ. Φρειδερίκου και Φ. Φολεροῦ
Δ.Π.	61	Για τό βιβλίο Μαρξισμός και ιστοριογραφία, του J. Haldon
Δηῶς Καγγελάρη	62	Ένα «Σύγχρονο» θέατρο στή Μόσχα
	63	Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άρτισειδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άντρεάς Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Ευσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., έξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εύρώπης, έτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εύρώπης έξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Άυστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Όκτώβριος – Δεκέμβριος 1992 • τεύχ. 120 • δρχ. 500

Εἶναι, ἤδη, σχεδόν ἀργά

Σέ τρεῖς μέρες γίνεται ἡ συνάντηση κορυφῆς τοῦ Ἐδιμβούργου. Τὴν ἄλλη ἐβδομάδα, ὅλα θὰ εἶναι γνωστά. Ἡ οἱ συνεταῖροι τῆς ΕΟΚ θὰ ἀποδεσμευτοῦν ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς Λισαβώνας καὶ θὰ ἀρχίσουν οἱ διμερεῖς ἀναγνωρίσεις τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας ἢ, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ἡ ὑπόθεση θὰ ἀναβληθεῖ καὶ ἡ ἀναγνώριση θὰ ἔλθει ἀπὸ τὸ συμβούλιο Ἀσφαλείας καὶ τὸν ΟΗΕ. Καὶ στή μιὰ καὶ στήν ἄλλη περίπτωση ἡ ἀναγνώριση θὰ εἶναι γεγονός, καὶ στή μιὰ καὶ στήν ἄλλη περίπτωση —εἶναι ζήτημα χρόνου ἢ διαφορά— ἡ Ἑλλάδα θὰ γνωρίσει μιὰ διπλωματικὴ ἤττα. Καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ὑποστεῖ αὐτὴ τὴν ἤττα διότι δέν ὑπάρχει περίπτωση ὁ πρωθυπουργὸς στοῦ Ἐδιμβούργου, ἢ πρὶν τὸ Ἐδιμβούργο, νὰ προτείνει μιὰ λύση πού θὰ ἦταν ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά καὶ ἀπὸ τὴ διεθνή κοινότητα, δηλαδὴ ἀναφορὰ στοῦ ὄνομα Μακεδονία. Δέν ὑπάρχει περίπτωση γιὰ μιὰ τέτοια στάση θὰ σήμαινε αὐτομάτως ἀνατροπὴ τῆς κυβέρνησης, ἐκλογές κ.λπ. Δέν ὑπάρχει τέτοια περίπτωση διότι γενικῶς ἡ «Ἑλλάς δέν ἀναγνωρίζει». Κι ἀφοῦ δέν ἀναγνωρίζει θὰ ἠττηθεῖ.

Υπάρχουν μάχες πού ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τίς δώσει κανεὶς, ἀκόμα κι ὅταν ξέρει ὅτι θὰ ἠττηθεῖ: ὅταν εἶναι δίκαιες μάχες, ὅταν ὑποστηρίζει κανεὶς μιὰ δίκαιη ὑπόθεση. Δέν εἶναι αὐτὴ ἡ σημερινὴ περίπτωση. Μὴν ἀναγνωρίζοντας τὸ «σκοπιανὸ κρατίδιο», ἡ ὑπεύθυνη πολιτικὴ ἡγεσία διαπράττει σωρευτικῶς τὰ ἀκόλουθα λάθη:

- Ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν ΕΟΚ.
- Μετατρέπει σέ ἐχθροὺς τοὺς βόρειους γείτονές μας καὶ τοὺς σπρώχνει σέ ἐθνικιστικὲς θέσεις.
- Ἐνισχύει τίς φυγόκεντρες τάσεις μέσα στοῦ κράτος τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας (Ἀλβανοί, βουλγαρίζοντες), καλλιεργεῖ, ἐπομένως, τίς τάσεις διαμελισμοῦ τῆς.
- Καλλιεργώντας τίς τάσεις διάσπασης τοῦ νεότευκτου κράτους συμβάλλει στήν ἀποσταθεροποίηση τῆς περιοχῆς καὶ ἐπιτρέπει ὁ πόλεμος πού μαίνεται στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη νὰ φτάσει ὡς τὰ σύνορά μας.
- Ἐξωθεῖ τοὺς Σλαβομακεδόνες ν' ἀναζητοῦν προστατίες κατὰ τὴν μεριά τῆς Τουρκίας, ἐνισχύοντας ἔτσι τὸ ρόλο τῆς Τουρκίας στὰ Βαλκάνια.
- Ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ δρόμο στήν ἀνάπτυξη ὑπερεθνικιστικῶν-ἐπιθετικῶν κύκλων στὸν τόπο μας, πού εἴτε μέ τὸ πρόσχημα προστασίας τῶν ἀλύτρωτων ὁμοεθνῶν μας εἴτε γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ εἴσοδος προσφύγων τὸν τόπο μας ἐπιζητοῦν στρατιωτικὴ-προληπτικὴ ἐπέμβαση στοῦ νεοσύστατο κράτος.
- Ἡ ἐπίσημη θέση τῆς Ἑλλάδας, θεμελιωμένη πάνω σέ ἐθνικιστικὲς ἀντιλήψεις, καλλιεργεῖ ἐθνικιστικὰ ἀνακλαστικὰ στὸν ἑλληνικὸ λαό, ἀνακλαστικὰ ὑπεροψίας, περιφρόνησης ἀπέναντι στοὺς ἄλλους καὶ ξενοφοβίας.
- Τέλος, ἀποπροσανατολίζει τὸν ἑλληνικὸ λαό ἀπὸ τὰ καίρια κοινωνικά, οἰκονομικά, πολιτικά καὶ πολιτιστικά προβλήματα, ἀνάγοντας τὸ ὄνομα τῶν «Σκοπιανῶν» σέ κύριο, σχεδόν μοναδικὸ πρόβλημα τοῦ τόπου.

Πράγματα δηλαδὴ προφανῆ πού ὡστόσο συμβαίνουν ὄχι ἀπὸ λάθος ὑπολογισμούς ἢ λανθασμένες ἐκτιμήσεις ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑπάρχει μιὰ γενικότερη ἰδεολογικὴ ἀγκύλωση ἐξαιτίας τῆς ὁποίας ἄλλωστε τὸ ἐσωτερικὸ μέτωπο ἐμφανίζεται ἀρραγές. Ἄν δεῖ κανεὶς τὰ πράγματα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν κυρίαρχων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, δέν μπορεῖ νὰ ἐλπίζει σέ ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος. Δέν ὑπάρχουν στοῦ ἐσωτερικοῦ τοὺς δυνάμεις πού θὰ μπορούσαν ν' ἀντισταθοῦν, νὰ ἐπιβάλουν σύνεση, μετριοπάθεια καὶ οὐσιαστικὴ ἀντιμετώπιση τῶν θεμάτων.

Δέν πιστεύουμε ὅμως ὅτι εἶναι μοιραία ἡ πορεία πρὸς τὴν ἐθνικὴ ταπείνωση καὶ τὴ διεθνή περιθωριοποίηση τοῦ τόπου. Ὅχι μόνο γιὰ τὴν αἰτία τὴν ἐθνικὴν ἀντιπαράθεση ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ὑπάρχει μέσα τοὺς δυνάμεις πού θὰ μπορούσαν νὰ ἀντισταθοῦν. Εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιστρατευθοῦμε ὅλοι σέ μιὰ πραγματικὴ πατριωτικὴ, ἀντιεθνικιστικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἀφύπνιση. Γιὰ τὴν εἶναι, ἤδη, σχεδόν ἀργά.

Τί χρησιμεύει λοιπόν ἡ ἱστορία σέ μέρες που πολλά γίνονται καί περισσότερα προετοιμάζονται στό ὄνομά της; Τί χρησιμεύει ἡ ἐνασχόληση μέ τό παρελθόν σέ καιρούς που αὐτό τό παρελθόν δικάζει, νομολογεῖ καί προδικάζει; Σέ μέρες που στό ὄνομά του χαράζονται σύνορα, χωρίζονται λαοί καί ἀνοίγουν πληγές —παλιότερες ἢ νέες; Καί οἱ ἱστορικοί; Τί εἶδους ἐπάγγελμα ὑπηρετοῦν καί ποιά κοινωνική ἀνάγκη γεφυρώνουν;

“Ὅχι! Δέν ρωτῶ γιά ἐκείνους που ἔχουν εὐκόλες ἀπαντήσεις σέ ὅλα αὐτά. Δέν ἐννοῶ τούς ὑποψηφίους «τῆς δέσμης» που ἀσχολοῦνται μέ τήν «ἱστορία» γιά νά γίνουν φοιτητές τῶν ΑΕΙ. Τούς φοιτητές τῶν ΑΕΙ που παπαγαλίζουν «ἱστορία» γιά νά γίνουν πτυχιούχοι τῶν ΑΕΙ. Τούς καθηγητές τῆς «Μέσης» που θεατρολογοῦν ἐπί τῆς ἀποσθηζόμενης ἱστορίας τῶν ἐγχειριδίων ἐπειδή αὐτό ζητᾶ ἀπό αὐτούς ἡ «ἀγορά» καί ἐπειδή τέτοια τούς ἐπιβάλλουν οἱ ἐπιθεωρητές, ὑπουργοί καί λυκειάρχες¹. Τούς λέκτορες τῆς Ἀνωτάτης που ἐκ τῶν ἐνόνητων μπαλώνουν τά ἱστορικά τους ἀρθρίδια γιά νά ξεφύγουν ἀπό τήν σιμπίδα τοῦ «περί ἐκσυγχρονισμοῦ» (!) νόμου καί νά μπαλώσουν τά ἐπαγγελματικά καί μισθολογικά τους γιά τρία-τέσσερα χρόνια ἀκόμα μέχρι τήν ἐπόμενη «ἐκσυγχρονιστική» καί ταπεινωτική τους κρίση. Γιά νά γίνουν κάποτε ἐπικούροι, κάποτε —ἀν βοηθήσει ὁ Θεός— ἀναπληρωτές ἢ —ἀν βοηθήσει καί κάποια αὐριανή κυβέρνηση καί κάποια συγχυρία— ἀκόμα καί Καθηγητές σέτοι μέ κεφαλαῖο Κ, ἀνεξέλεγκτοι, μέ θεόπνευστη αὐθεντία.

“Ὅχι! καί μιῶ εἰλικρινά: δέν εἶναι αὐτή ἡ «ἱστορία» —τρόπος ἐπιβίωσης, ἐπαγγελματικῆς καί κοινωνικῆς— που ἰδιαίτερα μ' ἐνοχλεῖ. Δέν εἶναι τουλάχιστον ἐκείνη που μέ πνίγει. Γιά τήν ἄλλη μιῶ, γιά ἐκείνη τήν ἀνυπαρκτη καί τήν τόσο ἀναγκαία, ἐκείνη που θά ἐξέταζε τό παρελθόν ὄχι γιά νά προφητέψει τό ἐπαγγελματικό μέλλον, μά γιά νά κάνει τούς ἀνθρώπους πιό σοφοῦς καί πιό ἐλεύθερους — μαζί πᾶνε αὐτά. Αὐτή που θά ἔξυνε τίς πτυχές τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τίς πληγές μας που θά ἔλεγε κι ὁ Βαλτινός, που θά μπορούσε νά μᾶς σύρει στό συναρπαστικό ταξίδι ἀνάμεσα στίς πράξεις, στίς σκέ-

Τί χρησιμεύει λοιπόν ἡ ἱστορία;

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

φεις, στίς μορφές καί στίς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων. Στό παρελθόν που συνέβη, ἄρα εἶναι ἀληθινό, χειροπιαστό, ἔντιμο καί ἀφάνταστα διδακτικό. Πού εἶναι τό μόνο μας στήριγμα γιά νά γνωρίσουμε τόν ἑαυτό μας, τούς γειτόνους

μας, τόν κόσμο μας, γιά νά μορφωθοῦμε. “Ὅταν λείπει αὐτό σέ τί νά μ' ἐνοχλήσουν τά μικρά καί μάταια ἄλλα.

Στήν παραλοῖσμένη νεοελληνική κοινωνία μας, ἀνάμεσα στίς ἰαχές ἀναριθμητῶν ραδιοσταθμῶν, τηλεσχολιαστῶν καί ἀρθρογράφων, στήν ὀμίχλη τῶν πολιτικῶν προθέσεων καί στούς δαιδάλους τῶν συμφεροντολογικῶν μικρόκοσμων, ἡ δυνατότητα προσφορᾶς τῶν ἱστορικῶν φαίνεται ὄχι μόνο ἀνεξάντλητη ἀλλά καί ἐπιτακτική. Τί ἄλλο, ἔξω ἀπό τή γνώση, τήν παιδεία, θά μπορούσε νά μετριάσει τούς ἐπί τῶν πλασματικῶν κατασκευῶν φανατισμούς, θά μπορούσε νά ὑποδείξει τή φτώχεια τῶν περί ἀδιεξόδων λογικῶν, θά μπορούσε νά ἐπιτρέψει τό πλησίασμα τοῦ διπλανοῦ μέσα καί ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς χώρας. Σέ ἀπλή γλώσσα, θά μπορούσε νά ἀναζητήσει τίς ἐξόδους ἀπό μιά κατάσταση ὅπου τό χωρίς προοπτική μίσος, ἡ ἀντιπαλότητα, ἡ μή ἀνοχή τείνουν νά γίνουν μοναδικές ἀξίες τῆς κοινωνίας.

Ἡ χώρα, οἱ θεσμοί της, οἱ νομοθέτες της εἶχαν προβλέψει σέ περιόδους νηφάλιες τά σχετικά. Εἶναι τελικά μεγάλος ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων που θεσμικά πληρώνονται ἀπό τό κοινωνικό σύνολο μέ ἐργασία τους μοναδική καί ἀποκλειστική τήν παραγωγή ἱστορίας. Τό ξεκαθάρισμα δηλαδή αὐτῶν τῶν χειροπιαστῶν που συνέβησαν καί τήν παρουσίασή τους στούς ἄλλους, σέ ὅλους τούς πολίτες τῆς χώρας, ὥστε αὐτοί νά ἔχουν ἐφόδιο τή γνώση καί κτῆμα τους αὐτό που τά συνταγματικά κείμενα ὀνομάζουν συνοπτικά παιδεῖα. “Ἐστω καί στόν ἱστορικό της παρονομαστή. Καί αὐτό εἶναι που πνίγει καί συνθλίβει καί τήν πιό αἰσιόδοξη διάθεση. Ἡ κατάσταση τοῦ ἔμμισθου αὐτοῦ χώρου, ἡ παρακμή τῶν ἰδεῶν του, ἡ ἀδυναμία του νά δημιουργήσει, ἡ ἀπελπισμένη του πρόσδεση στά μηχανικά καί τετριμμένα. Ὁ καταπληκτικός συντηρητισμός του θά λέγαμε μέ κίνδυνο νά παρεξηγηθοῦμε, γιατί θά μπορούσε ὁ χῶρος νά μοιάζει ζωντανός ἔχοντας ἔστω συντηρητικές ἀπόψεις.

“Ἀς μήν ἀσχοληθοῦμε μέ τούς κυνηγούς τῆς εὐκαιρίας.

Ἐκείνους πού γιά νά ἐξαργυρώσουν οἰκονομικά καί σέ δόξα τούς ἐπίκαιρους φανατισμούς πετυχαίνουν τό ἀπίθανο. Πολυδιαβασμένη «βαλκανική ἱστορία» καταφέρνει νά ἀρχίζει ὅλα της τά κεφάλαια καί τήν πλειοψηφία τῶν παραγράφων της εἶτε μέ ζητήματα ἑλληνικά, εἶτε μέ τίς λέξεις Ἑλλάδα, ἑλληνικός κ.λπ. Λές καί τά ἄλλα πέντε ἕκτα τῶν πληθυσμῶν τῶν Βαλκανίων δέν εἶναι παρά ἓνα εἶδος περιέργης πανίδας, καταδικασμένα νά περιστρέφονται γύρω ἀπό τόν ἑλληνικό γαλαξία χωρίς δική τους ταυτότητα, ἱστορία, γλώσσα ἢ πολιτισμό. Ἡ, τέλος πάντων, καί ἂν τά ἔχουν ὅλα αὐτά, ἄς τά ἔχουν ἐκτός ἱερῆς Ἱστορίας, στήν ἀρμοδιότητα κάποιας ἐθνολογίας ὅπως αὐτή πού προσμετρᾷ τούς λαούς τῆς Ἀφρικής ἢ τῆς Μελανησίας. Ὁ καθείς καί ὁ ρατσισμός του θά λέγαμε. Θά ἦταν καί γραφικά ὅλ' αὐτά ἂν τό κάτι ἄλλο ὑπῆρχε.

Τό τελευταῖο χτίζεται ὅπως χτιζόταν τό γεφύρι τῆς Ἄρτας. Χωρίς μάλιστα νά ὑπάρχει ἐδῶ τό κουράγιο τοῦ πρωτομάστορα ἢ ὁ δόλος τῶν ἄλλων ὥστε νά χτιστεῖ γυναίκα στά θεμέλια καί νά νικηθεῖ ὁ καταστροφικός κόσμος τῶν δαιμόνων. Πολλοί, πάρα πολλοί ἀπό τούς ἐπαγγελματίες τῆς ἱστορικής ἐπιστήμης πεισματικά ἀκολουθοῦν τά συλλεκτικά ἴχνη τῶν προγόνων. Ἀνακαλύπτουν δηλαδή, ταξινομοῦν καί δημοσιεύουν «πηγές». Ὡ τῆς μοναστικῆς ἀσκήσεως! Ἦρθε καί τό ἄλλοθι τῆς ποσοτικῆς ἱστορίας ἀνάμεσα, ἦρθαν καί οἱ κομπιούτερ καί τό γόρδιο μπερδέμα ἀνάμεσα στίς σχολές δακτυλογράφων καί τίς σχολές ἱστορικῶν ἔγινε ἀξεδιάλυτο. Δῶσ' του ὀνόματα, δῶσ' του ἡλικίες, δῶσ' του ἐπαγγέλματα, δῶσ' του ὑψηλοῖ στατιστικομαθηματικοὶ λογισμοὶ νά μετροῦν ἀμαξάδες. Ἄν μή τί ἄλλο, θαυμάζει κανεῖς τό βρετανικό φλέγμα τῶν ἐπιστημόνων τῆς τάσης. Ὅλη ἡ κοινωνία νά περιμένει νά ἀκούσει ἀπό αὐτούς τό τί ζητοῦν οἱ Βούλγαροι στή Μακεδονία — ὅσα τέλος πάντων ἡ ἐθνικιστική ραδιολογοδιάρροια τήν διδάσκει — καί αὐτοὶ ἀτάραχοι στίς βάσεις τῶν δεδομένων τους. Ὑποθέτω ὅτι μόλις περαστοῦν στίς θρυλικές αὐτές «βάσεις» ὅλοι οἱ ἀνά τούς αἰῶνες Ἑλληνες, θά ἀρχίσει καί ἡ καταγραφή τῶν Βουλγάρων, ὅποτε ἴσως προκύψουν μαθηματικές ἀπαντήσεις.

Ἡ ἐπόμενη τάση ἱστορίζει ἐπὶ τῆς λεπτομέρειας. Βιογραφίες ἀτόμων ἐνδόξων, βιογραφίες ἀνθρώπων ἀδόξων, οἰκογενειακά πορτρέτα, ἐπιχειρήσεις, χωριά, βιβλία, ἱστορία λέξεων καί ὄρων, ἀρχεῖα τραπεζῶν, πόλεων καί ἐπιφανῶν νά καταπίνουν μέρες ἀτελείωτες τίς πιό ζωντανές ἐποχές δραστηρίων καί ἀξιόλογων ἀνθρώπων. Περίπου στά ὅρια τῶν μοναχικῶν περὶ ἀγίων, ὁσίων, μαρτύρων, νεομαρτύρων, σημείων καί ἑτέρων θαυματουργῶν ἐνασχολήσεων ἡ ἱστορική μας δραστηριότητα. Στή λεπτομέρεια, στή λεπτομέρεια γιατί ἂν βγοῦμε ἀπό ἐκεῖ θά μᾶς φάει ὁ λύκος καί τότε πῶς θά

γίνουμε ἐπίκουροι; Λίγο ἀλλά καλό καί πετραδάκι πετραδάκι ἴσως ξεδιαλύνουν οἱ πτυχές τοῦ ἄλλοτε. Χρόνια ἡ τελευταία ἐλπίδα².

Τέλος ἡ μακρηγορία. Ὅποτε ἡ κοινωνία, ὁ Τύπος λ.χ. χρειαστεῖ μιά ἀπλή ἀφήγηση περὶ βαλκανικῆς ἱστορίας ἢ περὶ Μακεδονικοῦ, εἶτε ἀντιγράφει ἰταλικά περιοδικά εἶτε καταφεύγει στοὺς Ἀγγλους ἢ Γερμανοὺς συγγραφεῖς συνοπτικῶν ἐγχειριδίων νεοελληνικῆς ἱστορίας. Μετριότατο ὑλικό ὅπου συχνά χώνονται καί οἱ ἐθνικισμοὶ τῶν γειτόνων, πράγμα πού ἐντείνει τήν πάγια νεοελληνική αἴσθηση περὶ «διεθνῶς κατά τῆς Ἑλλάδος συνωμοσίας». Καί ὁ ἐπ' αὐτοῦ διάλογος στίς στήλες «Οἱ ἀναγνώστες μᾶς γράφουν...» τῶν ἐφημερίδων πού, γιά τούς δύσπιστους, ἀποδεικνύουν μέ τόν καλύτερο τρόπο τό πόσο ἐλάχιστα μετέχουν οἱ λεγόμενοι «ἐπαγγελματίες Ἑλληνες ἱστορικοί» στή διαμόρφωση τῶν ὄσων κυκλοφοροῦν στήν κοινή γνώμη.

Μὴν τό ξεχάσω. Στόν ἴδιο διάλογο κυριαρχοῦν καί κάποιοι ἀπίθανοι, ὅπως ὁ κύριος Ἀχιλλέας, μόνιμος ἐθελοντής στόν ἀγῶνα γιά τήν ἐθνική ΜΑΣ ἱστορία. Σέ πρόσφατο πόνημά του — πού ὁ πολύ Ἐθνικός μας Ὁργανισμός Τουρισμοῦ ἀνέδειξε — μᾶς φηθύρισε ἐμπιστευτικά ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ δέν εἶναι Ἀλβανοὶ ἀλλά κρυπτοθράκες. Περίπου ὅπως λέμε κρυπτοαδελφές. Ὑπονοῦσε δέ ὅτι κακῶς ἔχουν ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά καί ὑπόσταση. Δέν ξέρω. Παλιά ἀντιδίκησα μέ τόν κύριο Ἀχιλλέα, λυσσαλέα μάλιστα. Τώρα περίπου τόν κρυπτοθαυμάζω. Αὐτός ἔχει τουλάχιστον τό θάρρος νά λέει ὅσα πιστεύει μέ κάθε καιρό — εὐνοϊκό ἢ ἀντίξοο — καί ἐπιπλέον μπορεῖ νά τά διηγεῖται στά ἑλληνικά μέ ἀρχή καί τέλος.

Κάποιες ἐξαιρέσεις, κάποιες προσπάθειες μεμονωμένες καί τιμητικές δέν ἀναιροῦν τήν ἀσφυκτική κεντρική εἰκόνα. Γίνονται μάλιστα καί πιό σπάνιες ὅσο πλησιάζει

1. Τῆ δύστυχη συμβία μου σκέφτομαι πού ἀνηφορίζει ψηλά στόν Ψηλορείτη κάθε πρωί — ἕκατό χιλιόμετρα ἀνηφορὰ κατηφόρα καί στροφές κάθε μέρα — γιά νά διδάξει σέ ὄρεινό καί ξεχασμένο κι ἀπό τό θεό χωριό αὐτά τά ἀνούσια κεφάλαια τῶν «ἐγχειριδίων». Τόσος κόπος ἀνθρώπινος, τόση φθορά, τόση προσπάθεια, τόσο πάθος σέ τελευταία ἀνάλυση γιά τόσο ἀσήμαντα ἀποσπάσματα γνώσης. Καί μέ λύσσα ἀναλογίζεται κανεῖς πόσα σημαντικά θά εἶχε νά δώσει ἂν δέν τῆς αἰχμαλώτιζαν τό πνεῦμα τά «ἐγχειρίδια», ἡ «ὔλη» καί τό μακρινό καί πάντα παρόν φάντασμα τῶν αὐριανῶν ἢ μεθαιριανῶν «ἐξετάσεων».

2. Πετραδάκι πετραδάκι, μέσα σέ ὠκεανό δημοσιευμένων καί ἀδημοσίεωτων πηγῶν καί ἀρχαιολογικῶν ὑλικῶν, κτίζεται (;) καί ἡ ἱστορία τοῦ '21. Ἀποτέλεσμα: ἂν χρειαστεῖ κανεῖς ἐγχειρίδιο ἐπ' αὐτῆς, μόνο σέ προϊόντα δημοσιογραφικῆς ἐρευνας ἢ ἀνάλογα Ἀγγλῶν «νεοελληνιστικῶν» μπορεῖ νά προσφύγει.

ζουμε τούς χώρους νεότερων ἐρευνητῶν. Τώρα πού ὁ ἱστορικός λόγος, ὁ ἐπιστημονικός καί νηφάλιος χρειάζεται, τόν περιμένει διψασμένη ἡ ἀμήχανη κοινωνία, τώρα ἡ γύμνια αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε νεοελληνικές ἱστορικές σπουδές προβάλλει ἀφόρητη. Καί ἡ μέν γύρω κοινωνία τό ξεπερνᾶ, τρέχει στή σύνεση ἢ τόν φανατισμό της ἔστω καί λίγο στά τυφλά, ἔστω καί μέ τήν αἴσθησι ὅτι τά λεφτά πού ἐπένδυσε στους ἱστορικούς, στους σοφούς της, λίγα ἀπέφεραν. Στους ἐντός τῶν τειχῶν μένει ἀνεξίτηλη ἡ αἴσθησι τῆς ἐνοχῆς. Ἴδιαίτερα ὅταν,

ὅπως καί ἐγώ, τό ξέρουν ὅτι εἶναι συνένοχοι. Τό προσέξατε; Σ' ὀλόκληρο τό σημείωμα δέν ἤμουν πουθενά ὑπερβολικά συγκεκριμένος, ἀπέφυγα ὀνόματα καί παραθέματα καί μόνο οἱ πολύ κοντινοί μποροῦν νά συσχετίσουν τά κλεισίματα τοῦ ματιοῦ. Βλέπετε, θέλω κι ἐγώ νά γίνω ἐπίκουρος. "Ὅσο κι ἂν ἀπεχθάνομαι τή μισθολογική μου ἐξάρτησι, ὅσο κι ἂν ἀσφυκτιῶ νιώθοντας ὑποταγμένος, κοινωνικά ἀσυνεπής καί ἄχρηστος. Σέ τί νά βοηθήσει αὐτό τό ἀδύναμα καθαρτήριο συναίσθημα τῆς ἀπελπισίας!

Η πρόσφατη δήλωσι ἀνώτατου Ἑλληνα στρατιωτικοῦ ἀξιωματικοῦ γιά τήν κατάστασι στά σημερινά Βαλκάνια, συγκρίσιμη καί ἀνάλογη κατ' αὐτόν μέ τήν ἀντίστοιχη στίς παραμονές τῶν

Βαλκανικῶν Πολέμων, εἶχε ἴσως τό σχετικό βάρος τῆς ρητορικής ὑπερβολῆς, ἴσως ὅμως ἀποκάλυπτε καί μυχικές σκέψεις. Ἡ συχνότητα ἐξάλλου παραπλήσιων στή σημασία δηλώσεων ἀπό στρατιωτικά ἢ πολιτικά στελέχη τοῦ ὑπουργείου Ἀμύνης, ἰδιαίτερα μέ τήν εὐκαιρία στρατιωτικῶν ἐκδηλώσεων στη Βόρεια Ἑλλάδα, κάτι σημαίνει. Ἴδιαίτερα σέ καιρούς ὅπου κανεῖς δέν μπορεῖ νά προδικάσει μέ ἀκρίβεια τίς ἐξελίξεις.

Ἡ ἑλληνική στρατιωτική μηχανή ἔχει εὐνοηθεῖ ἰδιαίτερα ἀπό τίς πρόσφατες διεθνείς πολιτικές μεταβολές καί συγκυρίες. Ἡ ἀπομάκρυνσι τοῦ «ἀνατολικοῦ κινδύνου» ἀπό τήν Εὐρώπη, ἡ ἐνοποίηση τῶν δύο Γερμανιῶν ἀλλά καί ὁ ἐπανεξοπλισμός τῶν ἀμερικανικῶν κυρίως δυνάμεων μέ σύγχρονα ὄπλα ἀποδέσμευσαν τεράστιες ποσότητες ὀπλικῶν συστημάτων, πολλά ἀπό τά ὁποῖα μοιράστηκαν μέ χαρακτηριστικούς ὅρους σέ χώρες πού θά ἐπιθυμοῦσαν νά τά ἀποκτήσουν. Ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε —μαζί μέ τήν Τουρκία— στήν πρώτη γραμμή τῶν αἰτούντων.

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς καταιγίδας στρατιωτικοῦ ὕλικου πού πλήττει τή χώρα εἶναι ἐντυπωσιακό. Μέσα σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα ἡ περιορισμένη σέ διαστάσεις καί δυνατότητες Ἑλλάδα ἀπέκτησε μεγαλύτερους ἀριθμούς τεθωρακισμένων ὀχημάτων ἀπ' ὅσους παρέταξε ἄλλοτε ὁ Χίτλερ στίς ἐπιθέσεις του κατά τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης ἢ ἀπ' ὅσους παρέταξε τό Ἰσραήλ στίς πρόσφατες στρατιωτικές ἀναμετρήσεις του μέ τούς Ἀραβες. Ὁ στόλος πλουτίστηκε μέ πλῆθος φρεγατῶν καί ἄλλων ἀνθυποβρυχιακῶν, πού οἱ ΗΠΑ,

Ἡ ἐπικίνδυνη αἴσθησι τῆς δυνάμεως

τοῦ Γεράσιμου Μακρίδη

ἡ Γερμανία ἢ ἡ Ὀλλανδία δέν χρειάζονταν πιά γιά τήν προστασία νηοπομπῶν στόν Ἀτλαντικό ἀπό τυχόν ὑποβρυχιακές ἀπειλές. Τέλος, ἡ ἀεροπορία ἀπέκτησε περισσότερο ἀπό ἕκατό μαχητικά καί μείωσε τή μέση ἡλικία τοῦ στόλου

της. Σέ ὅλα αὐτά προστέθηκε καί πλῆθος ὄπλων σοβιετικῆς τεχνολογίας, μέ προέλευσι τό ὄπλοστάσι τῆς πρώην Ἀνατολικῆς Γερμανίας.

Οἱ ἐξοπλισμοί αὐτοί δέν ἄλλαξαν τούς συσχετισμούς δυνάμεων μέ τόν «παραδοσιακό» ἀνατολικό ἀντίπαλο. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἡ Τουρκία ὄχι μόνο ἐκμεταλλεύτηκε στό ἔπακρο τίς διαθέσιμότητες πολεμικῶν συστημάτων γιά νά ὑπερεξοπλιστεῖ καί αὐτή ἀλλά καί ἀπέκτησε σέ πολλούς τομεῖς ποιοτικά πλεονεκτήματα. Ἡ στρατηγική της σημασία καί τό μέγεθός της τῆς ἔδωσε αὐξημένες δυνατότητες ἐπιλογῶν. Μέ αὐτές τίς δυνατότητες μπόρεσε, γιά παράδειγμα, νά ἐξουδετερώσει τή συσσώρευσι τεθωρακισμένων στήν ἑλληνική πλευρά μέ τήν ἀπόκτησι προηγμένων ἀντιαρματικῶν ἀεροπλάνων (Α-10) καί ἐλικοπτέρων. Ὁ ὄγκος τῶν ἐνόπλων δυνάμεων της ἐξάλλου τῆς ἐπέτρεψε τήν πλήρη ἐπένδυσι τῶν ἀποκτηθέντων ὕλικῶν μέ τήν ἀναβάθμισι πλῆθους μονάδων δεύτερης σειρᾶς. Ἀντίθετα, στήν ἑλληνική πλευρά, οἱ μειωμένες ἀριθμητικές δυνατότητες τοῦ στρατεύματος ὀδήγησαν πολλά νεοαποκτηθέντα ὕλικά κατευθεῖαν στίς ἀποθήκες τῆς ἐφεδρείας.

Οἱ ὑπερεξοπλισμοί δέν ἀναβάθμισαν ἐπίσης τή γενική στρατιωτική εἰκόνα καί τίς δυνατότητες τῆς Ἑλλάδας. Καθώς πρόκειται κυρίως γιά ὕλικά δεύτερης ἢ τρίτης γενιᾶς, κάνουν τά ἑλληνικά στρατεύματα νά μοιάζουν περισσότερο μέ γενικές ἀποθήκες πολεμικοῦ ὕλικου παρά μέ μονάδες σύγχρονου πεδίου μάχης. Καθώς μάλιστα τά ὕλικά αὐτά ἔχουν σχεδιαστεῖ κυρίως γιά τίς

κεντροευρωπαϊκές πεδιάδες ή για τούς ωκεανούς, ή παραλαβή τους συνοδεύεται και από τούς σχετικούς με τήν προσαρμογή τους στό έλληνικό περιβάλλον πονοκεφάλους. Οί αριθμοί τους τέλος και τό κόστος συντήρησης, μετατροπής και αξιοποίησης γονατίζουν οικονομικά τίς ένοπλες δυνάμεις σε βάρος είτε τής γενικής τους λειτουργιχότητας (π.χ. κόστος εκπαίδευσης) είτε τής εξυπηρέτησης ειδικών αναγκών (π.χ. πιστική ανάγκη αντικατάστασης του άποβατικού στόλου).

Πλήθος επιπλέον «τεχνικών» προβλημάτων και αδυναμιών θά μπορούσαν ακόμα νά αναδειχθούν σε βάρος αυτής τής συγκυριακής έξοπλιστικής υστερίας. Δέν νομίζουμε όμως ότι αυτά είναι τά πιό σημαντικά. Οί επιπτώσεις πού ή διαμορφούμενη εξαιτίας των έξοπλισμών αίσθηση ισχύος και ύπεροχής μπορεί νά έχει είναι τό πλέον επικίνδυνο σημείο τής ιστορίας αυτής. Ή δύναμη είναι κακός σύμβουλος, ιδιαίτερα σε έποχές έθνικιστικής έξαρσης, άνορθολογισμού και κρίσης. Πραγματικά, σε σχέση με τούς Βόρειους γείτονες, σε διάλυση ή σε βαθιά κρίση, οί έλληνικοί ύπερξοπλισμοί φαντάζουν καταπληκτικοί. Δίνουν τήν αίσθηση τής απόλυτης ύπεροχής, τής εύκολης νίκης, τής ακίνδυνης ταπεινώσης, «τιμωρίας» ή έκβιασμού των αντιπάλων. Οί «ξιπόλητοι γύφτοι» του Βορρά —κατά τό ήμειπίσημο ή και τό έπίσημο πολλές φορές λεξιλόγιο— καλά θά κάνουν νά προσέξουν. Ήν δέν προσέξουν;

Θά ήταν μάταιο τό νά επαναλάβουμε έδω για μία ακόμα φορά τά πόσα θά είχε νά κερδίσει ή χώρα μας εάν επέλεγε τήν όδό τής φιλίας και τής συνεργασίας με τούς Βόρειους γείτονες αντί εκείνης τής αντιπαράθεσης και του μίσους. Οί επιλογές πάντως έγιναν και ίσως εί-

ναι πολύ άργά για όποιαδήποτε επιστροφή. Σε μία τέτοια κατάσταση οί σημερινές έξοπλιστικές «έπιτυχίες» του κυρίου Βαρβιτσιώτη μπορεί αύριο νά γίνουν παγίδα για όλους μας.

Ζούμε σε μία χώρα, σε μία κοινωνία, όπου τά πάντα βρίσκονται σε κατάσταση πείνας και πτώχευσης. Είμαστε πτωχοί και άγονοι σε πόρους, σε δημιουργίες, σε ιδέες, σε φαντασία και σε προοπτικές. Σε αίσιοδοξία έπίσης, πράγμα πού μās κάνει μοιρολάτρες και άβουλους, πού άποσαρθρώνει τήν κοινωνία μας από νηφάλιες σκέψεις και λογικές εκτιμήσεις. Σε μία τέτοια χώρα είναι έκρηκτικά επικίνδυνος ό πλουτισμός σε όπλα και σε δύναμη. Σε έξουσία δηλαδή άπέναντι στους γύρω, τούς γείτονες. Οί ψευδαισθήσεις πού κάτι τέτοιο δημιουργεί είναι πεδία άνοιχτά σε έφιαλτικές αποφάσεις και πρωτοβουλίες. Έφιαλτικές γιατί έκτός των άλλων δέν έχουν ούτε επιστροφή ούτε έκδηλα άποτελέσματα. Τό ταξίδι μέσα στους ωκεανούς του μίσους κρύβει πάμπολλες παγίδες και σχεδόν πάντα οί λαοί και οί χώρες πού τό επί-λέγουν μετανοιώνουν πικρά.

Δέν είμαστε λοιπόν ένθουσιασμένοι πού ή χώρα ύπερξοπλίζεται άνευ όρίων, όρων, λογικής και ουσίας. Ούτε τό Κυπριακό λύνεται έτσι, ούτε τά νησιά του Αιγαίου ή ή Θράκη διασφαλίζονται. Τά 4.000 άρματα μάχης του κυρίου Βαρβιτσιώτη μπορούν μόνο νά μās προσέ-σουν πληγές. Αυτές πού χάσκουν άνοιχτές δέν πρόκειται νά κλείσουν έτσι. Και άν ή χώρα αισθανθεί μία κάποια αυτοπεποίθηση μέσα από τό μοναδικό της αυτό κανάλι πλουτισμού, αυτή θά είναι πλαστή, παραπλανητική, θανατηφόρα.

Τό άγκομαχητό

Ένα άτέλειωτο ανθρώπινο κον-βόι, με μουλάρια πού σέρνουν κάτι σαραβαλιασμένα δίτροχα κάρα· πάνω τους ανάκατα σωριασμένα σκουριασμένα οίκιακά σκεύη, μπρίκια, κατσαρόλες, αλλά και παλιοστρωσίδια, κουρελουδες, σάπιοι ντενεκέδες, φανταχτερά φορέματα πού τά φορούν χοντρομπαλουδες, μυξιάρικα βρωμερά, με μαλλί κολλημένο, και μπροστά τους κάτι ήμίγυμνα μαυριδερά πλάσματα με

άτσάλινα μπράτσα και πετρωμένο βλέμμα. Μιά όσμη αναδύεται. Οί άνθρωποι αυτοί και τά υπάρχοντά τους μυρίζουν, ζέχουν. Ή από τή «φύση τους». Τή μέρα περπατούν, τό βράδυ κάνουν με τά κάρα τους τεράστιους κύκλους, όπως οί μέτοικοι του παλιού Φάρ Ουέστ για νά αντιμετωπίσουν τίς επιθέσεις των Ήνδιάνων, για νά ισιώσουν τά σώματά τους. Κοιμούνται είτε πάνω στά όχήματά τους είτε μέσα σε ένα κακοστημένο αντίσκηνο, κατά δεκάδες. Αυτοί με τά άτσάλινα μπράτσα άργούν νά πλαγιάσουν· πίνουν, φωνάζουν, φτύνουν, στό

τέλος τυλίγονται με μία παλιομπατανία και γέρνουν πλάι στη φωτιά. Ή χαραυγή τους βρίσκει και πάλι μέσα στην άκαταστασία, στίς βρισιές, πνιγμένους στην όχλαγωγία τους, νά έτοιμάζονται νά συνεχίσουν τό δρομολόγιό τους. Έτσι, περίπου, είναι οί νομάδες, ή νομαδική ζωή. Έτσι άκριβώς είναι οί Γύφτοι, ή γύφτικη ζωή.

Τούτη ή άπεικόνιση δέν μās έρχεται από τά παλιά. Είναι μία εικόνα από τό μέλλον. Ένα μέλλον πού τό σήμερα προδιαγράφει. Βέβαια, οί φωτογραφίες των διεθνών

πρακτορείων, πού ἴσως ἀρχίσουν νά κατακλύζουν καί τήν ἐγχώρια κατανάλωση, θά θελήσουν νά διαφεύσουν τήν πιστότητα τῆς προηγούμενης παράστασης. Οἱ ἄνθρωποι θά φαίνονται λίγο-πολύ συγυρισμένοι, τά παρδαλά φουστάνια δέν θά ἀνεμίζουν, οἱ πιτσιρικάδες θά στέκουν ἀποσβολωμένοι, τά ὑπάρχοντα τῆς οἰκιακῆς-κοινοτικῆς οἰκονομίας θά εἶναι ἀμπαλαρισμένα καί ταξινομημένα, ἔτοιμοι καί ἔτοιμα νά φορτωθοῦν στήν ἀμαξοστοιχία τῆς γραμμῆς πού συνδέει (;) τή Γερμανία μέ τή Ρουμανία.

Οἱ γερμανικές ἀρχές ἀποφάσισαν, σέ συμφωνία μέ τίς ἀντίστοιχες ρουμανικές, νά ξαποστείλουν πενήντα μέ ἑκατόν σαράντα χιλιάδες Τσιγγάνους, πού ζοῦν «παράνομα» στήν ἐνοποιημένη πλέον χώρα, στόν τόπο καταγωγῆς «τους». Ἕνα ἀναμφισβήτητο φιλόδοξο σχέδιο, πού ἀναμένεται νά ὑλοποιηθεῖ μέσα στήν ἐπόμενη τριετία καί πού οἱ ἐκπονητές του θά «ἰσοφάρισουν» πληρώνοντας συνολικά στή ρουμανική κυβέρνηση τριάντα ἑκατομμύρια μάρκα.

Ἄν, ὅμως, τό καλοσχεφθοῦμε, ἄν ξαποστείλουμε

καί ἐμεῖς μέ τή σειρά μας συναισθηματισμούς καί ἰδεολογισμούς, τότε θά ὑποχρεωθοῦμε νά θυμηθοῦμε ὅτι οἱ *Zigeuner*, οἱ περιφερόμενοι ληστές, κατά τήν προσωυμία πού οἱ ἴδιοι οἱ ναζί τούς προσέδωσαν, μέ τόν «ἄφυλο» χαρακτήρα τῆς καταγωγῆς «τους», ὅπως ἔτσι εἶχε ἀποφανθεῖ τό Ἐνώτατο Ὁμοσπονδιακό Δικαστήριο τῆς χώρας ἤδη ἀπό τό 1956, ἀποτελέσαν ἕνα πρὸς σφαγὴν ποίμνιο (ὑπολογίζεται ὅτι πεντακόσιες χιλιάδες Τσιγγάνοι-Ρόμ βρῆκαν φρικτό θάνατο στά κρεματόρια τοῦ Τρίτου Ράιχ). Ἄν λοιπόν τό καλοσχεφθοῦμε γιά δεύτερη φορά καί τό συνδυάσουμε μέ τόν καλπάζοντα ἀντισιμιτισμό πού «διεισδύει» πλέον καί στίς «ἐνδιάμεσες» βαθμίδες τοῦ κατεστημένου πολιτικού προσωπικοῦ (σέ τέτοιο βαθμό, πού ὁ πρόεδρος τοῦ Κεντρικοῦ Ἑβραϊκοῦ Συμβουλίου νά ἀναρωτιέται «σέ ποιά χώρα ζεῖ», *Le Monde* 4/11/92), ἄν ἀρχίσουμε νά μετῶμε τά θύματα πού καθημερινά πέφτουν στούς δρόμους, ἄν συνυπολογίσουμε τήν «ἀπάθεια» πού δείχνει ἕνα καθόλου εὐκαταφρόνητο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ στήν ἔκρηξη τοῦ

ρατσισμοῦ καί τῆς ἑτεροφοβίας, τότε νομιμοποιούμαστε νά θέσουμε μία τουλάχιστον ἐρώτηση: Σάν πολλά ἀγκομαχητά δέν ἀκούγονται, τώρα τελευταῖα, κατά Ρῆνο μεριά;

Τό ἐρώτημα μπορεῖ νά φαντάζει ἠθικολογικό καί κοινότοπο. Καί ὅμως, ἄν ἡ γερμανική πολιτική τάξη, ἀπό κοινού μέ τίς κοινωνικές ὀργανώσεις καί ἕνα μεγάλο κομμάτι τῶν πολιτῶν ἐπιχειροῦσαν στά σοβαρά νά τό ἀπαντήσουν, νά ἀνοίξουν μιά, οὔτως ἢ ἄλλως, ἐπώδυνη διαδικασία ἀναστοχασμοῦ τοῦ παρελθόντος, ὄχι γιά νά τιμωρήσουν οὔτε ὅμως καί γιά νά ἀποενοχοποιήσουν ἰδεολογίες καί πρόσωπα, ἀλλά γιά νά ἀναφληφῆσουν τή σύγχρονη ἐθνική τους ταυτότητα, τότε ὅλος ὁ ὑπόλοιπος κόσμος θά μπορούσε νά δείξει τήν προσήκουσα κατανόηση γιά τά συμβαίνοντα σήμερα στή χώρα. Τίποτα, ὅμως, δέν δείχνει ὅτι ἡ κοινωνία αὐτή καί οἱ ἡγέτες της βαδίζουν πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση...

Ἀνδρέας Πανταζόπουλος

Σαφέστατες ἀσάφειες

Δέν ἔχει ἀκόμα στεγνώσει τό μελάνι τοῦ «περί ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς Ἐνώτατης Ἐκπαίδευσης» νόμου, δέν ἔχουν ἀκόμα γραφεῖ τά προεδρικά διατάγματα πού θά τόν ἐξειδικεύουν καί θά τόν ἐνεργοποιοῦν καί ὅμως, ὅπως ὅλα δείχνουν, πάρα πολλοί

εἶναι ἐκεῖνοι πού μέ ἰδιαίτερη σαφήνεια κατανόησαν τό πνεῦμα καί τό γράμμα τῶν νέων διατάξεων. Ἰδιαίτερα ἐκείνων τῶν περὶ «Ἐνωτικῆς Πανεπιστημίου» προβλέψεων πού τοῦ ἐπιτρέπουν τή συνεργασία μέ κάθε εἶδος ἴδρυμα καί φορέα. Συνεργασία πού πιθανῶς θά ἀποβλέπει στήν κρατική ἐπισημοποίηση τῶν ὁποίων διπλωμάτων προκύψουν στό τέλος τῶν παρεχόμενων σπουδῶν.

Ἡ διαύγεια τῶν ἐκτιμήσεων ὀδηγεῖ φυσικά σέ συγκεκριμένα ἔργα μέ συνεχῶς ἐπιταχυνόμενο ρυθμό. Τίς συζητήσεις περὶ ἀναγκαιότητας τοῦ ἰδιωτικοῦ πανεπιστημίου, πού ἐμφανίστηκαν σέ πλῆθος «ἐπιχειρηματικές» ἐφημερίδες μετά τήν ψήφιση τοῦ νέου νόμου, τίς διαδέχθηκαν κάθε εἶδος ἰδρύματα καί σχολές μέ πανεπιστημιακές προδιαγραφές καί φιλοδοξίες. Τήν ἀρχή ἔκανε ὁ Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν

Βιομηχανιῶν μέ τά μεταπτυχιακά του τμήματα ἐνῶ ἀμέσως μετὰ ἀκολούθησε τό «'Εργαστήριο 'Ελευθέρων Τραπεζικῶν καί Χρηματοοικονομικῶν Σπουδῶν καί 'Επιμόρφωσης» τῆς 'Εμπορικῆς Τράπεζας. Τό τελευταῖο μάλιστα προβλέπει τετραετεῖς σπουδές ὀκτώ ἐξαμήνων, πού προφανῶς δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά προπτυχιακές.

'Εκεῖνο πού μέ σαφήνεια μποροῦμε νά διακρίνουμε ἐμεῖς οἱ ὑπόλοιποι, οἱ μὴ πλήρως ἐνημερωμένοι γιά τίς μύχιες προθέσεις τοῦ ὑπουργείου Παιδείας καί τῶν νομοθετούντων του, εἶναι ἡ ἀνοικτή ἐπιλογή ὑπέρ τῶν ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. Γίνεται προφανές ὅτι ἔχουν ἤδη βρεθεῖ νομικιστικοί τρόποι γιά νά ξεπεραστοῦν οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ συντάγματος. 'Από πλήθος παραδειγμάτων ἐξάλλου προκύπτει ὅτι ἡ παρούσα κυβέρνηση ἐλάχιστα ἀσχολεῖται μέ συντάγματα καί νόμους ὅταν εἶναι νά ἐξυπηρετήσῃ φιλικούς της χώρους, κεφαλαίουχικούς ἰδιαίτερα. 'Εκεῖνο ὅμως

πού εἶναι πρόσθετα ἀνησυχητικό στήν ὅλη ὑπόθεση εἶναι ἡ συνεργασία πλήθους διδασκόντων τῶν δημόσιων πανεπιστημίων μέ τά νεοπαγῆ ἰδιωτικά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα.

Γιά νά γίνουμε πιό κατανοητοί, ἄς συγκρίνουμε τά ἐδῶ συμβαίνοντα μέ τίς τρέχουσες πρακτικές στόν ἐπιχειρηματικό κόσμο. 'Εκεῖ θεωρεῖται ἀδιανόητο τό νά ἐργάζεται κάποιος ταυτόχρονα καί στήν Goodyear Hellas καί στήν Pirelli Hellas. Στήν Dow Chemical καί στόν Πετζετάκι, στήν Πίστεως καί στήν 'Εργασίας κ.λπ., κ.λπ. Μέ λίγα λόγια, εἶναι αὐτονόητο ὅτι δέν μπορεῖ κανεὶς νά ὑπηρετεῖ ταυτόχρονα δύο ἀνταγωνιστικούς χώρους πού στοχεύουν στήν ἐπικράτηση στήν ἴδια ἀγορά. Προφανῶς καί μυστηριωδῶς τέτοιοι αὐτονόητοι κανόνες δέν φαίνεται νά ἀπασχολοῦν ὄχι μόνο τούς ἰδίους τούς ἐνδιαφερομένους ἀλλά οὔτε καί τό ἐπιβλέπον καί χρηματοδοτοῦν

τούς καί ἀνταγωνιστικά ἀμειβομένους κράτος. 'Ὡς τίποτα νά μὴν τρέχει, ἐξακολουθεῖ νά παρέχει κύρος, θέσεις καί χρήματα σέ ὄσους διακηρυγμένα, δημόσια καί ἐπίσημα στήνουν ἀνταγωνιστικούς πρὸς τίς ὑπηρεσίες πού πληρώνονται νά παρέχουν μηχανισμούς. 'Εχει συχνά λεχθεῖ ὅτι τό κράτος εἶναι κακός ἐπιχειρηματίας, ἐτούτη ἐδῶ ὅμως ἡ πρακτικὴ του ἀγγίζει τά ὅρια τῆς αὐτοκτονικῆς παράνοιας καί μᾶς δημιουργεῖ κάθε εἶδους ὑποψίες. Μήπως δηλαδή τελικός στόχος δέν εἶναι ἄλλος παρά ἡ ὑπονόμευση καί ἡ τελικὴ διάλυση τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης, τουλάχιστον στήν ἀνώτατη καί ἐφαρμοσμένη της ἐκδοχή;

Τό μέλλον θά δείξει, ὅπως λένε συχνά οἱ ἀμήχανοι. Τά συμβαίνοντα στό παρόν ὅμως εἶναι ἤδη ἰδιαίτερα ἐνδεικτικά.

Γιῶργος Μαργαρίτης

ΒΡΑΒΕΙΟ Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ

Γιά νά τιμήσουν τή μνήμη τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, τό ἔργο τοῦ ὁποῦοι σημάδεψε τήν ἀνανέωση καί αὐτόνομη ἐδραίωση τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, οἱ ἐκδόσεις «Γνώση» προκηρῶσσαν ἐτήσιο βραβεῖο γιά τή συγγραφή μελετῶν πού προάγουν τήν ἔρευνα καί τή γνώση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας σέ ὅλες της τίς διαστάσεις καί σέ ὅλες τίς ἐκδοχές της (πολιτισμός-παιδεία-λογοτεχνία-οἰκονομία-δημογραφία-νοοτροπίες καί συμπεριφορές).

Τό βραβεῖο μποροῦν νά διεκδικήσουν Ἕλληνες καί ξένοι μελετητές μέ ἀνέκδοτα πρωτότυπα ἔργα γραμμένα στήν ἐλληνική γλῶσσα.

Τό βραβεῖο θά ἀπονέμεται κάθε Φεβρουάριο, ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ. Ἡ πρώτη ἀπονομή θά γίνει τόν Φεβρουάριο τοῦ 1994.

Προθεσμία γιά τήν ὑποβολή τῶν χειρογράφων, σέ δύο ἀν-

τίτυπα, εἶναι ἡ 1η Σεπτεμβρίου 1993 καί στή συνέχεια ἡ 1η Σεπτεμβρίου κάθε ἔτους.

Τό βραβεῖο Κ.Θ. Δημαρᾶ συνοδεύεται ἀπό τή χορηγία ἐνός ἑκατομμυρίου δραχμῶν. 'Επιπλέον οἱ ἐκδόσεις «Γνώση» ἀναλαμβάνουν καί τήν ἐκδοση τῶν βραβευμένων ἔργων, σέ εἰδική σειρά στήν ὁποία θά μποροῦν νά συμπεριληφθοῦν καί ἔργα πού διεκδίκησαν τό βραβεῖο καί γιά τά ὁποῖα ἡ 'Επιτροπὴ τοῦ βραβείου θεώρησε ὅτι συμβάλλουν στήν προαγωγή τῶν σχετικῶν μέ τήν προκήρυξη τοῦ διαγωνισμοῦ ἐρευνῶν.

Τήν ἐπιτροπὴ τοῦ βραβείου Κ.Θ. Δημαρᾶ ἀποτελοῦν οἱ: 'Αλέξ. 'Αργυρίου, κριτικός λογοτεχνίας, Γιῶργιος Β. Δερτιλῆς, καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Φίλιππος Ἡλιοῦ, ἱστορικός, 'Αλέξης Πολίτης, καθηγητῆς Πανεπιστημίου Κρήτης, Γιῶργος Π. Σαββίδης, ὁμότιμος καθηγητῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΠΑΙΔΕΙΑ Ι

Στό έλεος τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς

Η ψήφιση τοῦ νέου νόμου «γιά τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης» ἐλάχιστα ἐπηρέασε τίς ἀοκνες προσπάθειες ἄλλων — συμπληρωματικῶν τοῦ ἐκσυγχρονιστικοῦ μας ὑπουργείου Παιδείας — φορέων, στρεφόμενες στήν ἴδια διακηρυγμένη πρόθεση: στόν ἐκσυγχρονισμό. Ἀνάμεσά τους πρωτεύουσα θέση κατέχουν οἱ ἐπιφορτισμένες μέ τήν κοινή ἐκπαιδευτική πολιτική ὑπηρεσίες τῆς ΕΟΚ. Φυσικά μιλάμε γιά τήν ΕΟΚ πού προέκυψε ἀπό τή συνάντηση στό Μάαστριχτ, τήν ἀποφασισμένη νά θυσιάσει τά πάντα στήν ἱερή ὑπόθεση τοῦ ἐξοβελισμοῦ τῶν Ἰαπῶνων ἀπό τίς εὐρωπαϊκές καί — γιὰ τί νά μήν εἶμαστε αισιόδοξοι; — ἀπό τίς παγκόσμιες ἀγορές.

Ἄν καί λίγοι μόλις μήνες ἔχουν περάσει ἀπό τήν ἐποχή πού μέ ἐνθουσιασμό ἀνακοινώθηκαν τά τοῦ Μάαστριχτ καί πού ἡ ἀρμόδια «Task Force»¹ τῆς Κοινότητας μᾶς προίκισε μέ τό περί ἀνταγωνιστικῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων τοῦ αὐριο πόνημά της, περισσότερες ἀπό μία παράμετροι τοῦ προβλήματος ἔχουν ἤδη μετακινηθεῖ. Μέ ἄλλα λόγια, οὔτε οἱ εὐρωπαϊκοί λαοί δέχτηκαν τά ἀποφασισθέντα μέ ἐνθουσιασμό, οὔτε τρώμαξε ἡ οικονομική ὑφεση ἀπό αὐτά, οὔτε, τέλος πάντων, ὁ λανθάνων πόλεμος τῆς σοβιετικῆς διαδοχῆς ἐνίσχυσε τίς διαθέσεις ἐνόητας καί ὁμοφυχίας τῶν κοινοτικῶν ἐταίρων. Κι ἔτσι τό Μάαστριχτ ἐκκρεμῆ καί ἀναπροσαρμόζεται μέ βάση τήν ἐθέλικτη τακτική τοῦ βλέποντας καί κάνοντας. Μαζί του καί οἱ περι ἐκπαίδευσης προβλέψεις.

Στήν ἐναγωνίως ἀναμένουσα τό πακέτο Ντελόρ-Πι χῶρα μας, οἱ ταλαντεύσεις τῶν τεχνοκρατικῶν πονημάτων τῶν Βρυξελλῶν περνοῦν περίπου ἀπαρατήρητες. Καθώς ὅλοι αὐτοί οἱ προβληματισμοί δέν εἶναι οὐσιαστικά δικοί μας — γιά ποιά παραγωγή ἀνταγωνιστική τῆς ἀσιατικῆς νά μιλήσουμε καί γιά ποιο ἐγγῶριο ἀντιασπινικό μένος, ὅταν βαπτίζουμε ἑλληνικά τά συναρμολογούμενα στήν χώρα μας ἰαπωνικά αὐτοκίνητα καί τά πρικοδοτοῦμε ἀλλάζοντας μυστηριωδῶς τούς περι δασμῶν καί αὐτοκινήτων νόμους —, ἔχουμε τήν πολυτέλεια νά φιλολογοῦμε ἐν κενῶ. Νά προβληματιζόμαστε δηλαδή μέ ὑποθέσεις πού εἴτε ἔχουν λήξει στήν συνεοικική μας Ἑσπερία, εἴτε ἔχουν δεῖ τό σύνολο τῶν δεδομένων τους νά μεταβάλεται. Ψυχολογικά ὅμως εἶναι χρήσιμες αὐτές οἱ συζητήσεις. Δημιουργοῦν στούς παράγοντες τῆς δημόσιας ζωῆς μας τήν ψευδαίσθηση ὅτι συμμετέχουν, ὅτι συνδιαμορφώνουν τήν εὐρωπαϊκή πολιτική, ὅτι εἶναι — αὐτοί οἱ ἐκπρόσωποι ἔθνους ἐξαιρετικά ἀνασφαλοῦς — τμήμα ἀναπόσπαστο μᾶς παγκόσμιας δύναμης.

Πανεπιστήμια ἀνταγωνιστικά

Στά πανεπιστήμια λοιπόν, ἀπό τή σύναξη τῶν πρυτάνων ὡς τίς συγκεντρώσεις τῶν γιά ἄλλα ἀνησυχούντων λεκτόρων, συζητιέται τό σχέδιο γιά τήν ἀναβάθμιση τῶν

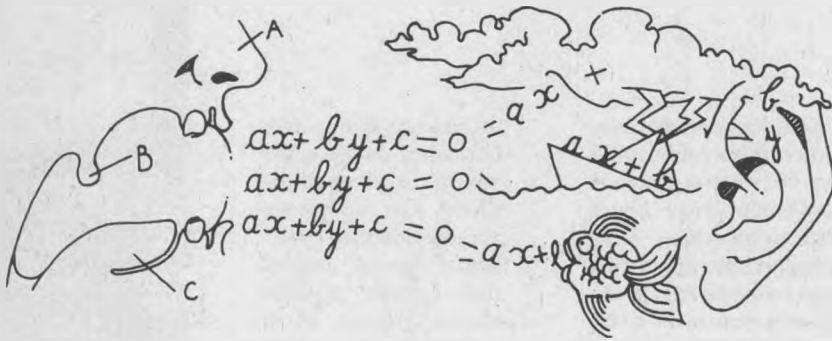
εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων. Οἱ ἀρχές του ἔχουν περιληπτικά ὡς ἑξῆς: ἡ ΕΟΚ εἶναι κυρίως μιά οικονομικοῦ χαρακτήρα ἔνωση κρατῶν σέ ἀναζήτηση τῆς οικονομικῆς ἀποτελεσματικότητας. Στό βωμό τῆς τελευταίας κατατίθενται τά πάντα καί — ὅπωςδήποτε — τό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Τό τελευταῖο εὐθύνεται γιά τήν ποιότητα ἐνός σημαντικοῦ συντελεστή τῆς παραγωγῆς, τοῦ «ἀνθρώπινου κεφάλαιου». Πρέπει λοιπόν νά τό διαμορφώνει μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο ὡστε νά ἀποδώσει τά μέγιστα σ' ἕνα περιβάλλον ἐντονῶν οικονομικῶν ἀνταγωνισμῶν. Γιά νά γίνει αὐτό ἡ ἐκπαίδευση πρέπει νά εἶναι ἐφαρμοσμένη καί ὄχι ἀφηρημένη. Πρέπει νά ξεκινᾷ ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς καί νά καλύπτει τά αἰτήματα μᾶς πελατείας πού πληρώνει γιά νά ἔχει τό προϊόν πού παράγει καί ὄχι ὅτιδήποτε ἄλλο.

Πρόκειται λοιπόν γιά τό τέλος τῆς ἀόριστης καί γενικῆς παιδείας καί γιά τήν πλήρη ὑποταγή στούς νεοφιλελεύθερους μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς. Τό ἀλατοπίπερο τῆς ὅλης ὑπόθεσης εἶναι ἐκεῖνες οἱ 1.500.000 νέες θέσεις δυναμικῆς ἐργασίας — στίς νέες τεχνολογίες — πού θά δημιουργηθοῦν στήν ΕΟΚ ἀπό ἐδῶ ὡς τό 2.000. Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα καλεῖται νά τίς ἐξυπηρετήσει μέ πλήρη συνείδηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς ὡστε νά εἶναι πράγματι «ἀνταγωνιστικές». Ἀπό τό ἀλατοπίπερο αὐτό ἀρχίζουν οἱ ὑποψίες μας.

Λαός μέ μνήμη οἱ Ἕλληνες — 3.000 χρόνια ἱστορίας θυμόμαστε λές καί ἦταν χθές — πονηρούμαστε ἀναθιμώμενοι ἐκεῖνες τίς 100.00 νέες θέσεις ἐργασίας στίς τεχνολογίες αἰχμῆς πού εὐαγγελιζόταν ἡ νεοφιλελεύθερη κυβέρνησή μας στίς παρθενικές της προεκλογικές της ἡμέρες. Σέ μιά Εὐρώπη γεμάτη ἀνέργους καί σέ πλήρη ὑφεση, ἔχουμε κάθε λόγο νά πιστεύουμε ὅτι ἄλλοῦ εἶναι τό ἄλλοθι καί ἄλλοῦ ἡ οὐσία. Ὅτι δηλαδή ἡ ἐπιζητούμενη ἐξάρθρωση τῶν κατεστημένων συστημάτων ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στήν εὐρωπαϊκή ἡπειρο στηρίζεται ἐπί τοῦ τεχνολογικά φανταστικοῦ καί ὅτι πέρα ἀπό τίς λαμπρές φαντασιώσεις ὑπάρχει μόνο ἡ χωρῆς ὄρια καί ὄρους πρόθεση ὑποταγῆς τοῦ συνόλου τῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν στήν «ἐλεύθερη ἀγορά» καί τούς κανόνες της. Στήν ἀνάλωσή τους στό ὄνομα τῆς κερδοφόρας δραστηριότητος. Καί ὅποιος προλάβει.

Τί ἀκριβῶς θά ἀλωθεῖ καί θά ἀναλωθεῖ; Μά ὅ, τι δέν παράγει κέρδος, δέν ἐξυπηρετεῖ τό κέρδος, ὅ, τι κάθε σωστός ἔμπορος ἡ μανάτζερ θά καταδίκαιζε. Τήν ἐλευθε-

Πολύς ὁ σεβντάς γιά τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Σέ μιά κοινωνία ὅμως πού ὁμνυεῖ στήν ἐλεύθερη ἀγορά καί στή «μααστριχτική» νεοφιλελεύθερη προοπτική, ἐκσυγχρονισμός σημαίνει ὑπαγωγή τῆς ἐκπαίδευσης στίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς καί ὄχι τῶν ἀνθρώπων.

λαμβάνουμε, ὄλ' αὐτὰ συζητιοῦνται περίπου ἀνέξοδα, ἐν κενῶ, μᾶς ἀφήνουν συνήθως πίσω τους τὶς πιὸ ἄθλιες παρερμηνευτικές ἐκδοχές τους. Τρέμω ὅταν σκέφτομαι τὸ πόσα ἀνελεύθερα καὶ ἐφιαλτικά μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν στὸ ὄνομα τῆς ἀγορᾶς³. Πόσες εὐκαιρίες μποροῦν νὰ βροῦν σ' αὐτὰ τὰ περίπου ἀ-

ρία γιὰ παράδειγμα, τὴ δυνατότητα μὴ «ἐφαρμοσμένης» ἀναζήτησης καὶ σκέψης. Ἄς πᾶμε σ' ἓνα παράδειγμα. Τὸ πανεπιστήμιο τῶν εὐρωτεχνοκρατῶν, αὐτὸ πού μᾶς ὑπόσχονται, διδάσκει καὶ ἐρευνᾷ αὐτὸ πού ἡ ἀγορὰ ζητᾷ, ἡ κοινωνία τῶν καταναλωτῶν καταναλώνει. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στὸ ἐφιαλτικό αὐτὸ μέλλον τὰ πράγματα εἶναι ὅπως τὰ σημερινὰ καὶ ὅτι ὁ πολὺς κόσμος, ἡ μεγάλη ἀγορὰ, διστάζει ἢ ἀρνεῖται νὰ καταναλώσει ὅποια-δήποτε ἄλλη βαλκανική ἱστορία ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη πού ὁ ραδιοτηλεοπτικός μεγαλοϊδεατισμός δημαγωγικά καὶ καθημερινὰ τῆς σερβίρει. Τὰ ὑποταγμένα στοὺς ἐμπορικούς κανόνες πανεπιστήμια κανένα δικαίωμα δὲν θὰ ἔχουν τότε νὰ ἐρευνήσουν μὲ ἐπιστημονικὴ νηφαλιότητα τὰ τρέχοντα, νὰ παρασπονδήσουν στὴν ἱστορία τῶν φανατισμῶν καὶ τῶν ἀντιπαλοτήτων. Ἡ ἀγορὰ, δλέπτε, μὲ ἄλλα ἐνθουσιάζεται, ἄλλα πληρώνει καὶ ἀγοράζει, μ' αὐτὰ τὰ ἄλλα φτιάχνεται ὁ τζίρος τῶν ΜΜΕ, ἡ μόδα, τὰ παροδικὰ καὶ ρηχὰ πάθη πού κινοῦν τὴν οικονομία². Τί τὴν χρειάζονται τὴ γνώση ὄλ' αὐτὰ;

πάνθρωπα τεχνοκρατικά μανιφέστα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ κάθε εἶδους ὀλοκληρωτικές ἀπόψεις καὶ φιλοδοξίες.

Μία ἀπὸ τὶς κεντρικὲς ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἴδρυση ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων ἦταν καὶ εἶναι ἡ ὑποχρεωτικὴ ὑποταγὴ τους στὰ ζητούμενα ἀπὸ τοὺς καταναλωτὲς τῶν ὑπηρεσιῶν τους καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ ἀναγκαστικά μειωμένη αὐτονομία καὶ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία τους. Ὅταν φυσικά τὰ πάντα ὑποταγοῦν σὲ τέτοιου εἶδους κανόνες, τότε οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει γιὰ νὰ μὴν εἶναι ἰδιωτικὴ ἢ Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση. Τὸ κόστος παραμένει. Ὅχι φυσικά γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις πού θὰ παρέχουν ἢ θὰ καταναλῶνουν τέτοιου εἶδους «ἐφαρμοσμένη» «πανεπιστημιακὴ» παραγωγή. Γιὰ τὴν κοινωνία ὅμως, πού θὰ βρεθῆι λίγο πιὸ ἀνελεύθερη καὶ κατὰ συνέπεια πολὺ πιὸ φτωχὴ σὲ γνώσεις, σὲ ιδέες, σὲ διεξόδους, σὲ δυνατότητες. Σ' ἓναν κόσμο «ἐκσυγχρονισμένο» καὶ ἀφάνταστα πιὸ σκοτεινὸ.

Ἡ λογοκρισία τῆς ἀγορᾶς

Ἡ λογοκρισία τῆς ἀγορᾶς δὲν δηλώνει ρητὰ πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ λογοκρισία. Θεωρεῖ δὲ τὸν ἑαυτὸ της καὶ δημοκρατικὸ γιατί ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀπὸ τὴν κατευθυνόμενη θέλησή τους. Ὅ,τι ἀφορᾷ λίγους, ὄ,τι ἀφορᾷ ξένους, μὴ καταναλωτὲς στὴ λαϊκὴ ἀγορὰ τῶν ιδεῶν, δὲν ὑπάρχει. Δὲν πρέπει νὰ ἐρευνᾶται, δὲν πρέπει νὰ διδάσκεται, δὲν μᾶς ἀφορᾷ. Στὴν πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς ἡ λογοκρισία τῆς ἀγορᾶς εἶναι πιὸ ἄκαμπτη καὶ ἀπόλυτη ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη.

Καθὼς εἶναι περίπου σίγουρο ὅτι αὐτοὶ οἱ 1.500.000 δυναμικοὶ ἐργαζόμενοι — πού θὰ λύσουν τὰ προβλήματα τῆς γηραιᾶς ἡπείρου στέλνοντας τὴν ἀνεργία καὶ τὴν κρίση στοὺς Ἰάπωνες — δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξουν, καθὼς εἶναι σίγουρο ὅτι πολλὰ κρύβονται κάτω ἀπὸ τὰ γυαλιστερά ἄλλοθι, ἔχουμε κάθε λόγο νὰ ἀνησυχῶμε. Εἰδικὰ ἐδῶ, στὴ μικρὴ μας χώρα. Ὅπου καθὼς, ἐπανα-

Γιώργος Μαργαρίτης

1. Προφανὴς ἡ ἐπιθυμία μίμησης τῶν ἀντιαπωνικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ναύαρχων Χώλσεϋ καὶ Νίμιτς στὰ νερά τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὠκεανοῦ στὸν τελευταῖο πόλεμο. «Task Force» καὶ τρέμετε Κίτρινοι, λοιπόν!

2. Καὶ τὸν «μακεδονικὸ χαλδᾶ», ὅπως παρατηροῦσε ὁ εὐστοχὸς Παντελὴς Μπουκάλας στὴν *Καθημερινή*.

3. Μήπως στὸ ὄνομα τῆς ἀγορᾶς δὲν ἔκλεισαν τὰ τόσο πετυχημένα κέντρα ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ παιδείας τῶν τραπεζῶν;

ΠΑΙΔΕΙΑ II

Ἡ ἀπάτη τῶν διπλωμάτων

Αν οἱ ἀτελεῦττες λιτανεῖες γιὰ τὸ δίπλωμα στοῦ σχολικοῦ μας σύστημα δέν παύουν νά γεννοῦν αἰσθήματα ἀγχους καί στέρησης, ἐνῶ συχνά ὀδηγοῦν καί σέ πραγματικά ἀνθρώπινα δράματα —δίχως ἀντιστοιχία μέ τὸ ὑποτιθέμενο κέρδος—, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ὑπάρχει σήμερα ἡ πεποίθησις ὅτι δίχως διπλώματα δέν ὑπάρχει σωτηρία καί ὅτι αὐτὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ καί τὸ τέλος κάθε «κοινωνικῆς ἐπιτυχίας». Τὰ σημαντικὰ ποσὰ πού καταπίνουν οἱ βιομηχανίες διπλωμάτων, τὰ φροντιστήρια (ἀφοῦ ἡ «δωρεάν» ἐθνικὴ παιδεία εἶναι φυσικὰ ἀδύνατον νά κρατήσῃ τίς ψεύτικες ὑποσχέσεις της περὶ «ἐκδημοκρατισμοῦ»), τὸ πνευματικὸ δυναμικὸ πού σπαταλᾶται, ἡ εὐαίσθησις τῶν παιδιῶν πού δοκιμάζεται εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα πού φέρνει, γιὰ μιὰ μεγάλη πλειοψηφία τῶν νέων, τὸ σύγχρονο σχολικὸ σύστημα.

Ἐχει πιά φτάσει ἡ στιγμή νά ποῦμε τὰ πράγματα μέ τὸ ὄνομά τους καί τὸ σημερινὸ σύστημα τῶν διπλωμάτων νά τὸ θεωρήσουμε ὡς μιὰ ἀπάτη σέ ἐθνικὸ ἐπίπεδο.

Ὁ ἀπατηλὸς «ἐκδημοκρατισμὸς» τῶν διπλωμάτων

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ ἓνα μῦθευμα πού πρέπει νά ἀπομυθοποιήσουμε. Μποροῦμε τάχα νά ἰσχυριζόμαστε ὅτι εἶναι ἀκόμη δυνατόν καί σήμερα, πού ἡ παιδεία ἔχει γίνῃ πιά μαζικὴ, νά ἀυξάνονται οἱ διπλωματοῦχοι καί νά τους προσφέρεται μιὰ θέσις ἐργασίας ἀνάλογη μέ τίς προσδοκίες τους; Στὴν πραγματικότητά, πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες καταδολιεύσεις τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰῶνα πού γεννᾶ καί τὰ περισσότερα φαινόμενα ἀποστέρησης στοῦ σχολεῖο καί τὸ πανεπιστήμιον.

Βεβαίως, ὅσα περισσότερα διπλώματα κατέχει κανεὶς τόσο περισσότερες πιθανότητες ἔχει νά βρεῖ μιὰ θέσις ἐργασίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ στατιστικὲς εἶναι κατηγορηματικὲς. Τὸ νά συμπεράνουμε ὅμως ὅτι γιὰ τὴν ἐξέυρεσι μιᾶς ἐργασίας ἀρκεῖ τὸ δίπλωμα, εἶναι σάν νά θεωροῦμε τὸ αἰτιατὸ ὡς αἴτιον. Ὅταν μιλάμε γιὰ «ἀγορά ἐργασίας», αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ θέσεις ἐργασίας ἐξαρτῶνται ἀπὸ κάποια προσφορά καί κάποια ζήτησι. Ἡ ἀγορὰ ὅμως αὐτὴ παραμένει σχετικὰ σταθερὴ, καί μάλιστα ὀλοένα καί μειώνεται, καί δέν θά συνεχίσει νά ἀπορροφᾷ παρά μόνο ἓναν περιορισμένον ἀριθμὸν διπλωματούχων, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τους. Παρ' ὅλο πού μιὰ εὐκολὴ δημαγωγία τοὺς ὑπόσχεται ἓνα λαμπρὸ μέλλον, οἱ σπουδαστὲς στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία βλέπουν στὴν πράξιν τὰ προνόμιά τους νά σταματοῦν ἀπὸτομα μέ τὴν εἰσοδὸν τους στὴν ἐνεργὸ ζωὴ. Ἀναγκάζονται τότε νά δεχθοῦν θέσεις ὑποδεέστερες, αὐτὲς ἀκριβῶς πού ἤθελαν — πού εἶχαν τὴν ἐλπίδα — νά ἀποφύγουν. Ὅσο γενικεύεται ἓνα δίπλωμα τόσο ὑποτιμᾶται, ἐνῶ τὸ

παράλογο κυνήγι τῶν διπλωμάτων ἐπιτείνει τὴν ἀξιοκρατικὴν αὐταπάτην. Καί πρόκειται γιὰ αὐταπάτην, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸ, ἐπειτα ἀπὸ ἐρευνες πολλῶν κοινωνιολόγων, ὅτι ἡ ἐπιτυχία στίς σπουδές εἶναι κυρίως συνάρτησις κοινωνικῶν κριτηρίων, ἔστω κι ἂν θεωροῦμε ὅτι ὁ τύπος παιδαγωγικῆς ἐργασίας

πού ἔχουν υἰοθετήσῃ ἐκπαιδευτικοὶ καὶ σχολικὰ ἴδρυματα μπορεῖ νά παίξῃ σημαντικὸν ὄλον στὴ σχολικὴ πορεία τῶν μαθητῶν. Ἡ ἀπατηλὴ «δημοκρατικοποίησις» τῶν διπλωμάτων μετακινεῖ ἀπλῶς κατὰ ἐλάχιστες μοῖρες τὸ ὄριον μεταξὺ τῶν προνομιούχων καί τῆς μεγάλης μάζας ἐκείνων πού, κάτοχοι μιᾶς ὑποβαθμισμένης περγαμνῆς ἢ ἀκόμη δίχως περγαμνὴν, θά πᾶνε νά γραφτοῦν στὸν ΟΑΕΔ ἢ θά μηρυκάσουν τὴν μνησικακίαν τους σέ κάποια ὑποδεέστερη, χωρὶς ἐξειδίκευσι, θέσι.

Αὐτὸ βέβαιον δέν σημαίνει ὅτι οἱ προνομιούχοι αὐτοὶ πού κατάφεραν νά ἀποκτήσουν τὸ «καλὸν» δίπλωμα, αὐτὸ πού ζητοῦν οἱ ἐργοδότες, ἔχουν πάντοτε τὴν ἀπαιτούμενη ἀποτελεσματικότητά καί τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Στὴν πραγματικότητά (καί οἱ «ὑπερ-διπλωματοῦχοι» αὐτοὶ τὸ γνωρίζουν τίς περισσότερες φορὲς πολὺ καλά) ἡ ἀξία τῆς ἀποκτηθείσας περγαμνῆς περιορίζεται σέ ἓνα εἶδος «πάσο», σέ ἓναν τίτλον εὐγενείας πού ἀνοίγει τίς πόρτες τῶν καλῶν θέσεων ἐργασίας. Ὅσο γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς περγαμνῆς, αὐτὸ κατὰ βάθος ἔχει πολὺ μικρότερη σημασίαν ἀπὸ ὅ, τι νομίζουμε, καί γιὰ ἐκεῖνον πού τὴν «πουλᾷ», καί ἀκόμα καί γιὰ ἐκεῖνον πού τὴν «ἀγοράζει» καί πού προσποιεῖται ὡστόσο ὅτι τὴν θεωρεῖ ἀπαραίτητη. Βεβαίως, αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἢ ἀδιαφορία ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν διπλωμάτων ἔχει τὰ ὅριά της, καί ἡ ἀυξανόμενη ἀναντιστοιχία μεταξὺ τῆς ἐκπαίδευσις τῶν «διπλωματούχων ἐλίτ» καί τῶν ἀπαιτήσεων τῶν προσφερόμενων θέσεων ἐργασίας εἶναι ἐκείνη πού ὤθησε γιὰ παράδειγμα στὴ δημιουργίαν τῶν εὐρωπαϊκῶν προγραμμάτων ERASMUS καί COMMET, μέ τὴν γνωστὴν ἐπιτυχία.

Νά δικαιολογηθοῦν οἱ ἀποκλεισμοί;

Ὅπως καί νά ἔχουν τὰ πράγματα, ἐφ' ὅσον πρόκειται στὴν οὐσίαν νά δικαιολογηθῇ τὸ «κοσκίνισμα», τὸ δίπλωμα παρουσιάζει ἐξαιρετικὰ πλεονεκτήματα ἀπέναντι σέ ἄλλα κριτήρια, πάντοτε παρόντα ἐξᾴλλου στὴν περιπτω-

Δέν είναι στην πραγματικότητα τόσο ή έλλειψη εκπαίδευσης πού προκαλεί άληθινά τήν άνεργία στους νέους, αλλά ή ίδια ή δομή τής μισθωτής σχέσης, ή αύξηση τής παραγωγικότητας (άπολύτως επιθυμητή άσφαλώς), ή συρρίκνωση τών άγορών κ.λπ. Αύτά όμως άπαιτούν άλλου είδους άντιμετώπιση από τήν

ση ήνος ομοίου επιπέδου «εξειδίκευσης», ή ακόμα και σε άλλες περιπτώσεις (γλωσσικό επίπεδο, συμπεριφορά, ένδυμασία). Πράγματι, τό δίπλωμα καί μόνο γίνεται δεκτό ως κριτήριο νόμιμης έπιλογής από τό σύνολο τού κοινωνικού σώματος, έπειδή έχει σε όλους γίνει πιστευτός ό μύθος περί άξιοκρατίας καί ίσων ευκαιριών, καί μόνο αυτό τό κριτήριο νομιμοποιείται ακόμα καί στους πλέον έξισωτικούς νόμους. Άκόμη περισσότερο, μόνο αυτό γίνεται άποδεκτό άκόμη κι άπ' αυτούς πού είναι τά θύματά του. Η σχολική φενάκη έχει πράγματι κάτι τό έξαιρετικά άποτελεσματικό, ότι μπορεί νά κομπάζει — άνατιολόγητα — πώς προσφέρει σε όλους όλες τές ευκαιρίες. Έξ αυτού συνάγεται ότι ή άποτυχία στό σχολείο έπικυρώνει άπλώς τήν άπουσία άξίας. Καί έτσι ή περιλάλητη «ίσότητα τών ευκαιριών» δικαιολογεί όλους τούς άποκλεισμούς.

Μιά άλλη έσφαλμένη θεωρία πάνω στην όποια στηρίζεται τό σύστημα τών διπλωμάτων είναι ή ιδέα ότι οι μελλοντικές θέσεις εργασίας θά είναι όλο καί πιο έξειδικευμένες. Παρ' όλο όμως πού είναι εύρύτατα διαδεδομένη, ή αντίληψη αυτή δέν φαίνεται νά έχει κάποια στέρεη βάση. Άκόμα καί για τόν ΟΟΣΑ «οί προβλέψεις ως προς τές ανάγκες σε εξειδίκευση είναι ξεπερασμένες διότι έχουν άποδειχθεί έσφαλμένες». Κι άκόμη αν παραδεχόμαστε ότι υπάρχουν κίνδυνοι «μιας γενικής έλλειψης σε εξειδίκευση στους πιο προχωρημένους τομείς» (Έπιτροπή τής ΕΟΚ, Νοέμβριος 1991), μπορούμε νά υποθέσουμε χωρίς νά κινδυνεύουμε καί πολύ νά διαψευσθούμε ότι, αντίθετα, οι μελλοντικές θέσεις εργασίες θά είναι στην πλειοψηφία τους λιγότερο έξειδικευμένες από τές σημερινές. Έξάλλου, όταν οι διαχειριστές τής κοινωνίας έπιζητούν, μέ στόχο νά οργανώσουν όσο μπορούν καλύτερα τήν άγορά τής εργασίας, νά ένθαρρύνουν τήν έξειδικευμένη εκπαίδευση είς όβαρος τής γενικής παιδείας (κι αυτή είναι πράγματι ή σημερινή τάση στην Ευρώπη), άπλώς αύξάνουν αντίστοιχα τές πολιτιστικές ανισότητες, έπειδή αυτή ή δήθεν έξειδικευμένη εκπαίδευση άποδεικνύεται τελικά ένας άπατηλός άντικατοπτρισμός για τούς πιο άδικημένους.

αύξηση άπλως τών διπλωματούχων, πού είναι μία σπατάλη τής ευφυΐας.

Πρόσβαση στις γνώσεις για όλους

Η ιεράρχηση τών ήδη ύφιστάμενων διπλωμάτων προκαλεί τόν ισόβιο άποκλεισμό τών μή έννοημένων, αυτών πού, άφού μπήκαν στόν άγώνα δρόμου για τά «ύψηλά» δίπλωμα καί άποκλείσθηκαν πριν από τόν τεματισμό μέ μόνη παρηγορητική έπιβράβευση ένα υποβαθμισμένο δίπλωμα, ή ακόμα δίχως δίπλωμα, είναι πιά πολύ ήλικιωμένοι για νά άποκτήσουν τήν άπαραίτητη εκείνη δεξιοτεχνία πού άπαιτούν όρισμένες χειρωνακτικές ή τεχνικές εργασίες. Υπάρχουν ίσως όλο καί περισσότερο «κλητοί», θά υπάρχουν πάντα λίγοι «έκλεκτοί».

Τότε λοιπόν; Νά άπαρνηθούμε τόν έκδημοκρατισμό τής παιδείας; Νά περιορίσουμε, όπως γινόταν πάντα, τήν πρόσβαση στις γνώσεις σε μία «έλίτ»; Δέν είναι βέβαια αυτό πού πρεσβεύω. Αντίθετα, πρέπει νά έπεκταθεί σε όλους ή κατάκτηση γνώσεων καί πληροφόρησης, καθώς επίσης καί οι δυνατότητες πρόσβασης στό σχολείο καί στό πανεπιστήμιο (αν παραδεχτούμε φυσικά ότι τό σχολείο καί τά πανεπιστήμια είναι οι εύλογημένοι τόποι τού πολιτιστικού μας έμπλουτισμού, κάτι πού απέχει πολύ από τήν άλήθεια). Από δω καί πέρα όμως, άς πάψουμε νά άπαιτούμε κάτι πού είναι σήμερα προνόμιο (δηλαδή νά βρούμε μία δουλειά σε συνάρτηση μέ τά ένδιαφέροντά μας) ως κάτι τό όφειλόμενο. Τό μόνο «όφειλόμενο» είναι ίσως τό δικαίωμα σε ένα εύπρεπές, έγγημένο εισόδημα, όποια καί αν είναι ή δραστηριότητά μας, άκόμη καί έλλείψει δραστηριότητας, πρόκειται όμως έδω για ένα έντελώς διαφορετικό πρόβλημα.

Άλλά αυτή ή δυνατότητα μιας έλεύθερης προσέλασης όλων στό πανεπιστήμιο θέτει φυσικά επί τάπητος τό θέμα τής χρηματοδότησης του. Αυτό μάς οδηγεί στό νά άμφισβητήσουμε τό σημερινό σύστημα τής «δωρεάν παιδείας», τό όποιο άποτελεί μία καταφανή κοινωνική άδικία. Πράγματι, ή σημερινή «δωρεάν παιδεία» ώφε-

λει πρώτιστα τά παιδιά τών εϋπορων οικογενειών, διότι ό δημόσιος όβολός προστίθεται στις χρηματικές δυνατότητες πού ήδη διαθέτουν. Έξάλλου, ό όλο καί αύξανόμενος αριθμός τών φοιτητών προκαλεί μιά μείωση τής χρηματικής επένδυσης ανά άτομο. Καί δέν άρκει νά απαιτεί κανείς μιά συνεχή αύξηση του προϋπολογισμού γιά τήν παιδεία — ό όποιος έχει αναγκαστικά τά όριά του — γιά νά αύξηθει καί ό εκδημοκρατισμός καθώς καί οι δυνατότητες ελεύθερης προσπέλασης όλων στό πανεπιστήμιο. Πρέπει παράλληλα νά εγκατασταθεί μιά *πραγματική ανισότητα στην παρεχόμενη βοήθεια*, σέ άμεση σχέση μέ τά πραγματικά εισοδήματα του καθενός. Είναι φανερό ότι ή άληθινή δικαιοσύνη απαιτεί νά προσθέσει κανείς βάρος στόν ένα από τούς δύο δίσκους τής ζυγαριάς γιά νά επαναφέρει τήν ισορροπία. Αυτό σημαίνει ότι θά έπρεπε νά θεσπίσουμε ένα αρκετά υψηλό δικαίωμα έγγραφής γι' αυτούς πού έχουν υψηλό εισόδημα καί, παράλληλα, ένα διαβαθμισμένο σύστημα ύποτροφιών ανάλογα μέ τίσ χρηματικές δυνατότητες τών λιγότερο εϋπορων οικογενειών. Αυτή ή επαναθεώρηση του σημερινού συστήματος χρηματοδότησης τών πανεπιστημίων θά μπορούσε νά επιτρέψει μιά άληθινή οικονομική αλληλεγγύη τήν όποία, όπως είναι γνωστό, τό αναποτελεσματικό καί άδικο κοινωνικά Ισχύον φορολογικό σύστημα πολύ απέχει από τό νά τήν πραγματοποιεί.

Άπό τή στιγμή πού καί ή 'Ανώτατη Έκπαίδευση θά ήταν πραγματικά άνοικτή σέ όλους, θά έπρεπε νά γίνεται ένας σαφέστατος *διαχωρισμός ανάμεσα στην παιδεία καί τήν επαγγελματική εκπαίδευση*. Πράγματι, θυσιάζοντας τήν πρώτη στή δεύτερη, ή 'Ανώτατη Έκπαίδευση αύξάνει τίσ κοινωνικές ανισότητες. Έξάλλου, θεωρητικά βέβαια, ή παιδεία άφορά διαφόρους κώδικες, γνώσεις, αξίες, καί τρόπους πρόσκτησης πού είναι σταθερά μακροπρόθεσμοι. Αντίθετα, ή επαγγελματική εκπαίδευση είναι, προπαντός καί πριν απ' όλα, μιά συνεχής προσαρμογή στό χώρο καί στό χρόνο καί εξέλισσεται συνέχεια, καί πάντα βραχυπρόθεσια.

Οί εξετάσεις εναντίον τής παιδείας

Ίσως θά έπρεπε μάλιστα νά πάμε πιό πέρα καί νά Ισχυρισθούμε ότι ή διδασκαλία καί τό δίπλωμα, ή εκπαίδευση

καί οι εξετάσεις *αντιπαρατίθενται τό ένα στόν άλλο*, όπως άλλωστε αντιπαρατίθενται ό δάσκαλος καί ό εξεταστής. 'Η παιδεία, αν θέλουμε πράγματι νά είναι εμπλουτισμός καί ανάπτυξη τής προσωπικότητας του ατόμου, πρέπει νά θεμελιώνεται στό διάλογο, στή σύνθεση διαφορετικών εμπειριών, αντιπαραθέσεων, ακόμα καί ανταγωνιστικών αντίληψεων. Οί σπουδές είναι πριν απ' όλα «έρευνα», «διερεύνηση», «άπόρριψη», «οικοδόμηση». Έντελώς αντίθετες λοιπόν τής άρχής τών εξετάσεων (τουλάχιστον όπως τίσ αντιλαμβάνονται στή χώρα μας), ή όποία θεμελιώνεται στην άφομοίωση, τήν επανάληψη, καί, στην καλύτερη τών περιπτώσεων, δέν μπορεί νά προχωρήσει θαυότερα από τήν άπλή κατανόηση. Θέλω νά πώ: δέν επεκτείνεται ποτέ ως τήν άμφισβήτηση, θεμέλιο τής ενεργού νοητικής δραστηριότητας.

Έξίσου αντιφατικές παρουσιάζονται οι συμπεριφορές του δασκάλου καί του εξεταστή, καί μπορούμε νά αναρωτηθούμε πώς είναι δυνατόν νά εμπιστεύονται ακόμα τά δύο αυτά λειτουργήματα στό ίδιο πρόσωπο, αφού αυτό αναγκαστικά θά προδώσει τή μία ή τήν άλλη άποστολή του. Πράγματι, ενώ ό εξεταστής έχει ως καθήκον νά επιλέγει, νά επικυρώνει (καί ποιός θά μπορούσε νά τόν κατηγορήσει αφού έτσι εξασφαλίζει στην κοινωνία εξειδικευμένους φορείς;), ό δάσκαλος έχει ένα ρόλο θά έλεγα αντίθετο. Νά διαλέγεται μέ όλους, νά επιτρέπει στόν καθένα νά δίνει τόν καλύτερο εαυτό του καί νά επιζητεί μέ όλα τά μέσα νά έχουν όλοι πρόσβαση στην κατανόηση τών φαινομένων. Άπό τή μία πλευρά λοιπόν βρίσκεται ή διδασκαλία, από τή άλλη τό δίπλωμα. Συγχέοντας μέσα στό ίδιο σύστημα, εν όνόματι μιάς ωφελμιστικής λογικής, τίσ δύο αυτές πρακτικές πού δέν έχουν τίποτε τό κοινό εκτός από τό γεγονός ότι καί οι δύο ανήκουν στό χώρο τής γνώσης, μέ τό δίπλωμα νά υπερισχύει αναπόφευκτα τής γνωστικής προσπάθειας, καταλήξαμε στή σύγχυση τής έννοιας πρόσβαση στή γνώση μέ τήν έννοια επίδιωξη ενός διπλώματος. Όμως, από τή στιγμή πού οι σπουδές δέθηκαν, κατά τρόπο αναπόσπαστο, μέ τόν στόχο «δίπλωμα», οι χρήστες του εκπαιδευτικού συστήματος κατέληξαν, σύμφωνα μέ κάποια λογική, νά περιορίσουν τίσ απαιτήσεις τους όχι σ' αυτό πού λογικά θά έπρεπε νά είναι ή πρωταρχική τους μέριμνα (δηλαδή τό περιεχόμενο τών σπουδών, οι τρόποι προσέγγισης, οι μέθοδοι) αλλά άπλούστατα σέ όλο καί πιό προσιτά διπλώματα, δηλαδή σέ πιό εύκολες εξε-

τάσεις και, τελικά, σέ ένα όλο και πιό ύποτιμημένο γνωσιολογικό κεφάλαιο.

Και τί σημασία έχει αν αυτό αποδραίνει εις όρους άκόμα και των διπλωματούχων, όταν μπορούμε νά προβάλουμε χρόνο μέ τό χρόνο άριθμούς όλο και ύψηλότερους πού καθησυχάζουν και τούς μέν και τούς δέ όσον άφορά τήν καλή ύγεία του εκπαιδευτικού συστήματος και τήν άνοδο του παιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού;

Και θά ήταν άκόμη και άδικο νά κατηγορηθεί τό εκπαιδευτικό σύστημα γιά διακρίσεις άφου άντί νά αποκλείει τούς χρήστες, επιδιώκει άντίθετα νά αύξήσει τόν άριθμό τους, και άφου άντί νά απορρίπτει όρισμένες κοινωνικές ομάδες, προσπαθεί νά «φυλάξει» (όπως θά έλεγε κανείς και γιά ένα κοπάδι πρόβατα;) όσο μπορεί περισσότερους σπουδαστές ως τό δίπλωμα. Έτσι, ή καθυστερημένη άποχώρησή τους έμφανίζεται ως προϊόν τής αποκλειστικής τους ύπαιτιότητας. Πώς νά τολμήσουν λοιπόν νά διαμαρτυρηθούν γιά τή μοίρα πού τούς έπιφυλάσσεται, μετά ή άνευ διπλώματος! Μέ δίπλωμα ή δίχως αυτό, ή πρόσβαση στον κόσμο τής εργασίας είναι μιá εντελώς άλλη ιστορία.

Δίπλωμα και άγορά εργασίας

Αν πρόκειται πραγματικά, όπως όρισμένοι προσποιούνται ότι πιστεύουν, νά επιδιωχθεί έναρμόνιση προσφοράς και ζήτησης, αν πρόκειται νά προσφέρουμε στους μέλλοντες άγοραστές (τούς εργοδότες, όποιοι και αν είναι αυτοί) τά προϊόντα (τούς υπαλλήλους πού χρειάζονται), τότε σίγουρα παίρνουμε στραβό δρόμο. Τά περισσότερα διπλώματα δέν έχουν παρά πολύ λίγη σχέση μέ τήν πραγματικότητα, αντιπροσωπεύουν άφηρημένες, μη χρησιμοποιήσιμες γνώσεις, όταν βέβαια ύπάρχουν γνώσεις. Έξάλλου, αυτό πού θά ζητείται όλο και πιό πολύ στό μέλλον, σέ όποιοδήποτε επίπεδο τής ιεραρχίας και αν τοποθετηθούμε, είναι πραγματι πολύ λιγότερο οι γνώ-

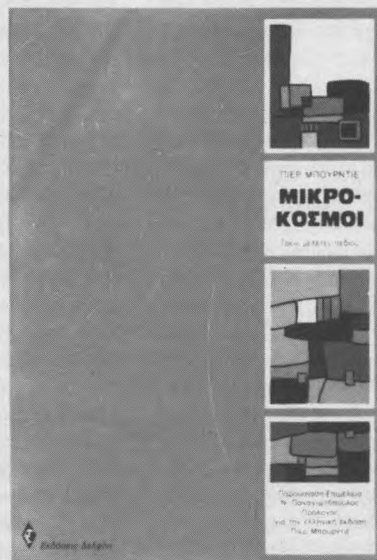
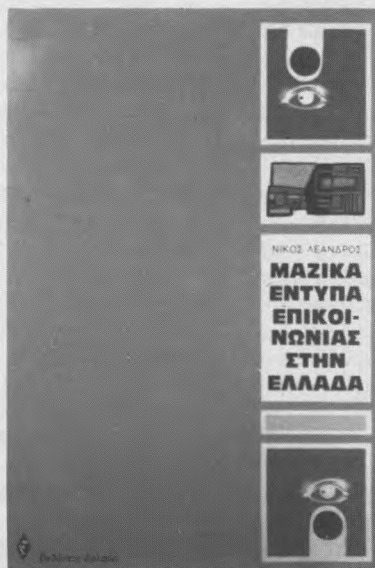
σεις, γιά τίς όποιες άγνοούμε σέ τί θά μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν σέ έναν κόσμο σέ άδιάκοπη έξέλιξη, και πολύ περισσότερο προσωπικά προσόντα πού προσφέρονται σέ προσαρμογές. Είναι λάθος νά νομίζουμε ότι ή λεγόμενη «γενική» εκπαίδευση είναι άπηρχαιωμένη. Αντίθετα, είναι πολύ συχνά ή έξειδικευμένη εκπαίδευση πού μόλις άποκτάται άποδεικνύεται άμέσως πεπαιλωμένη μέσα σέ έναν κόσμο γοργών μεταβολών, σέ μιá κοινωνία όπου όλοένα επιτείνεται ή άνάγκη άτόμων ικανών νά προσαρμόζονται, πού έχουν τήν αίσθηση τής πρωτοβουλίας, τής ανανέωσης, του στοχασμού, τής αυτόνομίας, τής όργάνωσης και τής συνεργασίας και πού έχουν εκπαιδευθεί νά μαθαίνουν κυρίως τόν τρόπο πώς νά μαθαίνουν. Όλα αυτά είναι προσόντα πού έλάχιστη σχέση έχουν μέ τή σύγχρονη παιδεία και πού δέν άποκτώνται, τίς περισσότερες φορές, παρά έξω από τίς αίθουσες διδασκαλίας.

Έπιπλέον, αν πραγματικά ό ρόλος τής εκπαίδευσης ήταν απλώς νά μεταδίδάξει μιá βασική γνώση, νά αναπτύσσει ικανότητες και έπιδεξιότητα, θά έπρεπε τότε νά επιλεγεί ένα σύστημα ισόδιας εκπαίδευσης, κάτι πού άντιλαμβάνονται από διαίσθηση οι κοινωνικοί έταίροι πολλών χωρών πού είνουσιν εδώ και πολύ καιρό τήν άνάπτυξη διαρκούς εκπαίδευσης, μιáς έμβρυακής μορφής τής ισόδιας παιδείας.

Είναι άλήθεια ότι ή ιεράρχηση των διπλωμάτων επισύρει στίς κοινωνίες μας μιá άνισότητα μισθών και γοήτρων. Όμως αυτή ή συσσώρευση προνομίων είναι ένα άλλο πρόβλημα, και δέν πρόκειται άσφαλώς ένα τό λύσει ή αύξηση των άποστερήσεων και ή σπατάλη των ικανοτήτων και τής εύφυΐας πού προκαλούνται από τό σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα, τό θεμελιωμένο σχεδόν καθ' όλοκληρίαν στα διπλώματα.

Ζαχύ Προυνεντύ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ

Θεμιστοκλέους 23-25 106 77 'Αθήνα
τηλ. 3630955 Fax 6450764

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 19

ΙΤΑΛΙΑ:

Ἡ κομματοκρατία σέ κίνδυνο

«Καλημέρα, θέλω νά δώσω τή συνδρομή μου. Ὅριστε 20.000 λίρες». Ὁ φοιτητής πού παρουσιάσθηκε στήν κομματική ὀργάνωση γιά νά ἐκπληρώσει τό ἐλάχιστο τοῦ χρέους του δέν ἔχει τίποτα τό διαφορετικό ἀπό τούς χιλιάδες ἄλλους συναδέλφους του, ἔστω καί ἂν ἡ συντριπτική τους πλειοψηφία δέν «στρατεύεται» σέ κανένα πολιτικό φορέα. Ἡ διαφορά βρίσκεται στόν κομματικό σχηματισμό πού εἰσπράττει τή συγκεκριμένη συνδρομή. Πρόκειται γιά τό νεοϊδρυμένο «Αἰῖκό Κίνημα γιά τή Μεταρρύθμιση», τοῦ ἐν Σαρδηνίας ὀρμώμενου χριστιανοδημοκράτη βουλευτῆ Μάριο Σένι. Ὁ νεοφώτιστος σχηματισμός, πού γιά τήν ὥρα δραστηριοποιεῖται στό ἐσωτερικό τοῦ Χριστιανοδημοκρατικοῦ Κόμματος, κινεῖται στό πλάσιο μιάς πολιτικῆς λέσχης: «Εἶναι πολύ νωρίς νά ποῦμε ἂν θά εἶναι κόμμα ἢ κάτι ἄλλο», ἐπισημαίνει ὁ ἰδρυτής τοῦ κόμματος. « Ἄς ποῦμε ὅτι ὁ στόχος εἶναι νά δημιουργηθεῖ μιά νέα πλειοψηφία, μιά δημοκρατική συμμαχία, ἕνας συνασπισμός ἰκανός νά ξεπεράσει τήν κλασική διαίρεση Δεξιᾶς- Ἀριστερᾶς, πού δέν μοῦ φαίνεται πλέον ὅτι ἀνταποκρίνεται ἀυτῇ τῇ στιγμή στίς ἀνάγκες τῆς χώρας».

Δέν πρόκειται ἀπλά καί μόνο γιά μιά ἀτελειομένη κίνηση κάποιων πού αἰσθάνονται νά φεύγει τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια τους. Οὔτε καί γιά τήν προσωπική περιπέτεια ἑνός πολιτικάντη πού, ἐν μεταλλευόμενος τό ὑπάρχον πολιτικό κενό καί τήν ὑπάρχουσα κοινωνική ἀναταραχή, ἀποφασίζει νά ὑπερβεῖ τόν μικρόκοσμο τῆς ἐκλογικῆς του περιφέρειας: Ἡ πολιτική τάξη, θά ὑποστηρίξει ὁ Σένι, «χρειάζεται νά ἀναγεννηθεῖ: δέν μπορούμε νά ἀφήσουμε τούς Ἰταλούς ἐμπρός στή μοναδική ἐναλλακτική λύση, νά ψηφίσουν εἴτε κόμματα πού δέν ἐμπιστεύονται εἴτε τή Λέγκα». Αὐτῇ ἐδῶ ἡ φράση μαρτυρεῖ τή βαθύτερη ἀγωνία πού διακατέχει τό σύνολο τοῦ ἰταλικοῦ πολιτι-

κοῦ κόσμου. Ἡ Ἰταλία τῆς ΚΑΦ —ἀπό τά ἀρχικά τῶν ὀνομάτων τῶν Κράξι, Ἄντρεόττι, Φορλάνι—, ἡ Ἰταλία τῶν σκανδάλων, τῆς ἀλαζονείας καί τῆς ἀνικανότητος στά μάτια πολλῶν φαίνεται νά πεθαίνει. Τό αἶτημα τῆς ἀνανέωσης τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἶναι περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά ἐπίκαιρο, οἱ φορεῖς ὅμως πού θά τήν πραγματώσουν εἶναι ἀνύπαρκοι. Ἡ ἠθική κρίση ἀπό κοινού μέ τήν κρίση τοῦ κράτους ἔχουν καταδικάσει ὅλα τά «παραδοσιακά» κόμματα σέ ἀνυποληψία. Ἡ πεντακομματική κυβέρνηση τοῦ Τζουλιάνο Ἀμάτο (χριστιανοδημοκράτες, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, ριζοσπάστες, φιλελεύθεροι) ἐξακολουθεῖ νά διαχειρίζεται τίς τύχες τῆς χώρας μόνο χάρις στήν ἔλλειψη μιάς φερέγγυας ἐναλλακτικῆς λύσης.

Ἔτσι, οἱ ἀπόπειρες ἀνανέωσης τοῦ πολιτικοῦ σκηνικοῦ, ἂν ἐξαιρεθεῖ ἡ περίπτωση Σένι, προέρχονται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τά «παιδαγωγικοῦ» τύπου κηρύγματα τῶν κομμάτων, πού δύσκολα μποροῦν νά πείσουν γιά τήν ἀξιοπιστία τους. Σ' αὐτούς τούς κύκλους εἶναι κυρίαρχη ἡ ἰδέα γιά τόν σχηματισμό μιάς «πολεμικῆς κυβέρνησης», μιάς κυβέρνησης «ἐθνικῆς σωτηρίας» γιά τή χώρα. Ἄν ἡ «νομενκλατούρα τῶν κομμάτων συμπεριφέρεται ὅπως οἱ ἐπιτροπές μάνατζερσ καί ἡ χριστιανοδημοκρατία εἶναι ἕνα σαπισμένο μῆλο μέ τρυφερή καρδιά...», σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ διαφωνοῦντα βουλευτῆ, ἂν ὁ Κράξι ἀρνεῖται πεισματικά νά ἐγκαταλείψει τήν ἡγεσία τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος πού διευθύνει ἀπό τό 1976, κάτι πού τό ζητᾶ τό ἡμισυ τοῦ ἐπιτελείου του, ἂν ἡ παρουσία τῆς «Λέγκα Λομπάρντα» γίνεται μέρα τή μέρα ὄλο καί περισσότερο αἰσθητή, τότε πράγματι τό πολιτικό σύστημα τῆς χώρας ἀσθενεῖ.

Φαίνεται ὅτι ὑπό τίς παρούσες συνθηκες τίθεται σέ σκληρή δοκιμασία ἡ ἴδια

ἡ ἀρχή πού συνεῖχε, μετά τόν πόλεμο, τή λειτουργία καί τή δράση τῶν κομμάτων καί τοῦ κράτους. Οἱ ἐπάλληλες διακομματικές συμμαχίες, οἱ «ἐλεγχόμενες» ιδεολογικές ἐκπτώσεις καί οἱ μεγάλοι «συμβιβασμοί», πού αὐτές τροφοδοτοῦσαν, παραχωροῦν τή θέση τους στήν πολιτική ἀμηχανία καί στήν κοινωνική ἀναταραχή. Ἡ πρόσφατη ἀντίδραση τῶν συνδικάτων στά σκληρά μέτρα λιτότητας τῆς κυβέρνησης τό ἐπιβεβαιώνει. Ἄν καί ἡ ἀπάντησή τους ἦταν συγκροτημένη, χωρίς νά ἐξοστρατίζει στίς «ἀγριές» ἀπεργίες τοῦ παρελθόντος, δόθηκε ἡ εὐκαιρία στούς ἐργαζομένους νά διαδηλώσουν ἀποφασιστικά τήν ἀντίθεσή τους στά μέτρα λιτότητας τοῦ Ἀμάτο καί τῶν συμμάχων του. Ἐπιπλέον, αὐτῇ ἡ ἴδια ἡ κοινωνική κινήτοποίηση δημιουργήσε ρήγματα καί στό ἐσωτερικό τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, ἡ ἡγεσία τοῦ ὁποῖου «πρόδωσε» τούς ἐργάτες. Κυρίαρχο σύνθημα τῶν ἐργατῶν τῆς ΦΙΑΤ στό Τορίνο, στίς πρόσφατες διαδηλώσεις, ἦταν «ἔξω οἱ γραφειοκράτες ἀπό τά συνδικάτα».

Τό ρῆγμα αὐτό, πού στήν πραγματικότητα εἶναι μιά ἀνοιχτή ἀντίφαση στούς κόλπους τῆς ἰταλικῆς Ἀριστερᾶς, μπορεῖ νά ἔχει σοβαρές συνέπειες γιά τή μελλοντική πορεία. Μπορεῖ, βέβαια, γιά τήν ὥρα ὁ ἡγέτης τῆς (πρώην) κομμουνιστικῆς συνομοσπονδίας ἐργατῶν (C.G.I.L.) Μπρούνο Τρεντίν νά ὑπερασπίζεται τό «κοινωνικό κράτος» πού γκαρμίζεται, μπορεῖ, ἀκόμα, νά θεωρεῖ ὅτι τά ἐπεισόδια πού ἔγιναν κατά τή διάρκεια τῶν πρόσφατων ἐκδηλώσεων, στόχος τῶν ὁποίων ἦταν καί ὁ ἴδιος, ὀφείλονται σέ «μικρές μειοψηφίες ξένες πρὸς τό ἐργατικό κίνημα, σέ αἰώνιους φοιτητές, ὀπαδούς τῆς αὐτονομίας, σέ λίγα γκρουπούσκουλα καί σέ κάποια κορπορατιστικά συνδικάτα τῆς δημόσιας διοίκησης», ἢ ἀκόμα καί σέ «φανατικούς χούλιγκανς» πού, γιά παράδειγμα στή Φλωρεντία, «πληρώθηκαν ἀπό

τούς εμπόρους για να καθαρίσουν τό κέντρο τής πόλης από τούς εργαζόμενους μετανάστες πρίν ένα χρόνο», τό σίγουρο όμως είναι ότι ούτε αυτός ούτε τό κόμμα του είναι σέ θέση νά ανατρέψουν τά κυβερνητικά σχέδια. 'Ο ίδιος θά εκτιμήσει ως έξης τήν κατάσταση: «... 'Η άπεργία δέν είναι άπεργία διαμαρτυρίας αλλά διεκδίκηση κάποιων έλάσχιτων έγγυσησων. Οί μεταρρυθμίσεις στό χῶρο τής υγείας άποκλείουν τό 80% τών μισθωτών από τά όφέλη τής έξωνοσοκομειακής περιθαλψης, άποκλείουν δηλαδή αὐτή τήν κατηγορία πού προσέφερε τά μέγιστα στήν οικόδομηση του "κοινωνικού κρά-

τους". Παρ' όλ' αὐτά, παραίτηση τής σημερινής κυβέρνησης, χωρίς συγκεκριμένη έναλλακτική λύση, θά ήταν ό,τι τό χειρότερο θά μπορούσε νά συμβεί. Τά συνδικάτα δέν μπορούν νά υποκαταστήσουν τήν κυβέρνηση. 'Εντούτοις, ή κρίση τών κομμάτων άδυνατίζει τά συνδικάτα. 'Ανησυχῶ γιά τίς διαφοροποιήσεις στό έσωτερικό τους...» (Le Monde, 13.10.92).

"Αν, όμως, ό Μπρούνο Τρεντίν «άνησυχεί», ένας άλλος ήγέτης, αὐτός τής «Λέγκα», ό Μπερνάντο Μπότσι, τό κόμμα του όποίου στίς πρόσφατες δημοτικές έκλογές τής Μάντοβα, στή Β. 'Ιταλία, κατέκτησε τό 34% τών ψήφων, έπιχαίρει και

υπόσχεται: «'Η Λέγκα όφείλει νά κατέβει στή Ρώμη και σέ όλες τίς περιοχές διευρύνοντας τό έδαφος τής. Στόν Βορρά πρέπει νά πενταπλασιάσουμε τίς 516 όργανώσεις μας και στά έπόμενα τρία χρόνια νά κυβερνήσουμε ένα όμόσπονδο 'Ιταλικό κράτος».

'Αραγε οί άποσχιστικές ένέργειες τής «Λέγκα» θά άποδειχθουν ως ή μόνη άπάντηση στήν κρίση πολιτικής άντιπροσωπείας πού διέρχεται ή σημερινή 'Ιταλία;

Άλέξης Παπαλιᾶς

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ Ι Ειρήνη τώρα;

"Ενας νέος άνεμος φαίνεται νά πνέει στή Μέση 'Ανατολή, μετά από τήν έκλογική νίκη τών 'Εργατικών του Γιτζάκ Ραμπίν στό 'Ισραήλ. Βέβαια, ή διαφαινόμενη αλλαγή στάσης τών ένδιαφερομένων πλευρών, πού έμπλέκονται σέ αὐτή τήν πολύχρονη σύγκρουση, δέν όφείλεται άποκλειστικά ή κυρίως στίς πολιτικές άνακατατάξεις στό έσωτερικό τής χώρας. Στό πρόσφατο σχετικά παρελθόν παρατηρήθηκε μία κάποια «ώρίμανση» μέρους τής παλαιστινιακής πλευράς, μιās τάσης δηλαδή πού άπορρίπτει τή βία ως μοναδικό μέσο γιά τήν επίλυση τής διαμάχης. 'Η έναρξη τών άραβοϊσραηλινών συνομιλιών στή Μαδρίτη και ή μετέπειτα συνέχισή τους στή Νέα 'Υόρκη πέρασε και έξακολουθεϊ νά περνά από πολλά στάδια. Μέχρι πρίν λίγο χρονικό διάστημα ή πολυεθνική άραβική άντιπροσωπεία κατόρθωνε νά έλέγχει τίς έσωτερικές τής αντιφάσεις και φαινομενικά νά όμονοεί στή βάση τών παλαιστινιακών διεκδικήσεων. Σήμερα, γιά παράδειγμα, ή προοπτική μιās έξομάλυνσης τών σχέσεων 'Ισραήλ-

Συρίας άπειλεί νά ναρκοθετησει τήν πορεία μιās βιώσιμης λύσης στόν μεσανατολικό χῶρο. 'Ο σκληρός πυρήνας τής PLO τουλάχιστον θεωρεί ότι ή διάσπαση του άραβικού μετώπου όφειλε τίς άπώτερες στρατηγικές επιδιώξεις του 'Ισραήλ. 'Η πρόσφατη δωδεκάμηρη άπεργία πείνας Παλαιστινίων πού κρατούνται σέ ισραηλινές φυλακές, καθώς και οί αίματηρές εκδηλώσεις πού έλαβαν χώρα ερμηνεύονται από πολλούς ως μέσο πίεσης πού άποσκοπει στό πάγωμα μιās τέτοιας διαδικασίας. Είναι προφανές ότι μιιά άναζωπύρωση τής 'Ιντιφάντα, πού πολλοί και από τίς δύο πλευρές άπεύχονται, θά έθετε σέ σκληρή δοκιμασία τίς συνομιλίες. Οί όπαδοί τής σκληρής και άδιαπραγμάτευτης γραμμής, κυρίως από τήν άραβική πλευρά, άδυνατούν νά κατανοήσουν τήν αλλαγή κλίματος μετά τόν Πόλεμο του Κόλπου και τή διάλυση τής Σοβιετικής 'Ενωσης. 'Από τήν άλλη πλευρά, τά προβλήματα πού άντιμετωπίζει ή κυβέρνηση του Γ. Ραμπίν, ιδιαίτερα στά έποικισμένα έδάφη, μπορούν, άν συνδυασθούν

μέ τήν επικράτηση μιās σκληρής παλαιστινιακής συμπεριφοράς, νά ανατρέψουν τή διαδικασία ειρήνευσης. Γιά τήν ώρα, μιιά διαδικασία έντιμων παραχωρήσεων και συμβιβασμών έχει υιοθετηθεί, εκτός από τήν επίσημη ισραηλινή ήγεσία, και από τή «φυσική» παλαιστινιακή ήγεσία τών κατεχόμενων εδαφών. Πρόκειται γιά μιιά στάση πού κόστισε και έξακολουθεϊ νά κοστίζει τή μερική, τουλάχιστον, άπομόνωση τών φορέων τής άπό τό σύνολο σχεδόν τών εκτός 'Ισραήλ Παλαιστινίων.

Στή συνέντευξη πού άκολουθεϊ, ένας από τούς μεγαλύτερους 'Ισραηλινούς διανοούμενους (γιατρός, χημικός και φιλόσοφος), ό Γεσαγιαχού Λεμποβίτς, ή «συνείδηση του 'Ισραήλ» γιά τούς μαθητές του, δίνει άπαντήσεις σέ μιιά σειρά επίκαιρων έρωτημάτων, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα κάποιες παρεξηγημένες έννοιες και συμπεριφορές.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΙΙ

Μιά εύκαιρία για ειρήνη

μιλάει ο φιλόσοφος Γεσαγιαχού Λεμποβίτζ

Έρ.: Δύο έννοιες δύσκολες να διακριθούν συνεχίζουν να τροφοδοτούν, λίγο πολύ παντού, σκληρές συζητήσεις. Πρόκειται για τον ιουδαϊσμό και τον σιωνισμό. Άς αρχίσουμε από τον ιουδαϊσμό. Πώς θά τον όριζατε;

Γ.Α.: Από τις αρχές του εικοστού αιώνα είναι αδύνατον να δοθεί ένας ακριβής ορισμός του «ιουδαϊσμού». Σήμερα είμαστε σέ όλο τον κόσμο δώδεκα μέ δεκατρία εκατομμύρια άνθρωποι θεωρούμενοι από τους μή Έβραίους (*goyim*) ως Έβραίοι, ή πλειοψηφία των οποίων έχει μία περισσότερη ή λιγότερη αναπτυγμένη συνείδηση της ιουδαϊκότητάς της. Δεν γνωρίζω όμως καμιά αξία στη φυσική ή στην πνευματική ζωή που να είναι πραγματικά κοινή σέ αυτούς τους δώδεκα ή δεκατρία εκατομμύρια ανθρώπους. Αντίθετα, μέχρι τον δέκατο ένατο αιώνα, ο ιουδαϊσμός διέθετε μία ακριβώς προσδιορισμένη πραγματικότητα: ήταν ο κάτοχος μιάς προσδιορισμένης θρησκευτικής παράδοσης.

Έρ.: Ο ιουδαϊσμός λοιπόν για σάς παραμένει πριν απ' όλα θρησκεία;

Γ.Α.: Ναι, αλλά προσοχή: θρησκεία ύπαρξιακή, όχι πνευματική. Δεν είναι ούτε ιδιαίτερη πίστη, ούτε κατάσταση πνεύματος, ούτε μορφή πνευματικότητας που χαρακτηρίζει την ουσία του ιουδαϊσμού. Είναι πράξη ή, αν προτιμάτε, ένας τρόπος προσέγγισης της ύπαρξης, ένας τρόπος ζωής σύμφωνος μέ μία γνώση, μέ ένα σύνολο κανόνων που στά έβραϊκά αποκαλούμε Χάλαχα. Αυτή ή τελευταία λέξη, δημιουργημένη από τή ρίζα του ρήματος «πηγαίνω», σημαίνει «δρόμος τής ζωής». Τό νά είσαι Έβραϊός λοιπόν συνίσταται στό νά ζεις τηρώντας αυτόν τό νόμο, πορευόμενος στή ζωή σύμφωνα μέ τίς έπιταγές του, μέ τό νά τίς σέβασαι, γιατί ο σεβασμός τους σημαίνει απλούστατα σεβασμό στό Θεό, χωρίς νά αναμένεις ιδιαίτερη ανταμοιβή ή κέρδος.

Έρ.: Ο νόμος αυτός έμπεριέχει τήν ολόκληρη των ταλμουδικών έπιταγών ή απλά θεμελιώνεται στήν Τορά, στήν έβραϊκή Βίβλο;

Γ.Α.: Έπιτρέψτε μου νά σάς διορθώσω. Η Χάλαχα δεν θεμελιώνεται στή Βίβλο. Η Βίβλος είναι θεσμός του ιουδαϊσμού. Αν ο χριστιανισμός είναι θρησκεία που πηγάζει από τή Βίβλο, δεν συμβαίνει τό ίδιο και μέ τον ιουδαϊσμό. Ο ιουδαϊσμός

υπάρχει εδώ και πέντε χιλιάδες χρόνια: στίς άπαρχές του θεμελιώθηκε σέ έναν προφορικό νόμο. Τό κείμενο τής Βίβλου προέρχεται από μία ύστερη σύνταξη. Όσο για τό ταλμουδικό κείμενο — που άποτελεί τή συσώρευση, κατά τή διάρκεια χιλιετηρίδων, θρησκευτικής σκέψης ως πρós τό νόμο — τελειοποιήθηκε, υπό μορφή γραπτή και όριστική, τόν πέμπτο αιώνα τής χριστιανικής έποχής.

Έρ.: Καί όμως, πολλοί Έβραίοι, στό Ισραήλ και σέ όλο τον κόσμο, δεν αυτοχαρακτηρίζονται μέσα από αυτόν τον «ύπαρξιακό ιουδαϊσμό», δηλαδή τον θρησκευτικό, μέ τήν έννοια που δίνετε στον όρο;

Γ.Α.: Φυσικά. Ό καθένας είναι ελεύθερος. Αύτοί όμως οι Έβραίοι που έχασαν τήν έπαφή τους μέ τον ιουδαϊσμό έχουν μία άφηρημένη συνείδηση τής ιουδαϊκότητάς τους. Καί αυτή ή άφηρημένη συνείδηση, μέσα στήν πραγματική ιστορία, μπορεί νά έχει καταστρεπτικά άποτελέσματα. Τό είδαμε, για παράδειγμα, αυτό στό Ισραήλ, ήδη από τή δημιουργία του κράτους, που δεν είναι καθόλου ένα έβραϊκό κράτος, σύμφωνο, δηλαδή, μέ τίς έπιταγές του έβραϊκού νόμου.

Έρ.: Αυτό μέ παρακινεί νά σάς ρωτήσω για τον όρισμό που δίνετε στον σιωνισμό, αυτή τήν ιδεολογία που έμφανίστηκε από τον Χέρζλ στά τέλη του προηγούμενου αιώνα και πού, από τότε, ύπέστη πολλές μεταμορφώσεις.

Γ.Α.: Έπιτρέψτε μου νά σάς διορθώσω άλλη μία φορά. Ό σιωνισμός δεν είναι ιδεολογία αλλά πολιτικό κίνημα μέ συγκεκριμένο σκοπό: τήν έθνική ανεξαρτησία

του έβραϊκού λαού. Στο έσωτερικό αυτού του κινήματος υπήρξαν άνθρωποι μέ τίς πλέον διαφορετικές και άντιτιθέμενες ιδέες: πιστοί και άθεοι, σοσιαλιστές και άστοι, ο Χέρζλ, για παράδειγμα, ήταν άστος, έστω κι αν άργότερα μέσα στό κίνημα υπήρξε μία σοσιαλιστική πλειοψηφία. Ό στόχος του σιωνισμού πραγματοποιήθηκε όριστικά τό 1948 μέ τή δημιουργία του κράτους του Ισραήλ.

Έρ.: Κάτι που σημαίνει ότι ο σιωνισμός δεν είναι πλέον επίκαιρος;

Γ.Α.: Από τή στιγμή που ή ανεξαρτησία μας παραμένει προσωρινή, μία σύγχρονη μορφή του σιωνισμού συνίσταται στον άγώνα για τήν υπεράσπιση τής ύπαρξης του κράτους μας.

Έρ.: Καί σέ αυτό τό σημείο πολλοί Έβραίοι δεν συμφωνούν μέ τήν άποψή σας, άφου έπιμένουν νά ζούν στή διασπορά αντί νά εγκατασταθούν στό Ισραήλ.

Γ.Α.: Έπαναλαμβάνω ότι ο καθένας είναι ελεύθερος. Κάθε Έβραϊός είναι ελεύθερος νά αποφασίσει αν θά γίνει ή όχι Ισραηλινός. Ένας άνθρωπος όφείλει νά είναι πατριώτης; Όφείλει νά είναι έντιμος; Μόνο αυτός έχει τήν άπάντηση. Για μένα, μπορεί κάποιος νά είναι ένας καλός Έβραϊός, ένας Έβραϊός που πιστεύει στή θρησκεία του, είτε ζει στήν Άργεντινή είτε στήν Εύρώπη είτε στήν Ιερουσαλήμ. Ό καθένας μπορεί παντού νά αυτοπραγματωθεί ως Έβραϊός: δεν είναι ανάγκη γι' αυτό νά γίνει Ισραηλινός πολίτης. Τελικά, τό Ισραηλινό κράτος δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα πολιτικό πλαίσιο, ένας μηχανισμός έξουσίας. Η έπιδίωξη

του δέν περνά αναγκαστικά μέσα από την άφιξη όλων των Έβραίων εδώ! Πρέπει να έγκομικεύσουμε το κράτος, να πάψουμε να τό θεωρούμε φετίχ. Όπως επίσης πρέπει να πάψουμε να χαρακτηρίζουμε την Ιουδαϊκότητα ως πολιτική κατηγορία. Πράγματι ή Ιουδαϊκότητα προσομοιάζει περισσότερο με αυτό που οί καθολικοί θεολόγοι άποκαλοΰσαν παλιότερα με έναν «άνεξίτηλο χαρακτήρα».

Ερ.: Θέλετε να πείτε ότι για παράδειγμα ένας Έβραϊός που άσπάζεται τον καθολικισμό συνεχίζει να παραμένει Έβραϊός;
Γ.Λ.: Προφανώς. Γίνεται ένας Έβραϊός άμαρτωλός, παραμένει όμως Έβραϊός. Ένας Γάλλος που θά παρέδιδνε τους νόμους της χώρας του θά έπαυε να είναι Γάλλος πολίτης;

Ερ.: Μέλιγα λόγια, ή ύπαρξη διασποράς δέν σάς φαίνεται ότι δημιουργεί πρόβλημα;

Γ.Λ.: Όχι. Η τουλάχιστον ύπαρξιακό πρόβλημα: στή διασπορά ένεδρεΰει ό κίνδυνος όλικής άφομοίωσης των Έβραίων. Εϋτυχώς ή Ιστορία δείχνει ότι ένας λαός μπορεί να ζήσει για πολύ καιρό χωρίς κράτος, διατηρώντας όμως τή συνείδησή του ως λαού. Δείτε τον Ιταλικό λαό που έφτιαξε κράτος μόνο στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα ή τον γερμανικό λαό που άκόμα και σήμερα είναι διαιρεμένος άνάμεσα σε περισσότερα κράτη: Γερμανία, Αυστρία, Έλβετία... Τό σημαντικό είναι ή επιδίωση του έβραϊκού λαού. Σήμερα, αυτή ή επιδίωση είναι λιγότερο προβληματική άπ' ό,τι ή επιδίωση του κράτους του Ισραήλ, και αυτό είναι τό πρωταρχικής σημασίας ζήτημα.

Ερ.: Ένα μεγάλο μέρος των εργασιών σας, εδώ και μισό αιώνα, άφορά τίς πάντα σύνθετες σχέσεις, συχνά συγκυριακές άνάμεσα στο πολιτικό και στο θρησκευτικό. Από αυτή τή άποψη, τί σκέφτεσθε για τή σημερινή κατάσταση στο Ισραήλ;

Γ.Λ.: Όπως είπα, τό κράτος του Ισραήλ δέν είναι έβραϊκό, με τή έννοια ότι οί νόμοι του δέν είναι αυτοί του Ιουδαϊσμού. Όπως και ό σημερινός έβραϊκός λαός δέν είναι ό λαός της Τορά. Τό Ισραήλ, άρα, δέν βρίσκεται σε μιά διαδικασία εξέλιξης του σε θρησκευτικό κράτος. Όπως και τό μελλοντικό παλαιστινιακό κράτος δέν θά είναι Ισλαμικό αλλά κράτος του σημερινού παλαιστινιακού λαού. Η κυρία Χάνα Αχράουι δέν είναι χριστιανή; Για να έπιστρέψουμε στον Ιουδαϊσμό, ή μόνη βίωσιμη λύση βρίσκεται στο διαχωρισμό του κράτους από τή θρησκεία. Άκόμα και από άυστηρά θρησκευτική πλευρά, ένας τέτοιος διαχωρισμός μου φαίνεται ότι είναι πρωτεύουσας σημασίας.

Ερ.: Και ως προς αυτό τό σημείο, αντίθεσθε ως προς τήν δλότητα σχεδόν του

Ισραηλινού θρησκευτικού κατεστημένου.
Γ.Λ.: Σήμερα, ή επίσημη θέση του ραβινικού θεσμού σε σχέση με τό Ισραηλινό κράτος είναι άκριβώς σχέση έλευθερης συμβίωσης με τήν πολιτική έξουσία, όπως στην περίπτωση της γαλλικής Έκκλησίας σε σχέση με τήν Αύτοκρατορία, οί σχέσεις των όποιων ρυθμίζονταν με συνθήκη που είχε έπεξεργασθεί ό Ναπολέων. Στή Γαλλία, ό Κόμπ, διαχωρίζοντας τήν Έκκλησία από τό κράτος, δέσωσε τον γαλλικό καθολικισμό, τον προστάτευσε από τον κίνδυνο της διαφθοράς. Σε μας, ή θέληση των ραβίνων να εισαγάγουν ψευδοθρησκευτικές τελετουργίες στην κοινωνική και κοσμική πολιτική διευρύνουν τά περιθώρια νόθευσης, άπάτης και ψεύδους.

Ερ.: Δέν είναι περίεργο που μερικοί κοσμικοί Ισραηλινοί, άκόμα κι ένας πολιτικός του Έργατικού Κόμματος, ό Μπέν Γκουριόν, με τον όποιο μετά τήν άνεξαρτησία είχατε ζωρή πολεμική, ήταν έχθρικοί στην ιδέα ενός διαχωρισμού κράτους και θρησκείας;

Γ.Λ.: Όχι, είναι φυσικό. Ό Μπέν Γκουριόν, που ήταν άθεος, άντιπαθούσε τον Ιουδαϊσμό ως θρησκεία και ταυτόχρονα τον φοβόταν. Φοβόταν τήν άυτονόμηση της θρησκείας ως άνεξάρτητης δύναμης. Ηθελε να τήν έλέγχε πολιτικά. Κατά βάθος, ή θέση του ήταν ή ίδια με αυτή του Ναπολέοντα τή στιγμή της συνθήκης.

Ερ.: Κρίνετε πώς ή θέση σας θρήκε πρόσφορο έδαφος στην κοινή γνώμη εδώ και σαράντα χρόνια;

Γ.Λ.: Γνωρίζετε ότι αυτή τή στιγμή όλοι άσχολούνται άποκλειστικά με τή διατήρηση της ύπαρξης του κράτους του Ισραήλ, δηλαδή, άλίμονο, με τή διατήρηση του έλέγχου από τό Ισραήλ των κατεχόμενων εδαφών. Έτσι τά πραγματικά προβλήματα — εκπαίδευση, κουλτούρα, υγεία — παραγνωρίζονται. Πρόκειται για έναν από τους λόγους για τους όποιους τό μοίρασμα αυτής της χώρας είναι κάτι τό άπόλυτα άναγκαίο, από τήν άποψη του έβραϊκού έθνικού συμφέροντος.

Ερ.: Τί έννοείτε;

Γ.Λ.: Είναι πολύ άπλό. Η ένδοξη στρατιωτική νίκη στον Πόλεμο των Έξι Ημερών στην πραγματικότητα απέθη όλέθρια για τό Ισραηλινό κράτος. Από τό 1967 τό Ισραήλ έγινε ένας μηχανισμός καταπίεσης ενός άλλου λαού. Η ένεργητικότητα του διοχετεύθηκε προς έναν μόνο στόχο: τή συνέχιση της καταπίεσης. Είναι έπείγον να τελειώνουμε με αυτή τήν κατάσταση. Είναι έπείγον να κατανοηθεί ότι σε αυτή τή γή, που άποκαλοΰμε Έρετζ Ισραήλ (Ιστορικό έβραϊκό όνομα της Παλαιστίνης) και που οί Άραβες άποκαλοΰν Παλαιστίνη, συνυπάρχουν δύο λαοί, ό καθένας εκ των όποιων π-

στεΰει βαθύτατα ότι αυτή ή χώρα είναι ή χώρα του. Να γιατί υπάρχει μόνο μιά λύση: τό μοίρασμα.

Ερ.: Θεωρείτε, άρα, ως άυστηρά ισότιμα τά δικαιώματα Έβραίων και Παλαιστινίων να ζούν πάνω σε αυτή τή γή;

Γ.Λ.: Δέν πρόκειται για ζήτημα δικαιωμάτων, γιατί κανένας άνθρωπος, άτομο ή συλλογικότητα δέν έχει, άυστηρά μιλώντας, δικαιώματα σε όποιοδήποτε μέρος της γής. Άλλά πρόκειται για ένα ζήτημα ιστορικής τάξης: δύο λαοί βρίσκονται εδώ, παρόντες εδώ και πολύ καιρό, διαδηλώνοντας τήν έθνική τους άνεξαρτησία. Άρα ή άνεξαρτησία είναι ή μόνη άξια για τήν όποια οί άνθρωποι αυτοί είναι διατεθειμένοι να σκοτώνουν και να σκοτώνονται. Αυτό πρέπει να τό λάβουμε υπόψη μας. Άκόμα κι αν νύοθητοΰμε

μια εγωιστική προοπτική, γιατί, κατά ουσίαν, τό πρόβλημα δέν είναι τόσο να άπελευθερώσουμε τήν Παλαιστίνη — αυτό τό άναλαμβάνουν οί ίδιοι οί Παλαιστίνιοι — όσο τό να άπελευθερώσουμε τό κράτος του Ισραήλ, άπαλλάσσοντάς το από τή δουλεία της κατοχής εδαφών όπως ό Ντέ Γκώλ άποδέσμευσε τή Γαλλία από τήν άποικιακή άυτοκρατορία και έσωσε τή δημοκρατία.

Ερ.: Τό πρόβλημα λοιπόν για τό Ισραήλ είναι να έπιστρέψει τά εδάφη ή να ξαναδεί συνολικά τήν κατανομή των εδαφών σε αυτή τήν περιοχή του κόσμου;

Γ.Λ.: Τό σημαντικό είναι και οί δύο λαοί να άποκτήσουν τήν άνεξαρτησία τους, λίγο ένδιαφέρει ποιά θά είναι τά άκριβή σύνορα. Τά σύνορα είναι διαπραγματεύσιμα: μόνο ή άνεξαρτησία δέν είναι. Άκόμα και τό μοίρασμα της Ίερουσαλημ είναι διαπραγματεύσιμο. Έξάλλου, νομίζω ότι είναι άναλόφευκτο.

Ερ.: Ός προς τή διαδικασία ειρήνευσης έχετε κάποια άισιοδοξία;

Γ.Λ.: Άς πούμε ότι εδώ και τρεις μήνες

(μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Γ. Ραμπίν) βαδίζουμε προς τη σωστή κατεύθυνση. Σήμερα προσφέρεται μία ευκαιρία που δεν υπήρχε την εποχή της διακυβέρνησης από αυτόν τον γερο-τρομοκράτη Γιτζάκ Σαμίρ. Είναι η πρώτη μεγάλη ευκαιρία από το 1967: αλλά για την ώρα είναι μία ευκαιρία, σε καμιά περίπτωση μία βεβαιότητα. Επιπλέον, η εμπιστοσύνη μου στον Γιτζάκ Ραμπίν είναι περιορισμένη. Κατανοεί την κατάσταση, αλλά δεν διαθέτει κουράγιο. Ο Ντέ Γκώλ διέθετε: δεν δίστασε να βγάλει από τη φυλακή τον τρομοκράτη Μπέν Μπελά, να τον προσκαλέσει στα Ήλυσια για να συνομιλήσουν για την ανεξαρτησία της Αλγερίας. Εκτιμώ ότι και ο Ραμπίν οφείλει να συνομιλήσει απευθείας με τον Αραφάτ.

Ερ.: Το 1988 γράφατε: «Ίσως η ειρωνεία της ιστορίας θελήσει ώστε οι ξένοι να σώσουν το κράτος του Ισραήλ, ενώ οι Έβραιοι θα παλεύουν για να το καταστρέψουν». Ο ρόλος που έπαιξαν οι Αμερικανοί — και οι Ρώσοι — μετά τον Πόλεμο του Κόλπου το επιβεβαιώνει;
Γ.Α.: Από την εποχή του προγόνου μας Αβραάμ, ποτέ οι Έβραιοι δεν χάθηκαν την ασφάλεια όσο σήμερα. Πράγματι, ο μόνος τόπος όπου η ύπαρξή μας παραμένει προσωρινή είναι ακριβώς εδώ. Η μόνη έβραϊκή κοινότητα που πραγματικά απειλείται στον σημερινό κόσμο είναι η έβραϊκή κοινότητα του Ισραήλ. Είναι το τίμημα που πληρώνουμε για την ανεξαρτησία μας. Και θέλουμε να είμαστε ανεξάρτητοι για δύο λόγους: γιατί οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να είναι υπεύθυνοι για τη δική τους παραφροσύνη και για τα δικά τους εγκλήματα, και γιατί έχουν επίσης το δικαίωμα να παλεύουν κατά των εγκλημάτων τους και κατά της παραφροσύνης τους, στο πλαίσιο της ανεξαρτησίας τους.

Ερ.: Η ιστορία έχει νόημα, και μάλιστα ένα τέλος;
Γ.Α.: Τέλος; Σίγουρα όχι. Όσο για το νόημα, θά σάς μιλήσω με τα λόγια του Βολταίρου: «Όλη αυτή η ιστορία είναι ένας σωρός από εγκλήματα, τρέλες και δυστυχία...». Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε και την άλλη πλευρά των πραγμάτων: την ιστορία του αγώνα κατά των εγκλημάτων, της παραφροσύνης και της δυστυχίας αγώνας που θά είναι άτελες, αλλά που δίνει στην ιστορία τη μεγαλειώδη της διάσταση. Όπως λέτε στα γαλλικά: «Δεν είναι αναγκαίο να ελπίζουμε για να επιχειρούμε ούτε να πετυχαίνουμε για να διατηρούμε...».

Ερ.: Πιστεύετε στο μέλλον του έβραϊκο-χριστιανικού διαλόγου;
Γ.Α.: Η αναγκαιότητα ενός διαλόγου γίνεται αισθητή από τη χριστιανική πλευ-

ρά. Για τους χριστιανούς η επίμονη ύπαρξη του Ιουδαϊσμού είναι ένα απαράδεκτο φαινόμενο, αφού ο χριστιανισμός παρουσιάζεται ως το πραγματικό Ισραήλ, με άλλα λόγια ως ο κληρονόμος του Ιουδαϊσμού — και ότι δεν μπορούμε να κληρονομήσουμε από κάποιον που ακόμα δεν έχει πεθάνει. Αντίθετα, για τους Έβραίους η ύπαρξη του χριστιανισμού είναι ένα αδιάφορο φαινόμενο: ο χριστιανισμός, από τη δική μας πλευρά, είναι απλά ένας από τους δυνατούς τρό-

πους απόρριψης της Χάλαχας. Γι' αυτό, άλλωστε, δεν υπάρχει ένας συμβατός διάλογος ανάμεσα στον Ιουδαϊσμό και στον χριστιανισμό, θεωρούμεν ως θρησκειών — έστω και αν σε ένα αυστηρά ανθρώπινο επίπεδο ένας προσωπικός διάλογος είναι πάντα δυνατός ανάμεσα σε Έβραίους και χριστιανούς.

Δημοσιεύθηκε στον *Monde*, 13.10.92
Μετάφραση: Ανδρέας Πανταζόπουλος

τα βιβλία της «γνώσης»

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ & ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Διεύθυνση σειράς - Παναγιώτης Κονδύλης

BIBLIA ΠΟΥ ΞΕΧΟΡΙΖΟΥΝ

1. K. Marx, Διαφορά της δημοκρατίας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας.
2. Π. Κονδύλης, Η κριτική της Μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη.
- 3-4. R. Aron, Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης.
- 5-8. F. Chatelet (έπιμ.), Η φιλοσοφία.
9. K. Marx - F. Engels, Η Ελλάδα, ή Τουρκία και το ανατολικό ζήτημα.
10. K. Löwith, Το νόημα της ιστορίας.
11. C.B. McPherson, Ατομικισμός και ιδιοκτησία.
12. C.B. McPherson, Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας.
13. L. Goldmann, Διαλεκτικές έρευνες.
14. E. Husserl, Δεύτερη λογική έρευνα.
15. H. Arendt, Η ανθρώπινη κατάσταση.
16. V. Kraft, Ο Κύκλος της Βιέννης.
17. M. Foucault, Οι λέξεις και τα πράγματα.
18. M. Buber, Το πρόβλημα του ανθρώπου.
- 19-20. K. Löwith, Από τον Χέγκελ στον Νίτσε.
21. J. Piaget, Σοφία και ψευδαισθήσεις της φιλοσοφίας.
22. Λ. Βιγκότσκι, Σκέψη και γλώσσα.
23. L. Strauss, Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία.
24. J.-F. Lyotard, Η μεταμοντέρνα κατάσταση.
25. U. Eco, Θεωρία σημειωτικής.
- 26-27. Ν. Ψημμένος (έπιμ.), Η ελληνική φιλοσοφία, 1453-1821.
28. J. Huizinga, Ο άνθρωπος και το παιχνίδι.
- 29-30. Th. Hobbes, Λεβιάθαν.
31. G. Sorel, Οι ψευδαισθήσεις της προόδου.
32. J. Derrida, Περί γραμματολογίας.
33. J. Locke, Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως.
- 34-38. Π. Νούτσος (έπιμ.), Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα.
39. O. Gïgon, Βασικά προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας.
40. Ν. Σκουτερόπουλος (έπιμ.), Η αρχαία σοφιστική. Τα σωζόμενα αποσπάσματα.
41. E. Cassirer, Ο μύθος του κράτους.
42. C. Lévi-Strauss, Φυλή και ιστορία.
43. M. Granet, Η κινεζική σκέψη.

Έτοιμάζονται

H. Glasenapp, Η Φιλοσοφία των Ινδών.
Montesquieu, Το πνεύμα των νόμων.
L. Wittgenstein, Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις.

εκδόσεις «γνώση»

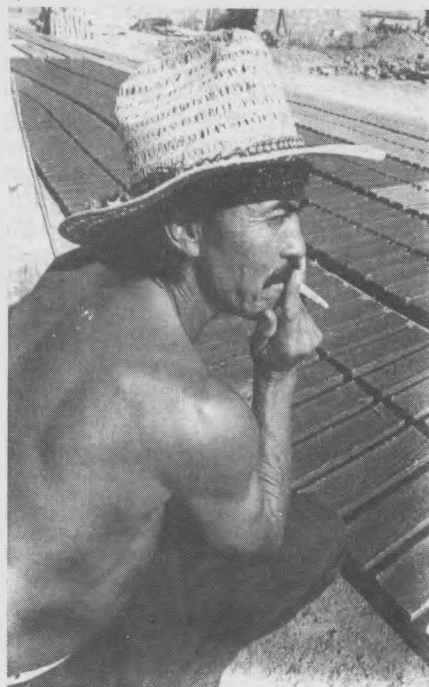
Ιπποκράτους 31, 106 80 Αθήνα Τηλ.: 3620 941 — 3621 194

Για τους Βιβλιοπώλες: Αποκλειστική διάθεση ΔΑΝΑΟΣ Α.Ε.

Μαυρομιχάλη 64, 106 80 Αθήνα, Τηλ.: 3604 161, 3631 975, 3611 054

Πού πηγαίνει ή 'Αμερική;

του Νόρμαν Μπιρμπώμ

Ο συνηθισμένος αμερικανικός εθνικισμός, ηθικοπλαστικός και έπιθρμένος, έπαψε νά ύπάρχει. Τή θέση του κατέλαθε ένας άμυντικός εθνικισμός, ένιοτε όργισμένος, πού άναζητά νά άπαντήσει στη διεθνοποίηση της οικονομίας, στη συνεχιζόμενη ύπαρξη των πολέμων και του χάους, στην άνικανότητα της κοινωνίας νά άπομονώσει αυτά τά προβλήματα και νά τά έλέγξει.

Η σημερινή συζήτηση για τήν κατάσταση της αμερικανικής κοινωνίας ξεπερνά σε αντίφάσεις και τήν ιστορία του πύργου της Βαβέλ. Κάποιοι διανοούμενοι οϊκτίρουν για τήν άποσάρθρωση των παραδοσιακών αξιών. Άλλοι έμμένουν στά πλεονεκτήματα της νέας πολιτισμικής πολυπλοκότητας. Ένω μία ομάδα οικονομολόγων διαβεβαιώνει ότι ό εθνικός πλοϋτος μειώνεται, μία άλλη διατείνεται ότι οί όροι για μία νέα άνάπτυξη σπάνια ήταν καλύτεροι. Στη διάγνωση μιας παρακαμής του έπεκτατισμού άπαντά ή διάγνωση για ένα μεταεπεκτατικό μέλλον.

Οί 'Αμερικανοί διανοούμενοι μεταφράζουν τήν άνησυχία της κοινής γνώμης μπροστά σε ένα πλεόνασμα συνθετότητας πού άποπροσανατολίζει και άπογοητεύει. Για πολλούς πολίτες ή τηλεόραση έγινε τό μόνο εργαλείο πού έπιτρέπει τήν κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας των άλλων. Για νά άνακαλύψουν έδω ένα θόρυβο αντίδράσεων, ένα μωσαϊκό συγκρούσεων και όργης.

Έντούτοις, όσο ύπερασπίζονται έναν άγριο άτομικισμό δέν όπισθοχωρούν μπροστά σε έναν άυταρχικό περί κοινότητας λόγο. Μία ντουζίνα άπό διακριτές πολιτισμικές ομάδες άπαιτούν τό σεβασμό της «ταυτότητάς» τους, τή στιγμή πού ή κουλτούρα και ό δημόσιος χώρος φαίνονται όλο και περισσότερο δύσκολο νά προσδιοριστούν και νά άμυνθούν. Η κοινωνία όπως τή διώνουν εκατομμύρια πολίτες πού άγωνίζονται για τό καθημερινό έγινε μία άδυσώπητη μηχανή πού λειτουργεί ενάντια στην άυτονομία και τή γλώσσα τους.

Κατά δάθος, μία σημαντική πλειοψηφία των 'Αμερικανών δέν γνωρίζει πώς νά έρμηνεύσει αυτό πού αντιπροσωπεύει τόν κεντρικό παράγοντα της τύχης τους, τήν άγορά. Η κοινότητα επανάληψη της φράσης «μεσαία τάξη» έπιτρέπει, έτσι, τήν υπέρβαση των προβλημάτων πού άφορούν τις εισοδηματικές άνισότητες, τήν έξουσία και τόν πλοϋτο. Οί κυβερνήσεις των Ρήγκαν και Μπους κατόρθωσαν νά εκμεταλλευθούν τις άλλες πού συνέδησαν στην παγκόσμια οικονομία για νά ευνοήσουν τις πολυεθνικές πού τούς στηρίζαν, ώφελούμενες άπό τήν έκπτωση του παλιού κοινωνικού συμβολαίου.

Γιατί, μετά τό 1945, ό πλοϋτος της χώρας στηρίχθηκε στό γεγονός ότι τό σύνολο της κοινωνίας έπωφελείτο άπό τή συγχίση της άνάπτυξης. Άλλά ό ένας άπό τούς δύο πρωταγωνιστές αυτού του σιωπηρού συμβολαίου (ό κόσμος του συνδικαλισμού) άπώλεσε τήν οϋσία της δύναμής του¹, τό εθνικό εισόδημα παραμένει στάσιμο έδω και είκοσι χρόνια, τό Δημοκρατικό Κόμμα, πού έξέφραζε τις προσδοκίες του κατώτερου πολίτη, εντάχθηκε σε μία περί άτομικισμού και ιδιωτικής κατανάλωσης θεματική.

Αυτοί πού πρώτοι άπ' όλους θά έπωφελοϋντο άπό τήν επέκταση του δημόσιου τομέα και του κράτους πρόνοιας δυσκολεύονται όλο και περισσότερο νά σχεφτούν με όρους έλέγχου της άγοράς και άλληλεγγύης. Δέν άποδέχονται τήν τάξη πού οί οικονομικές έλίτ επιβάλλουν, αλλά δέν διαθέτουν κανένα ύποκατάστατο κοινωνικό μοντέλο. Πράγματι, ή 'Αμερική είναι μία ταξική κοινωνία πού δέν κατανοεί τόν έαυτό της ως τέτοια². Η δημοκρατία σταματά στό κατώφλι της έπιχειρήσης: ένας λαός περήφανος για τήν έλευθερία του άποκαλύπτεται παθητικός μπροστά σε αυτούς πού έλέγχουν τήν άπασχόληση. Πάντως, τό κεντρικό πρόβλημα της αμερικανικής κοινωνίας παραμένει συνδεδεμένο με τό γεγονός ότι όσοι διαδώνουν εκεί είναι άνικανοί νά συλλάβουν μία άλλη μορφή κοινωνίας.

Ντροπαλή όταν πρόκειται για τις έλίτ πού τήν κυριαρχούν, ή λευκή 'Αμερική χάνει τήν ψυχραιμία της όταν πρόκειται νά άντιμετωπίσει τούς μαύρους πολίτες, πού τοποθετούνται στά κατώτερα στρώματα. Ο φυλετικός άνταγωνισμός παραμένει κεντρικό δεδομένο της εθνικής ζωής. Η πρόοδος προς περισσότερη δικαιοσύνη είναι θεαματική άπό τό 1945, τά δικαστήρια κατήργησαν τις φυλετικές διακρίσεις: σήμερα ύπάρχει μία

1. Βλέπε Stanley Aronowitz, "Classe ouvriere, gauche et populisme", in *America, le reve blessé*, Autrement, Paris, 1992.

2. Benjamin De Mott, *The Imperial Middle, Why Americans Cannot Talk About Social Class*, Yale University Press, New Haven, 1992.

σημαντική μεσαία τάξη μαύρων, έστω κι αν ή βιομηχανική παρακμή των Ήνωμένων Πολιτειών άγγιξε σοβαρά τους ύψηλomisθους εργάτες³. Έντούτοις, οι μαύροι δέν κερδίζουν παρά τό 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος και τό ένα τρίτο απ' αυτούς (έναντι 11% των λευκών) ζούν κάτω από τό επίσημο όριο τής φτώχειας.

Παράλληλα, τά μέτρα για τήν προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και ή εξέλιξη των άνισοτήτων τους ως προς τήν εκπαίδευση και τήν άπασχόληση προοδευτικά άκυρώθηκαν από τίς κυβερνήσεις των Ρήγκαν και Μπους. Η λευκή εργατική τάξη, θύμα ή ίδια τής οικονομικής και κοινωνικής ύφεσης, κινητοποιήθηκε κατά των μαύρων, πού φάνηκαν τόσο πύο τρωτοί όσο ή συγκέντρωση των φτωχότερων στίς πόλεις και στίς συνοικίες, όπου βασιλεύουν τά ναρκωτικά και ή έγκληματικότητα, εκλαϊκευσε ψυχοπολιτισμικές θεωρίες πού συνδέουν τήν ύπαρξη ενός μαύρου ύποπρολεταριάτου μέ τήν άποτυχία πολιτικών οικονομικής αναδιανομής και μέ μία «κουλουόρα» ή μέ ά-κοινωνικές συμπεριφορές.

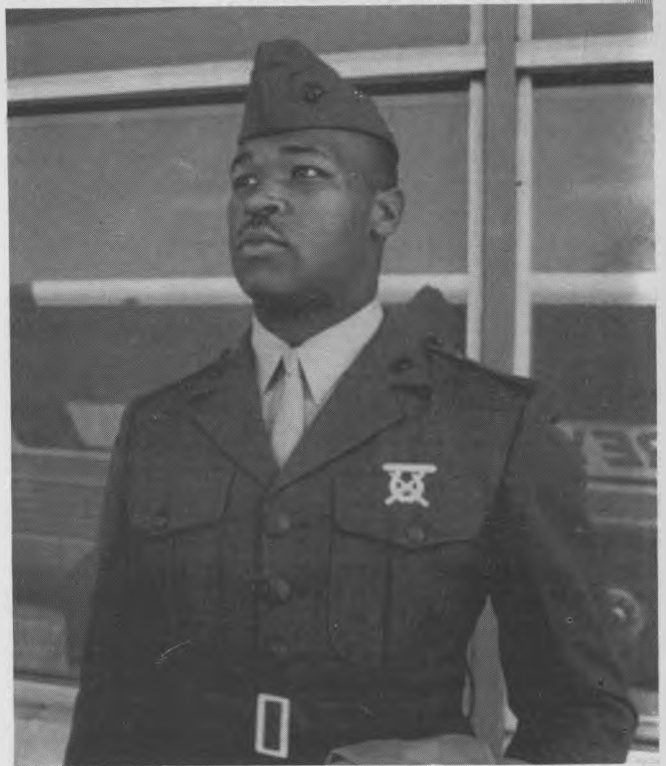
Η πρόσληψη από τους λευκούς μιάς διαλυμένης και επικίνδυνης μαύρης κοινότητας άνέτρεψε ταχύτατα τίς διαπιστώσεις των κοινωνιολόγων: προκρίθηκε νά παρθούν άποστάσεις από τό φαινόμενο παρά νά επιδιωχθεί ή σμίκρυνση του παλιότερου κοινωνικού ρήγματος στή χώρα. Μακροπρόθεσμα, ή άλλοτροφοδότηση μιάς έσωτερικής αναδιοργάνωσης τής μαύρης κοινότητας μέ τή δημιουργία σημαντικών κοινωνικών έπενδύσεων θά μπορούσε νά επιτρέψει τή λύση του άδιεξόδου. Άλλά για νά άποφέρει άποτελέσματα ένας τέτοιος προσανατολισμός, είναι άνάγκη οι λευκοί νά άποδεχθούν κάποια σημαντικά οικονομικά μέτρα ύπέρ των μαύρων καθώς και τήν εγκαθίδρυση σχέσεων άλληλεγγύης. Τίποτα δέν δείχνει ότι βρισκόμαστε σέ αυτό τό σημείο.

Η συζήτηση για τήν πολιτισμική πολυπλοκότητα

Κατά τά τελευταία χρόνια πολλές αναλύσεις έπέμειναν στήν άναγκαιότητα επίλυσης του προβλήματος των φυλετικών άνισοτήτων μέ οικονομικές και κοινωνικές συνταγές, πού θεωρείται ότι μπορούν νά γίνουν άποδεκτές εύκολότερα από τους λευκούς⁴. Άκόμα όμως και μία προσέγγιση αυτού του τύπου δέν είχε καμιά μαζική άνταπόκριση σέ μία χώρα όπου δέν σταματά νά έξεγείρεται κατά των φορολογικών μεταρρυθμίσεων, από τήν Καλιφόρνια τό 1978 ως τό Νιού Τζέρσεϊ τό 1990. Έξάλλου, μία έπιστροφή σέ έναν μεγαλύτερο δολονταρισμό δέν θά έπέλυε τά προβλήματα των γκέτο.

Σέ μία τόσο διαφοροποιημένη κοινωνία, πού πριν λίγο ύποδέχθηκε νέα μεταναστευτικά κύματα από τήν Άσία και τή Λατινική Άμερική⁵, ή συζήτηση πάνω στό θέμα τής πολιτισμικής πολυπλοκότητας είναι ιδιαίτερα σκληρή. Κατά ένα μέρος έξηγείται από τήν αισθητή άποδυνάμωση τής ήθικής κυριαρχίας τής λευκής προτεσταντικής έλίτ. Έξηγείται, έπιπλέον, από τή δύναμη μιάς ήδη πολυπολιτισμικής κοινωνίας των πολιτών, συνθετιμένη από καθολικά, προτεσταντικά και έβραϊκά τμήματα, πού τό καθένα από αυτά οργανώνει για λογαριασμό του οργανώσεις, εκκλησίες, συνοικίες και ένα οικονομικό και πολιτικό πελατειακό δίκτυο. Τή στιγμή αυτή, οι Άσιάτες, οι ισπανόφωνοι, οι μαύροι και οι Ινδιάνοι διεκδικούν μέ τή σειρά τους, και μέ τήν ίδια όρολογία τό «δικαίωμα στήν πόλη», ενώ ταυτόχρονα άπορρίπτουν μία γραμμική έρμηνεία τής άμερικανικής ιστορίας, δομημένη γύρω από τήν έννοια μιάς διαρκούς προόδου, χωρίς προηγούμενο σέ όλο τον κόσμο.

Σέ αυτή τή νέα συζήτηση για τήν πολιτισμική πολυπλοκότητα, ή δυσκολία έγκειται στό ότι θέτει παράμετρα τό ουσιαστικό καθήκον όλων των Άμερικανών: τήν οικοδόμηση ενός δημόσιου χώρου διώσιμου και άθθεντικού, και μία ίθαγένεια, ταυτόχρονα ένεργητική και κοινή σέ όλους⁶. Συμπερασματικά, ή πλειοψηφία των συζητήσεων καταλήγει σέ μία κατάφα-

ση των πολιτισμικών ταυτοτήτων, πού έρχεται νά άντισταθμίσει τήν άδυναμία μιάς πολιτικής και οικονομικής παρέμβασης.

Η άντεπίθεση των συντηρητικών οργανώθηκε γύρω από τήν άμερικανική πολιτισμική παράδοση. Αυτή όμως ή παράδοση έξαντλεί τήν ούσία τής στό όμογενοποιημένο σύμπαν των μικρών πόλεων του δέκατου ένατου αιώνα. Άγνοεί τήν ντέ φάκτο κληρονομική διαφορετικότητα, άκόμα και αυτή πού ύπάρχει στό έσωτερικό τής κοινότητας των λευκών. Οι όπαδοί τής παράδοσης, έμπνεόμενοι από τον χριστιανισμό, άκόμα και αν αυτοαποκαλούνται «Ιουδαιοχριστιανοί» μέ στόχο τήν άπόκτηση τής στήριξης των όρθόδοξων Έβραίων, βρίσκονται σέ πόλεμο κατά τής κοινωνικής φιλελευθεροποίησης και τής εκκοσμίκευσης, άρνούνται δηλαδή τον κόσμο όπως αυτός ύπάρχει σήμερα⁷.

Έξάλλου, οι φονταμενταλιστές προτεσταντες δέν έπαψαν νά άντιτίθενται στον φιλελεύθερο προτεσταντισμό του δέκατου όγδοου αιώνα, έστω και αν ήταν ή έποχή πού σφραγίστηκε στό τέλος τής από τήν Άμερικανική Έπανάσταση, πού καθοδηγείτο από άγνωστικιστές και θειστές πολύ συχνά σκεπτικιστές. Οι καθολικοί σύμμαχοι των παραδοσιακών προτεσταντών, από τήν πλευρά τους, έχοντας ως διακαή έπιθυμία νά ξεριζώσουν τό συνοδικό έργο του Βατικανού, είναι οι πνευματικοί άπόγονοι αυτών πού άντιτέθηκαν στή νεωτερικότητα από τίς άπαρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Μία όμάδα όθρό-

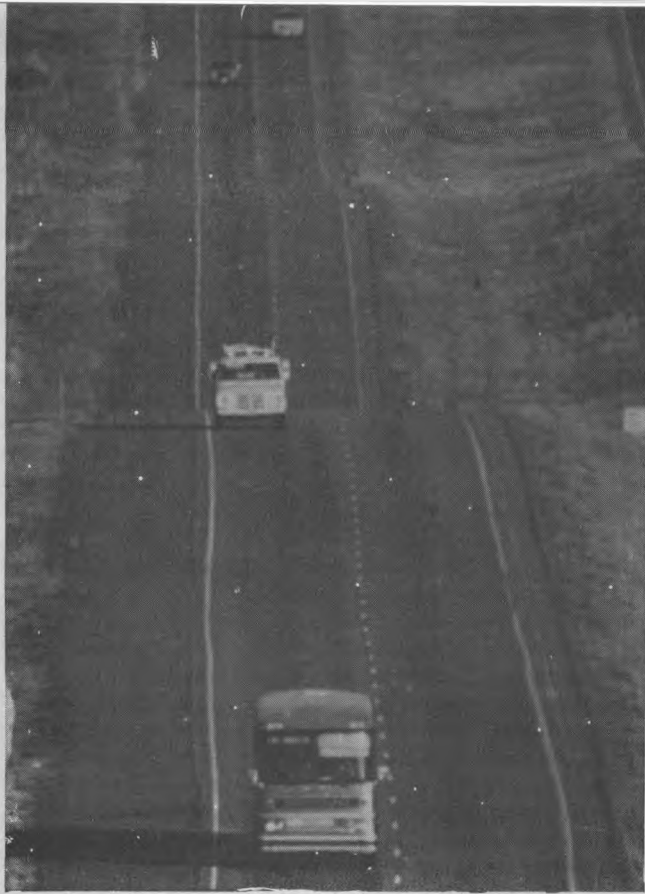
3. Serge Halimi: "Deux Amériques noires divisées par les injustices de l'έconomie", in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

4. Julius Wilson, *The Declining Significance of Race*, University of Chicago Press, 1980.

5. Βλέπε "Immigration, le rêve en mille éclats" in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

6. Arthur M. Schlesinger Jr., *The Disuniting of America*, Norton, New York, 1992.

7. Ingrid Carlander, "La foire aux miracles des télévangélistes américains", *Le Monde Diplomatique*, Juin, 1988.

δοξων Έβραίων, μειοψηφικό αντιπροσωπευτικό δείγμα μιάς ομώνυμης κοινότητας πλειοψηφικά προοδευτικής και κοσμικής, συνδέθηκε μαζί τους.

Στό σύνολό τους αυτοί οι συντηρητικοί αντιπροσωπεύουν περίπου τό ένα τρίτο του πληθυσμού, ιδιαίτερα πλειοψηφούντες στις νότιες και δυτικές περιοχές. Σέ γενικές γραμμές είναι ένδιάμεσα στελέχη, υπάλληλοι και λευκοί. Φοβούνται έναν κόσμο άπογυμνωμένο από στέρεες ήθικες άξίες, άπορρίπτοντας τήν ιδέα ότι ο πλουραλισμός των θρησκευτικών συστημάτων θά μπορούσε νά είναι τό μόνο μέσο στάθμισης τής πολιτισμικής διαφοροποίησης τής Άμερικής. Θέλουν νά μπορούν νά ελέγχουν τό περιεχόμενο των συνοικιακών βιβλιοθηκών, τά σχολικά προγράμματα και άπαιτούν νά λογοκρίνονται τά έργα πού τούς σοκάρουν⁸. Η αύξουσα άνοχή ως προς τήν όμοφυλοφιλία τούς έπανάστατεϊ. Τό πρόβλημα των άμβλώσεων τούς κινητοποιεί.

Φυσικά οι όπαδοί τής παράδοσης είναι τρομοκρατημένοι από τή σύγχρονη κοινωνία. Αυτό όμως πού πάνω άπ' όλα τούς άνησυχεί είναι ο μετασχηματισμός του οικογενειακού κυττάρου, των σεξουαλικών κανόνων και έν γένει των συμπεριφορών. Τό 1950, τό 60% των μητέρων παρέμεναν στό σπίτι· σήμερα, τό 60% άπ' αυτές εργάζονται. Η διάβρωση των παραδοσιακών γονεϊκών ρόλων και μία πιό άνοιχτή προσέγγιση τής σεξουαλικότητας κατανοήθηκαν ως μισαλλόδοξες καινοτομίες από δεκάδες εκατομμύρια άνδρες και γυναίκες, έθισμένους σέ διαφορετικό και λιγότερο σύνθετο περιβάλλον. Όπως κι άν έχει, ή πρόσψη τής παραδοσιακής κανονικότητας συντρίφτηκε, άκόμα και γι' αυτούς πού ήταν οι περισσότεροι δεμένοι μαζί της και πού είχαν νά αντιμετώπισουν οικογενειακούς και σεξουαλικούς μετασχηματισμούς πού άποδοχίμαζαν.

Οι όπαδοί τής παράδοσης βρίσκονται σέ έμπόλεμη κατάσταση μέ τήν άμερικανική πολιτισμική βιομηχανία (κινηματογράφο, τηλεόραση, τραγούδι), πού θεωρούν ότι κυριαρχείται από τόν πολιτισμικό φιλελευθερισμό και τόν πολιτικό προοδευτισμό⁹. Η άσφυκτική παρουσία αυτής τής λαϊκής κουλτούρας τούς φαίνεται τόσο τρομακτική, πού δέν μπορούν

νά τής ξεφύγουν ούτε τά δικά τους παιδιά. Άντί νά αντιδράσουν σέ αυτή τήν είσβολή, προστατευόμενοι στό έσωτερικό κλειστών πολιτισμικών οργανώσεων (κάτι πού έκαναν οι φονταμενταλιστές τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα), αντίθετα άναζητούν νά προσαρμόσουν τό σύνολο των Ένωμένων Πολιτειών στή δική τους αντίληψη. Έντούτοις, έστω και άν κατέχουν μέρος του κρατικού μηχανισμού για νά θεσμοποιήσουν τήν πολιτισμική τους όρθοδοξία¹⁰, είναι καταδικασμένοι νά άποτύχουν. Οι έλίτ τής γνώσης, όποιες και άν είναι οι πολιτισμικές προτιμήσεις τους, δέν είναι διατεθειμένες νά έμπνευσθουν από τις έπιταγές των παραδοσιακών αντιλήψεων για νά προσδιορίσουν τόν ίδιο τόν τρόπο ζωής τους. Τό κίνημα των γυναικών, λιγότερο ίσως έξαιτίας τής ιδεολογίας του, όσο μάλλον έξαιτίας των άλλαγών πού έπέφερε στήν καθημερινότητα, είναι σχεδόν πανταχού παρόν. Σίγουρα, πρόκειται για τό πιό σημαντικό στοιχείο στό σύνολο τής άμερικανικής κοινωνίας¹¹. κοινωνίας¹¹.

Όπως συμβαίνει και μέ τήν πολιτισμική πολυπλοκότητα, ή συζήτηση για τις «παραδοσιακές άξίες» (μεγάλος αριθμός των όποιων άνακαλύφθηκαν παρά είναι πραγματικές) είναι παραπλανητική. Άντιπροσωπεύει έναν τεράστιο άντιπερισπασμό σέ σχέση μέ τά πραγματικά προβλήματα τής χώρας. Παρά ταύτα, όπως τό μεγαλύτερο μέρος των όπαδών τής παράδοσης άρνείται πεισματικά νά άμφισβητήσει τις οικονομικές έλίτ πού άποφασίζουν για τό μέλλον τους, ο άντιπερισπασμός τους είναι άναγκαίος.

Ο Σάτρρ έπεκαλείτο τήν έννοια τής έκκεντρης όλότητας. Οι ΗΠΑ δέν όμοιάζουν πλέον μέ έθνος· άποτελούνται από άνταγωνιστικές ομάδες, άνίκανες συχνά νά κατανοήσουν τή δομική φύση των δυσκολιών τους. Οι αυτόχθονες Άμερικανοί δέν παύουν νά μιλούν για τήν ποικιλία των προβλημάτων πού τούς πολιορκούν. Έλάχιστοι όμως είναι αυτοί, άκόμα και στό έσωτερικό των έλίτ, πού άποδεικνύονται ικανοί, είτε σέ ήθικό είτε σέ προγραμματικό επίπεδο, νά άνασυγκροτήσουν τήν εικόνα μιάς όλότητας, έκκινώντας από αυτές τις διαφορές. Άπό αυτή τήν άποψη, οι μυθιστοριογράφοι άποδεικνύονται πιό όξυδερκείς από τούς κοινωνιολόγους¹².

Τό τέλος του Ψυχρού Πολέμου πρόσφερε στήν Άμερική τή δυνατότητα νά αυτοαμφισβητηθεί και νά αυτοδιορθωθεί. Δέν είναι κάτι εύκολο, και τίποτα δέν μπορεί νά άποκλεισθεί για μία κοινωνία πού μένει έκπληκτικά άπρόβλεπτη, άστάθμητη και άνοιχτή στις πιό βαθιές άλλαγές. Για τήν ώρα, φαίνεται νά άπουσιάζουν ή φαντασία και ή βούληση. Η κοινωνία άκοιουθεϊ λοιπόν τήν πορεία της.

Δημοσιεύθηκε στόν *Monde Diplomatique*
Νοέμβριος 1992
Μετάφραση: Δ. Άναγνώστου

8. Dominique Lecourt, "Toujours le combat des valeurs contre Darwin", in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

9. Serge Halimi, "Les séries télévisées dépriment M. Bush", *Le Monde Diplomatique*, Août, 1992.

10. Marie-France Toinet, "La dérive conservatrice altère le crédit de la Cour suprême", *Le Monde Diplomatique*, Janvier, 1992.

11. Danièle Stewart, "Les femmes dans la lutte syndicale", in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

12. Claude Grimal, "Quand les écrivains américains regardent leur pays", *Le Monde Diplomatique*, Décembre 1990.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ

'Απ' τήν ἔθνικιστική ἔξαρση στό περιδῶριο

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Τό ζήτημα τῶν Σκοπιῶν παίρνει διαστάσεις ἔθνικου ἄγχους. Ἐνῶ βαίνομε πρὸς τή συνάντηση κορυφῆς τοῦ Ἐδμβούργου, ὅπου πιθανολογεῖται ὅτι θά δοθεῖ κάποια λύση στό ζήτημα τῆς ἀναγνώρισης τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ ἀνοιχτά πλέον καί ἐπίσημα ὀρισμένοι ἑταῖροι τῆς ΕΟΚ ἀπομακρύνονται ἀπό τήν ἀπόφαση τῆς Λισαβώνας κι ἐνῶ στά ἴδια τά Σκόπια χιλιάδες Ἄλβανοί, γιά πρώτη φορά, διαδηλώνουν ὑπέρ τῆς Μεγάλης Ἀλβανίας, ἡ διαχείριση τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς ἐκ μέρους τῆς ὑπεύθυνης πολιτικῆς ἡγεσίας ἀγγίζει τά ὅρια τοῦ τραγελαφικοῦ καί προοιωνίζεται διαστάσεις ἔθνικης ταπεινώσεως καί ἔθνικης καταστροφῆς. Σειρά ἀγκυλώσεων, μέ βαθιές καταβολές μέσα στά ὑποστρώματα τῆς νεοελληνικῆς ιδεολογίας, οἱ σκοπιμότητες πού ὑπαγόρευσε ὁ τυφλὸς ἀνταγωνισμὸς ΠΑΣΟΚ καί ΝΔ, ἀλλὰ κυρίως ἡ δράση ἰσχυρῶν ἔθνικιστικῶν κύκλων μέσα στά δύο μεγάλα κόμματα καί τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, πού λειτούργησαν ὡς ἀτμομηχανές, ἦταν οἱ παράγοντες πού ὑπαγόρευσαν στήν ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική θέσεις καταστροφικῆς καί χειρισμούς ἀδιέξοδους. Παράλληλα, κι αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαιότερο, τήν κοινή γνώμη σαγήνευσαν ιδεολογήματα ἔθνικιστικά σέ σημεῖο τέτοιο πού ὁποιαδήποτε φωνὴ συνιστᾶ, ἂν ὄχι τίποτ' ἄλλο, τουλάχιστον σύνεση καί μετριοπάθεια νά καταγγέλλεται ὡς ἔθνικὴ μειοδοσία. Πρόσφατο παράδειγμα αὐτῆς τῆς ιδεολογικῆς ἀγκύλωσης ὁ πρώην Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Σαρτζετάκης, πού κατήγγειλε — χωρὶς νά τὸν ἀναφέρει — τὸν Λεωνίδα Κύρκο ὡς ἔθνικὸ μειοδότη, ἐπειδὴ ἐπρότεινε τὸ ὄνομα τοῦ νέου κράτους νά εἶναι «Σλαβική Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη».

Κι ὥστόσο ἀρεσκόμαστε νά πιστεύουμε καί νά λέμε ὅτι στήν Ἑλλάδα δέν ὑπάρχει ἔθνικισμὸς. Ἐθνικιστὲς εἶναι πάντα οἱ ἄλλοι. Γιά μᾶς, γιά τήν πολιτικὴ τάξη ὅσο καί τήν κοινή γνώμη, ὑπάρχουν μόνο τὰ ἔθνη μᾶς προβλήματα, τὰ ἔθνη μᾶς δίκαια. Τίποτε δέν διεκδικούμε πού νά μὴν μᾶς ἀνήκει μέ τίλους ἀρχαίους καί εὐγενεῖς, κανέναν δέν ἀπειλούμε, τὰ σύνορα τῆς χώρας μᾶς εἶναι αὐτὰ πού εἶναι, δέν ἔχουμε βλέψεις ἐπεκτατικῆς. Ἀντίθετα ἀπειλούμαστε ἀπὸ βόρειους καί ἀνατολικούς γείτονες. Κι ὅπως ζοῦμε μέσα στήν πυριτιδαποθήκη τῶν Βαλκανίων καί κοντὰ στή φλεγόμενη Μέση Ἀνατολή, οἱ κίνδυνοι δέν εἶναι φανταστικοί. Οἱ Ἄλβανοί καταπιέζουν τοὺς Ἑλληνες Βορειοηπειρώτες, τὸ μουσουλμανικὸ τόξο στά Βαλκάνια μᾶς ἀπειλεῖ, οἱ Βούλγαροι, καθὼς συσφίγγουν τὶς σχέσεις τους μέ τήν Τουρκία, μᾶς ἀπειλοῦν, οἱ τουρκικὲς βλέψεις στό Αἰγαῖο εἶναι γνωστὲς καί παλαιές, ἡ κατοχὴ τῆς Βόρειας Κύπρου καί τὸ ψευδοκράτος τοῦ Ντενκτάς εἶναι ἐδῶ καί μαρτυροῦν γιά τήν τουρκικὴ ἀπειλή, οἱ Ἄλβανοί διεκδικοῦν τήν Τσαμουριά, οἱ μουσουλμάνοι τοῦ Σαδίκ στή Δυτικὴ Θράκη εἶναι τὸ ὑποβρύχιο τῶν τουρκικῶν βλέψεων μέσα στό ἔδαφος μᾶς, τέλος μᾶς ἤρθαν καί οἱ «Σκοπιανοί». Ὅχι μόνο θέλουν

νά συγκροτηθοῦν σέ κράτος ἀλλὰ μᾶς λένε κιόλας ὅτι ἀποτελοῦν ἔθνος μακεδονικὴ, θέλουν νά ὀνομάζονται Μακεδόνες καί ζητοῦν τὸ κράτος τους νά ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τήν ΕΟΚ καί τὴ διεθνή κοινότητα μέ τὸ ὄνομα Μακεδονία, προβάλλοντας τίτλους καταγωγῆς ἀπ' τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες. Πολιτικὴ ἡγεσία, πνευματικὴ ἡγεσία καί κοινὴ γνώμη «ἔξερουν» ὅτι αὐτὴ ἡ πλαστογράφηση τῆς ἱστορίας δέν εἶναι ἀθῶα. Ἄν πρῶτος στόχος τῶν «Σκοπιανῶν», λένε, εἶναι ἡ ἀναγνώρισή τους ὡς Μακεδόνων καί τοῦ κρατιδίου τους ὡς κράτους τῆς Μακεδονίας, ἀπώτερος στόχος (μέ τήν ὑποκίνηση ζητήματος σλαβομακεδονικῆς μειονότητας μέσα στό ἑλληνικὸ ἔδαφος) εἶναι ἡ μεγάλη Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἔξοδος στὴ θάλασσα καί τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, νιώθουμε ὅτι ἀπειλούμαστε ἀπὸ τοὺς μεγάλους τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς, πού εἴτε δέν μᾶς κατανοοῦν εἴτε κοιτάζουν τὰ δικά τους συμφέροντα καί συνωμοτοῦν εἰς βάρος μας.

Γιά ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ ἑλληνισμὸς ἀφυπνίζεται, ἀντιδρᾷ. Ἡ λέξη Μακεδονία συμπυκνώνει τὴ γραμμὴ ἄμυνας τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ὑπεράσπιση τοῦ ὀνόματος Μακεδονία γίνεται ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου. Ἀντίθετα, ἡ λέξη «Σκόπια» συμπυκνώνει τὴ θανάσιμη ἀπειλή. Ἐδῶ χαράσσεται τὸ ὕστατο χαρακῶμα, ἐδῶ ἐπιστρατεύονται ὅλες οἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους, οἱ δυνάμεις τῆς φυλῆς, τοῦ γένους, ἡ ψυχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ: ἀριστεροί, δεξιοί, κεντρῶοι, πλούσιοι καί φτωχοί, βορειοελλαδίτες καί παλαιοελλαδίτες, πνευματικοὶ ταγοί, ἰδρύματα ἐπιστημονικῆς, ἐλλαδικῆς καί Ἑλληνες τῆς διασποράς, ἡ ἱστορικὴ ἐπισημότητα, ἡ ἀρχαιολογία, ἡ γλωσσολογία, ἡ ἔθνολογία, κράτος καί κρατικοὶ μηχανισμοί, ἡ Ἐκκλησία, τὰ κόμματα διατρανῶνουν ὅτι ἡ «Μακεδονία εἶναι ἑλληνικὴ». Ἀπὸ σποραδικῆς ἀντιδράσεις πρὶν δύο χρόνια, περάσαμε σέ μιὰ παλλαϊκὴ συστράτευση πού τὸ μεγαλεῖο τῆς, ἡ ἔκτασή τῆς, ἡ ἀποφασιστικότητά τῆς, τὸ πνεῦμα τῆς καί ἡ ἐνέργειά τῆς φάνηκαν στό συλλαλητήριο τῆς Θεσσαλονίκης. «Σιγὰ μὴν ἦταν Ζάσταβα ὁ Βουκεφάλας». Καί ἡ κατάληξη: «Ἡ Ἑλλάς δέν ἀναγνωρίζεται».

Θά ἄξιζε τὸν κόπο νά καταγράψει κανεὶς τὶς λεπτομέρειες καί τὶς διαδρομὲς τῆς «ἀφύπνισης» τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπως αὐτὰρεσκα αὐτοονομάστηκε, νά περιγράψει τὶς ἐκδηλώσεις μιᾶς ἐνεργητικότητας κι ἐνός δυναμισμοῦ σύσσωμου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μιᾶς ἐνεργητικότητας πού πολλοὶ θεωροῦν ὡς μόνο παρήγορο σημεῖο μέσα στὴ γενικὴ ἔκπτωση τῶν ἀξιών, τὴν παθητικότητα, τὴν ἀρρηθμία τῆς πολιτικῆς καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πράγματι, εἶναι ἀναγκαῖο νά φιλοτεχνηθεῖ ὁ πίνακας αὐτῆς τῆς «ἀφύπνισης» μέ ὅλες τὶς λεπτομέρειες, τὶς πολιτικῆς καί τὶς ιδεολογικῆς, μέ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς σκηνῆς ὅσο καί τῆς δημοσιογραφικῆς καί τῆς κοινωνικῆς καθημερινότητας. Θά ἔρχονταν στό φῶς ἀπ' αὐτὸ τὸ δίχρονο ὁδοιπορικὸ καί τὰ κέντρα καί τὰ μέσα καί οἱ σκοπιμότητες καί οἱ στόχοι καί τὰ πρόσωπα πού κοῦρ-

δισαν τὰ ξυπνητήρια τῆς «ἀφύπνισης», θά φαίνονταν ἐπίσης ὅτι τὰ ξυπνητήρια δέν ἤχησαν ἐν κενῷ ἀλλά ὅτι προϋπῆρχαν οἱ ἰδεολογικές ὑποδοχές σέ ὅλα τὰ στρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἀνετα παντρεύτηκαν μέ τήν ἰδεολογία τοῦ ἔθνικισμοῦ. Θά φαινόταν ἐπίσης ὅτι ἐνῶ ὁ ἔθνικισμός κατελάμβανε μέ ταχύτητα τό χωρο καί δημιουργοῦσε καταστάσεις μὴ ἐπιστροφῆς μέσα στό κράτος, μέσα στά κόμματα ἀλλά καί μέσα στήν κοινή γνώμη αἰχμαλωτίζοντας τὰ αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αὐτή ἡ προέλαση ἔγινε σχεδόν ἀμαχητί. Ἐλάχιστες καί περιθωριακές ἦταν οἱ ἀντιδράσεις, ἐλάχιστες φωνές προσπάθησαν ν' ἀντισταθοῦν. Ἄλλο θέμα τεράστιο αὐτή ἡ γενική σιγή πού ἐπίσης θά ἔπρεπε νά μᾶς κάνει σκεπτικούς. Σώπασαν ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ἡ λειτουργία τους εἶναι συνυφασμένη μέ τόν κριτικό λόγο. Σώπασαν τὰ κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς¹, μέ ἔξαιρησιν τῶ ΚΚΕ, πού ὠστόσο τήν κατ' ἀρχήν σωστή πολιτική του θέσῃ γιά τό «Μακεδονικό» τήν συνέδεσε μέ τίς ἀγιάτρευτες πολιτικές ἰδεοληψίες ὅπως ἐκείνη τοῦ στείρου ἀντιεθνικισμοῦ, ἀναιρώντας ἔτσι κάθε πειστικότητα καί δυναμική. Σώπησαν οἱ προοδευτικοί διανοούμενοι, ἐνῶ δέν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι πού στρατεύθηκαν στήν ἀντισκοπιανή μισαλλοδοξία, σιώπησαν οἱ ἀριστεροί γενικῶς, δέν ἔδωσαν δηλαδή τή μάχη τους ἐκεῖνες οἱ δυνάμεις πού δικαιούνται ὡς ἀριστερές καί προοδευτικές μόνο ὅταν ἀντιστέκονται στίς ἐπελάσεις τῆς ἀντιδραστικῆς καί τοῦ μίσους. Ἦταν τάχα ἔλλειψη διορατικότητας, ἦταν ἐλαστικότητα συνείδησης ἢ μήπως, ὅπως πιστεύω, οἱ ψυχές καί τὰ πνεύματα τῶν ἀριστερῶν εἶναι δαγκωμένα ἀπό πλέγματα ἐνοχῆς, ἀπό ἐνοχοποιήσεις γιά ἀμαρτίες γονέων ἀλλά καί ἀπό τίς κυρίαρχες ψευτοεθνικοενωτικές ἰδεολογίες πού ἔχουν ἀκνητοποιήσει τήν κριτική σκέψη τόσο πού καί ἐμεῖς ἀφηνόμαστε στό κύμα πού μᾶς παρασέρνει μέ μίαν σχεδόν μοιρολατρική αἰσθησιμότητα γιά τή ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων; Οἱ ἔξαιρέσεις ἀνθρώπων καί μικροκινήσεων πού ὑπῆρξαν² — ἀνάμεσά τους καί τοῦτο τό περιοδικό — ἦταν τόσο σποραδικές, ἄκαιρες, ἀδύναμες καί ἀνευρες, συχνά σφραγισμένες ἀπό ἀγκυλώσεις ἀριστεριστικοῦ τύπου, πού ἂν κάποιος ἤθελε σώνει καί καλά νά τους ἀποδώσει καθεστώς «ἄλλης φωνῆς», νά τίς θεωρήσει ὡς τό ἀντίπαλο δέος τοῦ ἔθνικισμοῦ, δέν θά κατάφερε τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά μοστράρει τήν αὐταρέσκεία του, τήν αὐτοϊκανοποίησή του καί τόν κομπασμό του. Ὅχι, δέν ὀργανώθηκε τό στρατόπεδο τοῦ ἀντιεθνικισμοῦ, δέν ἔγινε κἄν προσπάθεια νά φτιαχτεῖ τέτοιο στρατόπεδο, δέν συσπειρώθηκε ὁ κόσμος, δέν δόθηκε ἀπάντηση στόν ἔθνικισμό, δέν συγκροτήθηκε ἀντίπαλη δύναμη, δέν ἔγινε συνείδηση ὅτι εἶναι ἔθνικιστικά αὐτά πού λέγονται καί γίνονται μέ πρωταγωνιστές τίς κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, τά κρυφά καί τά φανερά κέντρα τῆς ἰδεολογικῆς χειραγώγησης.

«Μόρφωμα» καί «κρατίδιο», ὄχι ἔθνος

Εἶναι ὁμως πράγματι ἔθνικιστική ἡ ἑλληνική πολιτική καί ἡ συνάδουσα ἰδεολογία πού τήν ἐκτρέφει; Θά περιοριστῶ ἐδῶ σέ ὀρισμένες μόνο ἐπισημάνσεις πού στοιχειοθετοῦν τήν περί ἔθνικισμοῦ δεβαιότητα.

Στήν πρῶην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας, πού μέ δημοψήφισμα τῶν κατοίκων της ἀνακήρυξε τήν ἀνεξαρτησία της καί τή συγκρότησή της σέ ἰδιαιτέρο κράτος τόν Ἰούλιο τοῦ 1991, οἱ ἑλληνικές θέσεις καί ἡ συνάδουσα ἰδεολογία πού τίς ἐκτρέφει δέν ἀποδίδουν καθεστῶς κράτους. Ἀπεύχονται καί ἀμφισβητοῦν τήν ἴδια τή συγκρότηση τῆς Σλαβικῆς Μακεδονίας σέ ἰδιαιτέρο κράτος. Αὐτό πού ὑποστηρίζω ἐδῶ δέν εἶναι πουθενά γραμμένο, κανεῖς ἐπίσημος δέν τό ἔχει πεῖ. Ἐπίσημα ὁμως καί ἀνεπίσημα χεῖλη ὀρίζουν μέ τέτοιο τρόπο τό ὅλο ζήτημα πού στήν πραγματικότητα ἀπορρίπτουν ὄχι ἀπλῶς τό ὄνομα «Μακεδονία» ἀλλά τό ἴδιο τό κράτος. Ἄν τό ὄνομα εἶναι ἡ ἔκφραση, ἡ μορφή πού παίρνει αὐτή ἡ ἀπόρριψη, ἡ δημιουργία ἀνεξάρτητου σλαβομακεδονικοῦ κράτους στά ὅρια σύνορα τῆς χώρας γιά τήν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ πρό-

κληση, ἀπειλή, «ἀγκάθι», κάτι πού δέν θά ἤθελε νά υπάρξει. Ἡ λογική συνέπεια τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, τό ἀποτέλεσμα, ἂν ἐπικρατήσῃ, εἶναι ἡ διάλυση τοῦ νεοσύστατου κράτους. Αὐτή ἡ ὑπόρρητη πλῆν σαφῆς στρατηγική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους συνάγεται ὄχι μόνο ἐπειδὴ δέν ἀναγνωρίζει τό ὄνομα Μακεδονία, πού οἱ κάτοικοι τῆς χώρας αὐτῆς χρησιμοποιοῦν ἀδιατάρακτα ἀπό τό 1945 ὅταν ἀποτέλεσαν τήν 6η Δημοκρατία στό πλάισιο τῆς Ὁμόσπονδης Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀλλά διότι τό ἑλληνικό κράτος ἀρνεῖται ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν προϋπόθεση γιά τήν ὑπαρξή τοῦ οἰουδήποτε κράτους, ἄρα καί τοῦ μακεδονικοῦ κράτους. Ἀρνεῖται τό κύριο, τό θεμελιακό, τό ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ στοιχεῖο: τήν ὑπαρξή ἰδιαιτέρας σλαβομακεδονικῆς ἐθνότητας. Ἀπό τή στιγμή πού τό ἑλληνικό κράτος ἐπιζητεῖ «αὐτό τό πράμα» νά μεταβαπτισθεῖ καί νά συμμορφωθεῖ σύμφωνα μέ τίς ἑλληνικές προδιαγραφές, νά ἀποδεχθεῖ καί νά δώσει τήν ἱστορία του καί τήν πραγματικότητά του μέ μίαν ταυτότητα πού δέν εἶναι δική του, ἀπό τή στιγμή πού τοῦ ἀρνεῖται τόν ἔθνισμό του καί θέλει νά τοῦ ἐπιβάλλει ἄλλους πλασματικούς ἔθνισμούς, τοῦ ἀρνεῖται τήν ἴδια του τήν ὑπόσταση καί κάθε δυνατότητα μελλοντικῆς ὑποστασιοποίησής του.

Ὅλ' αὐτά βέβαια παίζονται μέ τά λόγια, μέ τίς λέξεις, μέ τά ὀνόματα. Ἀλλά αὐτά εἶναι τά κύρια μέσα τῆς πολιτικῆς, οἱ λέξεις καί τά λόγια ὑπαγορεύουν τά ἔργα. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιεῖται εἶναι ἀπολύτως ἀποκαλυπτική τῶν στοχεύσεων τῆς ὑπόρρητης στρατηγικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πρέπει νά διαβάσουμε τά πραγματικά νοήματα αὐτῆς τῆς γλώσσας, ὅσα καταδηλώνει καί ὅσα συνδηλώνει καί ὅσα ἀποσιωπᾷ.

Τό νέο κράτος, πού πήρε τή θέση τῆς πρῶην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας, ὀνομάζεται «κράτος τῶν Σκοπίων», τό ζή-

1. Δέν ὑπῆρξε καμιά οὐσιαστική διαφοροποίηση τοῦ Συνασπισμοῦ, πού παρακολούθησε συστηματικά τήν κυβέρνησιμόν τόν τρόπο πού ἐνοῦσε τήν ἔξυπνησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Χρειάστηκε νά περάσουν δύο ὀλόκληρα χρόνια γιά νά ἀκουσθεῖ ἡ πρόσφατη πρόταση τοῦ Λεωνίδα Κύρκου περί «Μακεδονίας τοῦ Βαρδάρη», πρόταση πού ἂν καί ἄστοχη ὡστόσο ἀφίσταται τῶν ἐπισημῶν θέσεων. Ἀλλά καί αὐτήν ἀκόμη τῆς δελεῆ διαφοροποίησης φροντίσαν νά τήν ἀποδυναμώσουν μέ ἐνάτιες δηλώσεις ἄλλα στελέχη τοῦ Συνασπισμοῦ (Ἀνδρουλάκης, Ν. Κωνσταντόπουλος, Λαφαζάνης).

Τό ΚΚΕ θεώρησε ὅτι δέν εἶναι τό ὄνομα τό κύριο ἀλλά μιά γενικότερη φιλεργητική βαλκανική πολιτική, τήν ὁποία ὡστόσο ἐννοεῖ ὡς ἀντιεθνικῆ. Ἐπανέρχεται ἔτσι σέ θέσεις τῆς δεκαετίας τοῦ '70: ΕΟΚ καί ΝΑΤΟ τό ἴδιο συνδικάτο. Ἐτσι καί μιά ὀρισμένη ἀντιπολεμική καί ἀντιεθνικιστική κινήσεισι τῶν ὀργανώσεων του δέν εἶχε καμιά δυναμική καί περιορίστηκε μεταξύ τῶν μελῶν του καί τῶν ὀπαδῶν του.

2. Περιπτώσεις μετρημένες στά δάκτυλα: ἀπό τόν ἐξοκονοβουλευτικό πολιτικό χώρο τάχθηκαν ἀντιεθνικιστικά τό ΚΚΕ Ἐσωτ.-Α.Α. (νῦν ΑΚΟΑ), οἱ Οἰκολόγοι-Εναλλακτικοί, ἡ Ἀντιπολεμική Ἀντιεθνικιστική Συσπείρωση, ἡ ΟΣΕ, ἡ ΟΑΚΚΕ. Ἀπό τό χωρο αὐτόν προέκυψαν μερικές ἐκδηλώσεις μέ ἐλάχιστη ἀκρόαση. Χαρακτηριστική ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ δικαστικοῦ μηχανισμοῦ. Μέλη τῆς ΟΑΚΚΕ καταδικάστηκαν πρωτοδικῶς σέ 5 μῆνες φυλακή γιά μιά ἀφίσα ἀντιπολεμική, ἐνῶ τέσσερα μέλη τῆς Ἀντιπολεμικῆς Ἀντιεθνικιστικῆς Συσπείρωσης καταδικάστηκαν πρωτοδικῶς σέ 19 μῆνες φυλακή γιά μιά προκήρυξη. Μέ κείμενό τους ὡστόσο 169 πολίτες (πανεπιστημιακοί, καλλιτέχνες, διανοούμενοι κ.λπ.) καταδίκασαν αὐτή τήν ποινικοποίηση τῶν πολιτικῶν ἀπόψεων, δηλώνοντας ὅτι ἐνῶ δέν συμφωνοῦν μέ τό περιεχόμενον τῆς ἐν λόγω προκήρυξης, ὡστόσο τήν προσυπογράφουν ἀκριβῶς γιά νά διασφαλισθεῖ τό συνταγματικό δικαίωμα τοῦ κάθε πολίτη νά μπορεῖ νά ἐκφράζει ἐλεύθερα τή γνώμη του. Ἐναντίον 9 ἐκ τῶν 169, ὕστερα ἀπό μνηντήρια ἀναφορά κάποιων μνηντῶν, ζητεῖται ἡ παραπομπή στοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου.

Ἐκτός ἀπό τίς ἐφημερίδες Ἐποχή καί Ανατολή, κανένα ἄλλο ἐντυπο δέν ἐπιτρατεύθηκε ἐναντίον τῆς ἔθνικιστικῆς ὑστερίας. Σέ ὅλο δέ αὐτό τό διάστημα ἐλάχιστα ἄρθρα μέ ἀντιεθνικιστικό πνεῦμα εἶδαν τό φῶς στόν ἑλληνικό Τύπο. Ἐνδεικτικά: Σ. Κούλογλου στό Ἄντι, Γ. Βότσης στόν Ἐλευθεροτυπία, Σ. Βαλντέν, Θ. Γεωργακόπουλος καί Ν. Λιοναράκης στόν Ἀγνή, Ρ. Σωμερίτης στό Βῆμα, Π. Μίχας στόν Οἰκονομικό Ταχυδρόμο, Νίκος Δήμου, Γ. Μητράλιος. Κάπου ἐκεῖ ἡ περιουσία ἐκεῖ τελειώνει ὁ κατάλογος. Ἀπό τό σύνολο τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν καί εὐρωβουλευτῶν οἱ μόνοι πού δέν συντάχθηκαν μέ τίς ἐπίσημες θέσεις εἶναι οἱ βουλευτές τοῦ ΚΚΕ, ὁ εὐρωβουλευτής τοῦ ΝΑΡ (πρῶην ΚΚΕ) Δ. Δεσύλλας καί ὁ Μιχάλης Παπαγιαννάκης.

τημα «ζήτημα τῶν Σκοπίων», οἱ κάτοικοί του «Σκοπιανοί», ἡ πρωτεύουσά του «σκοπιανή», ὁ πρόεδρος του, οἱ ὑπουργοί του, οἱ ἀξιωματοῦχοι του, οἱ ἐφημερίδες του, ἡ πολιτική του, τὰ κόμματά του, ἡ οἰκονομία του, ὅλα τὰ συστατικά του στοιχεῖα ὀνομάζονται «σκοπιανά». Μιά πόλη, τὰ Σκόπια, σύμφωνα μέ τούς ἀυτόκλητους Ἑλληνες ἀνάδοχους δίνει τό ὄνομά της ὄχι μόνο στούς δικούς της κατοίκους, ἀλλά σέ ὅλον τόν πληθυσμό τῆς ἐπικράτειας, πράγμα χωρίς προηγούμενο. Οἱ ἀγωνιστές τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν κινήσεων καί ἐπαναστάσεων πάντα ὀνομάζονταν «ληστές», «συμμοριτές», ποτέ μέ τό ὄνομά τους. Γιατί ἂν οἱ κατακτητές, οἱ ἱμπεριαλιστές χρησιμοποιοῦσαν τό πραγματικό ὄνομα τῶν ἐξεγερμένων «ἰθαγενῶν», θά σήμαινε ὅτι θά ἀναγνώριζαν τούς σκοπούς τους, ὅτι θά ἀναγνώριζαν τή νομιμότητα καί τῶν διεκδικήσεών τους καί τοῦ ἀγῶνα τους. Ἀντίθετα, στούς ληστές κανεῖς δέν ἀναγνωρίζει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τό δικαίωμά τους στήν κρεμάλα. Καί στούς «Σκοπιανούς» κανεῖς δέν ἀναγνωρίζει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τό δικαίωμά τους στήν ἀφάνεια καί τήν ἀνυπαρξία.

Δέν γνωρίζαμε αὐτή τήν ὀρολογία πρῖν δυό χρόνια. Οἱ Ἑλληνες τουρίστες πού ἐπισκέπτονταν τήν Ὀχρίδα δέν ἔλεγαν ὅτι εἶχαν ταξιδέψει στό «σκοπιανό κρατίδιο» οὔτε ὅσοι Θεσσαλονικεῖς ἔπαιζαν τὰ Σαββατοκύριακα στό καζίνο τῆς Γευγελῆς ὀνόμαζαν «σκοπιανό» τό εἰσαγέτο κέντρο, οὔτε οἱ ἔμποροι τῆς Φλώρινας καί τῆς Θεσσαλονίκης ὀνόμαζαν «Σκοπιανούς» τούς Σλαβομακεδόνες πελάτες τους. Ὅμως ταχύτατα ἡ τηλεόραση, τό κράτος, οἱ ἐφημερίδες, ὅλα τὰ κόμματα (καί ὁ *Ριζοσπάστης* τήν ἴδια ὀρολογία χρησιμοποιεῖ) ἐπέβαλαν αὐτή τήν ὀρολογία, ἔχοντας ὡστόσο πλήρη ἐπίγνωση ὅτι ἐπέβαλαν μίαν ὑποτιμητική καί ἀπαξιοτική πολιτογράφηση τοῦ νέου κράτους καί τῶν κατοίκων του.

Τό νέο κράτος συχνά χαρακτηρίζεται «μόρφωμα» καί πάντοτε «κρατίδιο», σπάνια ἀκούει κανεῖς τήν ὀνομασία ἔστω τό «κράτος τῶν Σκοπίων». *Μόρφωμα καί κρατίδιο* λοιπόν. Μόρφωμα σημαίνει, καί κυρίως παρασημαίνει, κάτι τό τεχνητό, κάτι σάν συνονθύλευμα, ἀπόφυση ἢ ἐκβλάστηση, ἄμορφη συνάθροιση ἑτερόκλητων στοιχείων πού δέν ἔχουν πάρε μορφή. Ὅταν ὅμως δέν ὑπάρχει μορφή, δέν ὑπάρχει καί περιεχόμενο, πολύ περισσότερο πού στήν προκειμένη περίπτωση μορφή εἶναι ἀδιανόητη χωρίς τό περιεχόμενό της, δηλαδή τό κράτος. Ἀλλά ἡ ἀπαξιοτική λειτουργία τῆς χρησιμοποιούμενης ὀρολογίας γίνεται ἀπόλυτη μέ τόν χαρακτηρισμό τοῦ νεοσύστατου κράτους ὡς «κρατιδίου». Κρατίδιο σημαίνει ἀνυπόστατο κράτος, ἀσημαντό, μιά κουτσουλιά στό χάρτη, ὄχι λόγω μεγέθους, γιατί τότε κρατίδια θά ὀνομάζονταν καί τὰ θαλτικά κράτη καί ἡ Μάλτα καί τό Λουξεμβούργο καί ἡ Κύπρος. Μιά γράνη λέγεται γραίδιο, ἕνα νέο κορίτσι νυμφίδιο ἀκριδῶς γιά νά προβληθεῖ μιά ἀπαξιοτική, ἀτιμωτική ιδιότητα, πού δέν ἀποδίδει τό ὀφειλόμενο σέβας στά γηρατειά τῆς γριᾶς, τόν θυμασμό στί νιάτα καί τήν ὀμορφιά τῆς νέμφης. Ἐνα πορνίδιο δέν εἶναι κἄν πόρνη, εἶναι χειρότερο κι ἀπό πόρνη. Ἐτσι καί τό «σκοπιανό κρατίδιο» δέν εἶναι κἄν κράτος, εἶναι μιά τρῦπα στό χάρτη, δέν κατατάσσεται στήν κατηγορία τῶν ἀξιοσέβαστων, τῶν καθῶς πρέπει κρατῶν. Ἀλλωστε ἡ κοινή γνώμη ἀρέσκειται νά ἀπολαμβάνει δημοφιλέστατους ἐκφραστής τῆς πού χαρακτηρίζουν τούς Σλαβομακεδόνες «Γύφτους τῶν Βαλκανίων», «βλαχιά τῶν Σκοπίων», Γυφτοσκοπιανούς, «βρωμιάρηδες» (βασιζόνται καί στόν Στράβωνα πού ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Δαρδάνιοι, ἀπ' τούς ὁποίους οἱ «Σκοπιανοί» ἰσχυρίζονται ὅτι κραταίει ἡ ρίζα τους, βρωμοῦσαν κοπριά καί δέν πλένονταν ποτέ).

Δέν εἶναι ζήτημα καλῶν τρόπων αὐτή ἡ ἀπαξιοτική ὀρολογία. Ἄν πράγματι τό ὄνομα ἐνός λαοῦ εἶναι ἡ ψυχὴ του, ὅπως ἔξι διακεκριμένοι διανοούμενοι ἔλεγαν σέ ἐπιστολή τους πρὸς τούς ὑπουργούς Ἑξωτερικῶν τῆς ΕΟΚ³, ἐμεῖς, βαπτίζοντάς τους παρὰ τήν θέλησή τους «Σκοπιανούς» καί πολύ περισσότερο «Γυφτοσκοπιανούς», εἶναι σά νά λέμε ὅτι δέν ἔχουν ψυχή, ὅτι ἡ ψυχὴ τους εἶναι βρώμικη κι ἐπομένως δέν πρέπει νά

ὑπάρχει. Ἡ συμβολική μείωση ἢ ὑποτίμηση τοῦ ἄλλου, ἡ ἀπόδοση στόν ἄλλο χαρακτηριστικῶν ἠθικά μειωτικῶν τόν κατατάσσει στήν κατηγορία τοῦ φυλετικά καί πολιτισμικά κατώτερου, στήν κατηγορία τοῦ ἐκ φύσεως ὑποδέστερου καί μαρτοῦ. Μέ τήν ἴδια κίνηση ἐπιφυλάσσουμε στόν ἑαυτό μας τή θέση τοῦ ἀνώτερου.

Ἄλλ' αὐτὰ δεδαίως τὰ «γλωσσικά» δέν παραμένουν στό ἐπίπεδο τῶν ἀφρημένων συμβολισμῶν. Ἄν ἡ χρησιμοποιούμενη γλώσσα καί ὀρολογία γιά τούς Σλαβομακεδόνες εἶναι συμβολικά ἀπαξιοτική καί μειωτική, ἡ ἐφαρμοσμένη ἐπίσημη ἐξωτερική πολιτική εἶναι πρακτικά μειωτική, ἀπαγορεύει ἢ παρεμποδίζει τό νεοσύστατο κράτος νά συγκροτηθεῖ ὡς κράτος, τό διατηρεῖ σέ κατάσταση ἀβεβαιότητας, τοῦ καλλιεργεῖ τίς ἐσωτερικές τάσεις διάσπασης καί ἀποσταθεροποίησης.

Τό πανελλήνιο ἀποφάσισε μονομερῶς ὅτι δέν ὑπάρχει σλαβομακεδονικό ἔθνος, ὅπως ἀκριβῶς ἀποφάσισαν οἱ Τούρκοι ὅτι δέν ὑπάρχουν Κούρδοι ἢ οἱ Μαροκίνοι ὅτι δέν ὑπάρχει λαός Σαχρανοῦ στή Δυτική Σαχάρα. Καταργήθηκε μάλιστα μονομερῶς τό ἐπί δεκαετίες χρησιμοποιούμενο ὄνομα Σλαβομακεδόνες. Ὁ λόγος εἶναι καί ἄπλος καί εὐδιάκριτος. Ἀποθνεοποιούμενος ὁ λαός τῆς πρῶν Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας ἐξωθεῖται ἢ ὑποχρεώνεται νά ταυτισθεῖ μέ ἄλλες «φυσικές» ταυτότητες εἴτε υπερβατικῆς εἴτε καταγωγικῆς προέλευσης, νά ἀναγνωρισθεῖ σέ ταυτότητες φυλετικές, γλωσσικές, θρησκευτικές καί ν' ἀποβάλει τήν ιδιαίτερη σλαβομακεδονική του ταυτότητα, στήν ὁποία ἀναγνωρίζεται καί βρῖσκει τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς του συνοχῆς. Ἐδῶ ἔδρασαν ἀποφασιστικά οἱ ἐπιστημονικοί θεσμοί πού, ὑπερπολιτικοποιώντας καί ὑπεριδεολογικοποιώντας τίς ἐπιστῆμες τῆς ἱστορίας, τῆς γλωσσολογίας καί τῆς ἀρχαιολογίας, προσπάθησαν νά ἀποδείξουν — καί πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι ἐλλείπει ἀντίλογοι καταφεραν νά τό ἐπιβάλουν στήν κοινή γνώμη — ὅτι δέν ὑπῆρξε ποτέ οὔτε σλαβομακεδονική γλώσσα οὔτε σλαβομακεδονικό ἔθνος. Ὁ νεοελληνικός ἐθνικισμός, ἔτσι ὅπως ἀποτυπώνεται μέσα σέ μιά ἐξελικτική καί γραμμική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καί τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσας, ἐπιστρατεύει ἱστορικά τεκμήρια γιά ν' ἀποδείξει ὅτι οἱ σημερινοί «Σκοπιανοί» καμιά σχέση δέν ἔχουν μέ τούς ἀρχαίους Μακεδόνες, ἄρα δέν ὑπάρχει οὔτε γλώσσα μακεδονική οὔτε ἔθνος σλαβομακεδονικό. Καί λοιπόν τί εἶναι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί; Μά ἀπλούστατα Σλάβοι, ὅπως καί οἱ γείτονές τους. Κι ἐπειδὴ ἡ ἐθνολογική κατηγορία Σλάβοι εἶναι κατηγορία γενικότατου γένους — περιλαμβάνει ὅλους τούς Νοτιοσλάβους, τούς Πολωνούς, τούς Τσέχους, τούς Βουλγάρους, τούς Ρώσους κ.λπ. —, γι' αὐτό οἱ ὀνομαζόμενοι Μακεδόνες εἶναι τό ἴδιο μέ τούς ὀμόγλωσσους καί ὀμόφυλους γείτονές τους: ἢ Σέρβοι ἢ Βούλγαροι ἢ Σερβοβούλγαροι ἢ Βουλγαροσέρβοι καί ἢ γλώσσα τους ἐκσερβισμένα βουλγαρικά ἢ βουλγαρικά μέ σερβικές συνιστώσες (ὅπως π.χ. τὰ σερβοκροατικά). Ἐτσι αὐτή ἡ ἀκραία ἰδεολογικοποιημένη ἱστορία καί γλωσσολογία τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιστημονικῶν θεσμῶν καταλήγει ν' ἀποδέχεται τίς θέσεις εἴτε τῶν Σέρβων εἴτε τῶν Βουλγάρων πού ἐπίσης ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχει ἰδιαιτέρο σλαβομακεδονικό ἔθνος καί θεωροῦν τούς Σλαβομακεδόνες οἱ μὲν Σέρβους, οἱ δὲ Βουλγάρους.

Τό σημαντικό ὅμως στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι ὅτι ἡ θεωρία πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἐπιστημονικός ἐλληνικός ἐθνικισμός

3. Πρόκειται γιά τούς Ὀδυσσεά Ἐλύτη, Κ. Γεωργάκη, Ἀριστόβουλο Μάνση, Ἐλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, Μελίνα Μερκούρη καί Δημήτρη Τσάτσο, πού ἔστειλαν μιά ἐπιστολή στούς ὑπουργούς Ἑξωτερικῶν τῆς ΕΟΚ, στίς 27 Μαρτίου 1992, στήν ὁποία τόνιζαν ὅτι «τό ὄνομά μας εἶναι ἡ ψυχὴ μας».

4. Ἄπειρα σχετικά δημοσιεύματα στόν ἐλληνικό Τύπο. Ὅλα ὡστόσο βασίζονται στή μελέτη τοῦ καθηγητῆ Ν. Ἀνδριώτη *Τό Ὄμοσπονδο Κράτος τῶν Σκοπίων καί ἡ Γλώσσα του*, ἀνατύπωση 1992, Τροχαλία (πρώτη ἐκδοσις 1960), καί ὁ ὁποῖος τότε, τό 1960, εἶχε υἱοθετήσει πλήρως τίς ἀντίστοιχες ἀπόψεις τῶν Βουλγάρων περὶ ἀνυπαρξίας σλαβομακεδονικῆς γλώσσας καί περὶ ἀνυπαρξίας σλαβομακεδονικοῦ ἔθνους. Γιά τόν Ἀνδριώτη οἱ «Σκοπιανοί» (δική του ἡ ὀρολογία) εἶναι Βούλγαροι καί τὰ σλαβομακεδονικά εἶναι κατά βάση βουλγαρικά.

(όπως όλοι οί έθνικισμοί) γιά τόν προσδιορισμό του έθνους και των διαδικασιών της έθνογένεσης βασίζεται σε κριτήρια γλωσσικά και φυλετικά. Φυλή και γλώσσα θεωρούνται τά κύρια συστατικά της έννοιας του έθνους. Έπομένως ή πραγματικότητα του έθνους άνιχνεύεται και αναλύεται μέ βάση τή γραμματική, τό συντακτικό, τήν έτυμολογία, τήν εξέλιξη της γλώσσας, τά γλωσσικά σύνορα στό χώρο και στό χρόνο εκλαμβάνονται ως έθνικά σύνορα. Αύτή ή γλωσσολογική κατασκευή του έθνους συνοδεύεται από τή φυλετική, όπου βιολογικού τύπου δεδομένα υποκαθιστούν κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές πραγματικότητες και πάνω άπ' όλα τίς πραγματικότητες πού διαμορφώνουν οί πολιτικές συγκρούσεις. Έτσι, παίρνοντας άναπόταμα και γραμμικά τίς διαδρομές του αίματος, της φυλής, της συγγένειας, άφου ή φυλή πού κατοικεί τό «σκοπιανό κρατίδιο» άπταπόδεικτα δέν έχει τίτλους άρχαιομακεδονικούς —όσο κι άν τό δυσχυρίζονται δικοί του έθνικιστικοί κύκλοι πού περισσεύουν άπό κεί μεριά— αλλά μόνο σλαβικούς, κι άφου ή σημερινή γλώσσα των «Σκοπίων» δέν έχει καμιά ιδιαιτερότητα μακεδονική αλλά είναι είτε βουλγαροσερβικά είτε σερβοβουλγαρικά, τό συμπέρασμα πού θγαίνει είναι άτράνταχτο και μονοσήμαντο: δέν υπάρχει σλαβομακεδονικό έθνος, δέν υπάρχει σλαβομακεδονικός έθνισμός κι άν οί σημερινοί «Σκοπιανοί» διεκδικούν τή «μακεδονικότητα» τους, δέν είναι παρά ιδιοτέλεια, σκευωρία, έπεκτατικές βλέψεις. Σέ άλλη συγκυρία ό έθνικισμός θά χρησιμοποιούσε και τό θρησκευτικό κριτήριο ή άποκλειστικά τό θρησκευτικό όπως κάνουν σήμερα οί μουσουλμάνοι της Βοσνίας πού θεμελιώνουν τόν έθνισμό τους πάνω στό Ίσλάμ και μόνο σ' αυτό. Όσοσο μέ κριτήριο τή θρησκεία στά χριστιανικά και όρθόδοξα Βαλκάνια δέν θά έδγαινε άκρη, καθ' όσον όλοι οί Βαλκάνιοι της περιοχής, πλάν μουσουλμάνων και έλάχιστων καθολικών, είναι χριστιανοί όρθόδοξοι και ή διαφορά έξαρχικών - πατριαρχικών έχασε τή σημασία έθνικης διαφοροποίησης πού είχε τόν περασμένο αιώνα μέχρι τούς Βαλκανικούς Πολέμους. Γενικότερα, οί διαφορές μεταξύ των Βαλκανικών Όρθόδοξων Έκκλησιών έχουν παρακολουθηματικό χαρακτήρα και οί Έκκλησίες συστοιχίζονται προς τήν κυρίαρχη κρατική αντίληψη⁵.

Όσον άφορᾶ, τέλος, τά σύνορα πού χαράζουν οί ιδιαίτερες πολιτιστικές παραδόσεις —έθιμα, μουσική, χορός, γαυρική, ένδυμασία, γαμικές πρακτικές, συστήματα συγγενικά κ.λπ. — δύσκολα θά μπορούσαν σήμερα νά στοιχειοθετήσουν έθνικές διαφορές και συνολικές έθνικές όμαδοποιήσεις. Κι αυτό γιατί όλος αύτός ό γεωγραφικός μακεδονικός βαλκανικός χώρος άποτελούσε μία ευρεία πολιτισμική ένότητα μέ έντονα τά στοιχεία των συγκλίσεων, των άλληλοεπιρροών και της ρευστότητας των έσωτερικών όρίων και κυρίως γιατί οί παραδοσιακές πολιτιστικές μορφές προσιδιάζουν σε προκαπιταλιστικές παραδοσιακές κοινωνίες-άναμνήσεις του παρελθόντος έν πολλοίς.

Διανομή της Μακεδονίας

Αντίθετα αυτές οί άκραία ιδεολογικοποιημένες και έθνικιστικές αντίληψεις άποφεύγουν συστηματικά νά πάρουν υπόψη τήν έθνική συνείδηση ή τήν άνάγκη περιοριστικά σε φυλετικά και γλωσσικά δεδομένα. Παραδίδεται δηλαδή τό ούσιώδες, έλλογο και βουλητικό στοιχείο πού είναι ή συνείδηση ένταξης ενός πληθυσμού σε μία κοινότητα πολιτισμική και κοινωνική. Η έθνική συνείδηση είναι έννοια δυναμική, όχι στατική. Δέν είναι δοτή εκ φύσεως, δέν προκύπτει άπό τό αίμα, τή φυλή, τό γένος, τή βιολογική συγγένεια, παρ' όλο πού όλοι οί καταγωγικοί μύθοι άναζητούν πάντα τούς άπώτατους προγόνους, τόν μυθικό πατέρα μέ τά έξεγνευσμένα και καθαρά χαρακτηριστικά, ένα είδος μαγικού καθρέφτη πού μάς άποστέλλει τό έξιδανικευμένο είδωλο του έαυτού μας έτσι όπως θά τό θέλαμε κι όχι έτσι όπως είναι. Η έθνική συνείδηση, ένα «έμεις» σε αντίδιαστολή προς τούς άλλους, διαμορφώνεται στή

διάρκεια άνταγωνισμών και συγκρούσεων μιας κοινότητας προς άλλες, συνήθως μιας καταπιεσμένης κοινότητας άπό μία άλλη κυρίαρχη. Έμπηγάζει μέσα άπό τά συστήματα και τίς διαδικασίες άμυνας του καταπιεσμένου. Είναι ή συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας ως προς τόν καταπιεστή πού του άφαιρεί κατ' άρχήν τή νομή, τήν κυριαρχία και τήν έλεύθερη διαχείριση του έδάφους. Κάθε έθνική συνείδηση είναι διεκδίκηση ή υπεράσπιση της πατρώας γης, γι' αυτό και τείνει πάντοτε στό νά κατασκευάζει τίτλους ιδιοκτησίας πάνω στό έδαφος θεμελιώνοντας τά δικαιώματα του πολύ μακριά στό παρελθόν, τόσο μακριά πού καμιά άμφισβήτηση νά μήν νομιμοποιείται, γιατί κάθε άμφισβήτηση έκμηδενίζεται άπό τήν μακρότατου χρόνου νομή κι είναι έπομένως άυτοδίκαια παράνομη κι άθεμελίωτη. Για νά πετύχει όμως ή νομιμοποίηση των δικαιωμάτων πάνω στό έδάφη πρέπει νά πετύχει ή έπιχείρηση ιδιοποίησης των ανθρώπων πού παλαιότερα έξησαν πάνω σ' αυτά τά έδάφη: οί σημερινοί νά εμφανισθούν ως ευθεία άπογονή των μακρινών προγόνων, νά ταυτισθούν μέ τά σύμβολα, τά μυθικά και ιστορικά πρόσωπα πού προϋπήρξαν στό άμφισβητούμενα έδάφη. Πολύ άπλά: δικός μου ό πατέρας, δικός μου ό παππούς, δικός μου ό προπάππος, δικοί μου οί μακρινοί πρόγονοι πού χάνονται στό βάθος της ιστορίας και του μύθου, άρα δικό μου τό χωράφι. Αύτή ή προσπάθεια προβολής νόμιμων τίτλων πάνω στό έδάφη μέσω της ιδιοποίησης προγόνων και των προγονικών συμβολισμών —μέσω της «ιστορικής αλήθειας»— είναι τόσο πιά έντονη, έπιθετική και διασταλτική στό περιεχόμενά της όσο περισσότερο άμφισβητείται άπό κάποιους γείτονες, πού κι αυτοί επιδίδονται στήν ίδια έπιχείρηση νομιμοποίησης - ιδιοποίησης καταγγέλλοντας τούς αντίδικους διεκδικητές ως πλαστογράφους της ιστορίας. Διεξάγεται έτσι μία γιγαντιαία Δίκη όπου οί διάδικοι, ένώπιον του δικαστηρίου της «άντικειμενικής ιστορικής αλήθειας», κατηγορούν ό ένας τόν άλλον γιά πλαστογράφο και πλαστογράφηση της ιστορίας. Παραδείγματα άπό τήν έθνικιστική φαρέτρα και πρακτική των σημερινών Σλαβομακεδόνων: όσο ό κύριος άνταγωνιστής του έθνισμού τους ήταν οί Βούλγαροι, οί Σλαβομακεδόνες ιστορικοί της δεκαετίας του '50 διεκδικούσαν ως Μακεδόνα τόν τσάρο των Βουλγάρων Σαμουήλ. Σήμερα πού κύριος άρνητής της μακεδονικότητάς τους είναι οί Έλληνες, χρησιμοποιούν ως σύμβολο του κράτους τους τόν ήλιο της Βεργίνας ταυτίζοντάς τον μ' έναν άλλο ήλιο πού ήταν βασικό σύμβολο των Νοτιοσλάβων πριν τόν εκχριστιανισμό τους, ζωροαστρικής πιθάνον προέλευσης, άνεξάρτητα άπό τό άν εκείνος ό παλαιός νοτιοσλαβικός, προχριστιανικός ήλιος δέν ήταν ό δεκαεξάκτινος ήλιος της Βεργίνας.

5. Τό 1967 ό Τίτο προσπάθησε νά δημιουργήσει άυτοκέφαλη όρθόδοξη Έκκλησία της Μακεδονίας, διορίζοντας άρχιεπίσκοπο τόν μητροπολίτη Όχρίδος Άγγελάριο. Ό πατριάρχης Βελιγραδίου Γεργάνος άντέδρασε: συγκάλεσε άμέσως τούς όρθόδοξους μητροπολίτες της Γιουγκοσλαβίας, οί όποιοι εκήρυξαν σχισματική και άνόπαρχη τήν άυτόνομη Μακεδονική Έκκλησία και καθήρεσαν τόν Άγγελάριο. Αύτή τή στάση του Πατριαρχείου της Σερβίας στήριξε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο υπό τόν Άθηνάγορα πού έπεισε και τίς ύπόλοιπες 12 όρθόδοξες Έκκλησίες νά άποκηρύξουν τήν Έκκλησία της Μακεδονίας άπό τό σώμα της Κανονικής Έκκλησίας. «Έκτοτε ή Άυτοκέφαλη Έκκλησία της Μακεδονίας μένει μετέωρη και σχισματική μέ μόνη κάποια έμμεση άναγνώριση άπό τό Βατικανό σε τύπο άνταλλαγών πού δέν έχουν γιά τήν όρθοδοξία καμιάν ισχύ» (βλ. Σπύρου Άλεξίου, «Τό "Μακεδονικό" και ή Έκκλησία», Καθημερινή 16.4.92). Η στάση αύτή της σέρβικης Έκκλησίας παρακολουθεί άπολύτως τή στάση της Σερβίας πού δέν έπιθυμεί τήν άυτονόμηση της Μακεδονίας, γι' αυτό και θεωρεί ότι ή «χρήση του όνόματος Μακεδονία άπό τούς Σκοπιανούς είναι παράλογη, τεχνητή και κλοπιμαία. Η Μακεδονία δέν είναι δυνατό νά είναι διεθνική, τό όνομά της, ή ιστορία της και ό πολιτισμός της άνήκουν μόνο στήν Ελλάδα. Αύτή είναι ή θέση των Σέρβων» (δηλώσεις του πατριάρχου Βελιγραδίου Παύλου στήν Άθήνα. Αναφέρονται άπό τόν Σπ. Άλεξίου, όπ.π.).

Στήν περίπτωση του σλαβομακεδονικού έθνους τό ιστορικό πρόβλημα διαμόρφωσης τής ιδιαίτερης εθνικής του συνείδησης χονδρικά έχει ως εξής: Λέω χονδρικά όχι μόνο γιατί δέν μπορεί νά γίνει έδώ ή συγκεκριμένη ιστόρηση αυτών των διαδικασιών τής εθνογένεσης των Σλαβομακεδόνων αλλά κυρίως γιατί, χονδρικά, αυτό τό χοντρό ζήτημα άποσιωπάται τόσο από τήν ελληνική εθνικιστική ιδεολογία όσο και από τήν σλαβομακεδονική. "Αλλωστε κάθε εθνικισμός πυροδοτεί τόν εθνικισμό του άλλου.

Υπάρχει κατ' άρχήν τό ζήτημα τής καταγωγής των Σλάβων τής Μακεδονίας: Ήταν Νοτιοσλάβοι; Ήταν Βούλγαροι; Ήταν Σέρβοι; Ή ήταν πρόμειξη Σλάβων και παλαιότερων, πριν τόν 7ο αιώνα, έλληνομακεδονοίλλυρικων πληθυσμών; Ήταν Νοτιοσλάβοι ή Βούλγαροι και άνά τούς αιώνες παρέμειναν Σλάβοι, έχουμε μιά άδιατάραχη συνέχεια «σλαβικότητας». "Αν οι Νοτιοσλάβοι πού ήσαν σ' αυτά τά μέρη μετά τόν 6ο-7ο αιώνα κατά κύματα άναμείχθηκαν μέ τούς παλαιότερους πληθυσμούς κι από τήν άνάμειξη αυτή προέκυψε μιά φυλετική ιδιαιτερότητα, υπάρχει μιά συνέχεια άδιατάραχη «μακεδονικότητας». "Η μήπως οι άρχαιοί έλληνομακεδονικοί πληθυσμοί, άπ' τά χρόνια του Φιλίππου και του Άλεξάνδρου, παρά τίς μεταναστεύσεις, τίς βίαιες μετακινήσεις και προσμείξεις πληθυσμών παρέμειναν κατά βάση έλληνικοί; Σ' αυτή τήν περίπτωση έχουμε άδιατάραχη συνέχεια τής ελληνικότητας.

Ή άποψη γιά τήν άδιατάραχη συνέχεια τής σλαβικότητας είναι ή άπάντηση του βουλγαρικού ή του σέρβικου εθνικισμού. "Απλώς ό καθένας άπ' τούς δύο τους διεκρινεύει τή «σλαβικότητα» ως βουλγαρική ή σερβική των πληθυσμών και έπομένως των περιοχών: ιδιαίτερα των περιοχών όπου οι γεναλογικές γραμμές μπερδεύονται, οι «τίτλοι» δέν είναι άπολύτως καθαροί, εκεί όπου οι γλώσσες μπερδεύονται και οι τοπικές έξοσιές, κοσμικές ή θρησκευτικές, άλληλοεξουδετερώνονται.

Ή δεύτερη, άποψη, περί τής άδιατάρακτης συνέχειας από άρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα τής μακεδονικότητας, είναι ή άπάντηση του σλαβομακεδονικού εθνικισμού, πολύ πιό καθαρού και έκτακτικού στά χρόνια τής έξέγερσης του Ίλιντεν — 1893 —, μετριοπαθέστερου και έδαφικά περιορισμένου στο πλαίσιο τής επικράτειας τής σημερινής πρώην Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, στο «κράτος των Σκοπίων» δηλαδή, άν και άκραιο εθνικιστικά κέντρα των σημερινών Σλαβομακεδόνων όπως τό VMRO και οι εκ Τορόντο του Καναδά ή τής Αυστραλίας πρώην άντικομμουνιστικοί-άντιτιτοϊκοί κύκλοι νοσταλγούν και προπαγανδίζουν τήν «Μακεδονία του Στέφανου Ντουσάν», τή Μακεδονία του Αιγαίου.

Ή τρίτη είναι ή άπάντηση του ελληνικού εθνικισμού, όπου ελληνικότητα και μακεδονικότητα ταυτίζονται μέ βάση τήν έξίσωση άρχαιοί Μακεδόνες = Έλληνες.

Τό κοινό στοιχείο και στους τρεις εθνικισμούς είναι ότι και οι τρεις βασίζονται στή φυλετικογλωσσική κατασκευή τής εθνότητας, και οι τρεις άνάγουν τίς άπαρχές τής δικής τους εθνότητας σέ χρόνους παλαιότητας, έτσι πού νά διασφαλίζεται ή μακρότατο, ύπερϊστορικό χρόνο νομή. Και οι τρεις βασίζονται στήν άπόλυτη διαχρονία, στή γραμμική συνέχεια, στήν πλήρη περιφρόνηση των άλλαγών και των τομών, στήν πλήρη άποσιώπηση των συγχρονικών πραγματικοτήτων. Γι' αυτό όταν ό βουλγαρικός, ό σέρβικος και ό ελληνικός εθνικισμός βρέθηκαν μπροστά σέ πραγματικότητες πού δέν ταίριαζαν στο σχήμα τής παλαιότητας και τής εθνολογικής ομοιογένειας, χρησιμοποιήσαν τά μέσα εκείνα πού άπάλειψαν τά δυσαρμονικά στοιχεία, τά στοιχεία αντίστασης στήν κυριαρχία τους: εκκαθαρίσεις, άφομοίωση, βίαιο έξεθνισμό, ήπιο έξεθνισμό, άνταλλαγές πληθυσμών. "Αλλωστε αυτά τά μέσα ήταν παγκόσμια πρακτική μέ τήν όποία θεμελιώθηκε τό κράτος-έθνος.

Στή γεωγραφική περιοχή Μακεδονία επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρχε ένα καταπληκτικό άνακάτωμα «φυλών» και εθνοτήτων, έκτός από όρισμένες περιοχές όπου επικρατού-

σε σχετική καθαρότητα και ομοιογένεια π.χ. στή Χαλκιδική όπου επικρατούσε τό ελληνικό στοιχείο. Οι ίδιοι πληθυσμοί όσόσο αυτοορίζονται «εθνικά» μέ βάση τήν αντίθεσή τους προς τήν κυρίαρχη εθνοτητα, τούς Τούρκους και συνάμα μωαμεθανούς, μέ βάση τήν αντίθεσή τους προς τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία. Τό βασικό στοιχείο διαφοροποίησής τους είναι ή Όρθοδοξία, μιά παράμετρος άποφασιστικής σημασίας πού όρίζει τό σημαντικότερο μέρος των συμβολικών τους παραστάσεων, διακριτών και αντίθετικών προς τό Ίσλαμ. Ή θρησκεία είναι ή γραμμή άμυνας-άντίστασης, γι' αυτό ή άπάντηση τής Τουρκίας ήταν οι συνεχείς βίαιοι έξισλαμισμοί ή οι μεταφορές ισλαμικών πληθυσμών από τή Μικρά Άσία στα Βαλκάνια.

Ή συγκρότηση όμως των εθνικών κρατών Έλλάδας, Σερβίας και Βουλγαρίας, ή παράλληλη άποδυνάμωση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και ή διείσδυση των Μεγάλων Δυνάμεων — Γαλλίας, Γερμανίας, Άγγλίας, Ρωσίας, Αυστροουγγαρίας —, τό αγίατρευτο του «Μεγάλου Άσθενούς» άνέδειξαν τό πρόβλημα τής διανομής τής Μακεδονίας από τά όμορα χριστιανικά βαλκανικά κράτη, όποτε άνέκυψαν τρεις διαφορετικές «μακεδονικότητες», τρεις άνταγωνιστές και ύποψήφιοι γιά τή διανομή των ευρωπαϊκών έδαφών τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ή σύγκρουση των τριών εθνικισμών ήταν ό βασικός παράγοντας πού ύποχρέωσε τούς πληθυσμούς τής Μακεδονίας «ν' άποφασίσουν» άν ήταν Έλληνες, Βούλγαροι ή Σέρβοι, σέ ποιο δηλαδή από τά γειτονικά κράτη ήθελαν νά ένταχθούν. Ούτε ή γλώσσα από μόνη της (στή συντριπτική τους πλειοψηφία, οι πληθυσμοί τής Μακεδονίας μιλούσαν διάφορα σλάβικα ιδιώματα και διαλέκτους, έκτός από τίς πόλεις πού συνυπήρχαν όλες οι γλώσσες, «οι φυλές» και τά θρησκευματα) ούτε ή θρησκεία (όλοι, πλην μουσουλμάνων και έλάχιστων καθολικών, ήταν χριστιανοί όρθόδοξοι) μπορούσαν νά τάμουν άποφασιστικά τό ζήτημα. Κάθε ύποψήφιος άλλωστε χρησιμοποίησε τά δικά του συγκριτικά πλεονεκτήματα: τή γλώσσα, τά μοναστήρια, τά σχολεία, τήν οικονομική έπιρροή, τήν ιστορία, τίς φυσικές ροές των οικονομικών άνταλλαγών.

Έτσι λοιπόν ή ανάπτυξη των τριών εθνικισμών, ιδιαίτερα μετά τή Συνθήκη του Άγ. Στεφάνου (Μεγάλη Βουλγαρία) και του Βερολίνου (περιορισμός τής Βουλγαρίας-μεγάλα τής Σερβίας), ή σύγκρουση των τριών εθνικισμών όπως εκφράστηκε συγκεκριμένα στον Μακεδονικό Άγώνα και άργότερα στους Βαλκανικούς Πολέμους, καθώς επίσης ή άποφασιστικής σημασίας σύγκρουση μεταξύ Έξαρχίας και Πατριαρχείου (όσοι χριστιανοί όρθόδοξοι συντάχθηκαν μέ τή βουλγαρική Έξαρχία θεωρήθηκαν Βούλγαροι, όσοι παρέμειναν μέ τό Πατριαρχείο θεωρούνταν Έλληνες) ύποχρέωσαν ή παρακίνησαν τούς σύμμεικτους πληθυσμούς τής Μακεδονίας νά συνταχθούν είτε μέ τή Σερβία είτε μέ τήν Έλλάδα είτε μέ τή Βουλγαρία, άνάλογα μέ τή δύναμη και τήν έπιρροή τής κάθε δύναμης. "Αλλωστε τά ζητήματα αυτά δέν λύνονται μέ δημοκρατικές διαδικασίες ώστε ό καθένας έλευθερά βουλήσει ν' άποφασίσει τί θέλει νά είναι. "Αποφασίζουν οι δυνατότεροι γιά λογαριασμό των αδυνάτων γιατί τόν ενδιαφέρει τό έδαφος και όχι οι πληθυσμοί. "Αλλά επειδή τό έδαφος δέν μιλάει μόνο του όσο βαθιά κι άν σκάψει ή άρχαιολογική σκαπάνη ύποχρεώνουμε ή πείθουμε αυτούς πού πατάνε τό έδαφος νά άποδεχθούν τό όνομα πού τούς δίνουμε. "Αποφασίζει ή ξιφολόγη και ή χειροβομβίδα, ό πόλεμος.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και στή συνέχεια, ό Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αλλά και ό Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (στο πλαίσιο των όποιων συνεχίστηκαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι) άποφάσισαν τελικά γιά τή διανομή τής Μακεδονίας σέ ελληνική, Γιουγκοσλαβική και βουλγαρική. Τό μακεδονικό ζήτημα τό έταμε ό πόλεμος πού έδωσε στα όμορα κράτη όσα έδαφη ή δύναμη του καθενός μπόρεσε νά καταλάβει. Τό στοιχείο όμως εκείνο πού όριστικοποίησε τά σύνορα, τουλάχιστον ως προς τήν Έλλάδα, αλλάζοντας ριζικά τήν προηγούμενη κατάσταση, ήταν ή βίαιη μεταφορά, μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή, πεντα-

κοσίων χιλιάδων Ἑλλήνων Μικρασιατῶν, οἱ τριακόσιες χιλιάδες Ἑλλήνες πρόσφυγες τῆς Α. Ρωμυλίας, καθὼς καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἐκδιώξις Τούρκων καὶ Βουλγάρων ἀπὸ τῆ Μακεδονία καὶ τῆ Θράκη. Ἔτσι, ἡ ἑλληνικὴ Μακεδονία γίνεται πραγματικὴ ἑλληνικὴ ὄχι χάρις στῆ Βεργίνα καὶ τὸν Μ. Ἀλέξανδρο, ὄχι χάρις στοῖς ἰδεολόγημα τῆς ἀδιατάρακτης συνέχειας τῆς ἑλληνομακεδονικότητος, ἀλλὰ γιατί ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐδῶ καὶ ὀκτώ δεκαετίες εἶναι σχεδὸν ἑκατὸ τὰ ἑκατὸ ἑλληνικός: ἄνθρωποι ἑλληνικῆς συνείδησης. Τὰ ἴδια θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς καὶ γιὰ τῆ βουλγαρικὴ Μακεδονία: εἶναι βουλγαρικὴ γιατί τὴν κατοικοῦν Βούλγαροι.

Ὁ πόλεμος ἔταμαν μὲν τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς Μακεδονία, ὥστόσο οἱ πληθυσμοὶ ποὺ τὴν κατοικοῦσαν καὶ ἐξαιτίας τῆς πρόσφατης ἱστορίας τους καὶ λόγω ἐπιγενόμενων πραγματικότητων δὲν ταυτίστηκαν ὅλοι μὲ τὰ κράτη ποὺ τοὺς περιέλαβαν μεταξὺ τῶν ὑπηκόων τους. Ἄν ὄχι ὅλοι, πάντως πολλοὶ δὲν ἀποδέχθηκαν οὔτε τῆ «σερβικότητα» οὔτε τῆ «βουλγαρικότητα» οὔτε τὴν «ἑλληνικότητα». Συνέχισαν νὰ αὐτοορίζονται ὡς Μακεδόνες, ὡς Σλαβομακεδόνες, ἀντιδιαστέλλοντας τὴν ὑποχρεωτικὴ ὑπηκοότητά τους πρὸς τὴν ἐθνικότητά τους καὶ τὸν ἰδιαίτερο ἐθνισμό τους. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια διατηρήθηκε ἕνα ἰδιόμορφο «μακεδονικὸ» ζήτημα, κυρίως στὴν περιοχὴ τῆς Σερβικῆς Μακεδονίας ὅπου κατοικοῦσε καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Σλαβομακεδόνων. Ἄλλωστε τὸ γιουγκοσλαβικὸ κράτος ποὺ δημιουργήθηκε τὸ 1918 μὲ κυρίαρχο στοιχεῖο τοὺς Σέρβους δὲν ἦταν προϊόν κοινῆς ἀποδοχῆς τῶν ἐθνοτήτων ποὺ περιέλαβε στὴν ἐπικράτειά του (Κροάτες, Σλοβένιοι, Οὐγγροὶ, Σλαβομακεδόνες, Μαυροβούνιοι, βουλγαρίζοντες, Ἀλβανοί, μουσουλμάνοι τῆς Ἑρζεγοβίνης-Βοσνίας, Σέρβοι). Οἱ φυγόκεντρος ἀποσχιστικὲς τάσεις, ἰδιαίτερα τῶν Σλοβένων καὶ Κροατῶν, ἐκ γενετῆς ὑπνοῦμενοι δὲ ὑπὸ σερβικὴ κυριαρχία νέο κράτος, ὁ πόλεμος καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων, τῶν Βαλκάνιων Γιουγκοσλάβων καὶ τῶν «Κεντροευρωπαίων» δὲν σταμάτησε ποτέ. Ὁ «γιουγκοσλαβισμὸς» καὶ τὸ ἱλλυρικὸ ἰδεῶδες ποτέ δὲν μπόρεσε νὰ ἐμπεδωθεί ὡς κυρίαρχη τάση, δὲν διαμόρφωσε μιὰ κοινὴ ἐθνικὴ συνείδηση, πολὺ περισσότερο ποὺ στὸν Μεσοπόλεμο, καὶ μετὰ τὸν πόλεμο, ἐνόητα σήμαινε πρακτικὰ κυριαρχία τῶν Σέρβων. Αὐτὴ ἡ κυριαρχία, ἐνῶ δημιουργοῦσε στοιχεῖα συνοχῆς, ταυτόχρονα τροφοδοτοῦσε ἀντιδράσεις ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων, πράγμα πολὺ καθαρὸ στὴν περίπτωσι τῶν Κροατῶν καὶ τῶν Σλοβένων ποὺ μὲ τὴν κατάρρευση τῆς Γιουγκοσλαβίας στὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον δημιουργήσαν τὸ ξεχωριστὸ κράτος τῶν Οὐστάσι, προτεκτοράτο τοῦ ναζισμοῦ στὴν πραγματικότητά.

Στὴν περίπτωσι τῶν Σλαβομακεδόνων οἱ ἀποσχιστικὲς-διαφοροποιητικὲς τάσεις καλλιεργοῦνταν ἀκατάπαυστα καὶ ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ κράτος, ποὺ ποτέ δὲν εἶχε ἀποδεχθῆ τὴν εἰς βάρος του μοιρασιά τῆς περιοχῆς στὸν Β' Βαλκανικὸ Πόλεμον καὶ τίς τελικὲς συμφωνίες ποὺ ἐπισηράγησαν τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψιν ὅτι ἡ ἰδιαίτερη σλαβομακεδονικὴ συνείδησι ποὺ διαμορφώνεται προοδευτικὰ τὸν 19ο αἰῶνα καὶ ποὺ ἀποκορύφωμα τῶν ἐκδηλώσεών της ἦταν ἡ ἐξέγερσι τοῦ Ἰλιντεν (1893), ἡ προσπάθεια ἐκ μέρους τῆς Σερβίας βίαιον ἐκσερβισμό τῶν πληθυσμῶν τῆς γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας καὶ μιὰ ἀντιλαϊκὴ πολιτικὴ εἰς βάρος τους (δὲν ἔγινε π.χ. ἀγροτικὴ μεταρρύθμισι) ἀπομάκρυναν τοὺς Σλαβομακεδόνες ἀπὸ τῆ Σερβία καὶ τόνισαν τὴν «μακεδονικότητά» τους. Ἐξάλλου, καὶ κυρίως, στὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον ἡ πρόσφατη τῆς γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὴν φασιστικὴ Βουλγαρία (ὅπως καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας-Θράκης), οἱ σφαγὲς καὶ ἡ ἄγρια καταπίεσι ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων ἐναντίον τῶν Μακεδόνων ποὺ δὲν βουλγαρίζαν ἀλλὰ καὶ ὅλο τὸ πνεῦμα τοῦ ἀντιφασιστικοῦ-ἐθνοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς ἔφεραν τοὺς Σλαβο-

μακεδόνες σὲ πλήρη ἀντίθεσι πρὸς τὴ Βουλγαρία. Οἱ Σλαβομακεδόνες πολέμησαν μὲ πάθος ἐναντίον τοῦ ἰταλογερμανικοῦ φασισμού, καὶ κυρίως ἐναντίον τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς, ὁ ἀγῶνας τους ἦταν ἐθνοαπελευθερωτικός, ὅπως καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν, πράγμα ποὺ τὸνισε ἀκόμη περισσότερο τὴν ἰδιαίτερον ἐθνικὴ τους συνείδησι.

Ἡ λύσι ποὺ δόθηκε μεταπολεμικὰ ἀπὸ τὸν Τίτο μὲ τὴ δημιουργία τῆς Ὁμόσπονδης Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας ἦταν ἡ σωστότερη δυνατὴ σίς τότε συνθήκη ἀλλὰ καὶ ὡς φυσικὴ συνέπεια τῶν ἀγῶνων ποὺ προηγήθηκαν. Ἡ ἄλλη λύσι θὰ ἦταν ἀπὸ τότε νὰ γίνον ἀνεξάρτητο «κράτιδιο» ἢ νὰ παραμείνουν ὑποτελεῖς στῆ Σερβία. Ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐρήμην τῶν ἱστορικῶν πραγματικότητων, ὅλοι μιλοῦν στὸν τόπο μας γιὰ τὸ «κατασκευάσμα» τοῦ Τίτο, παραγνωρίζοντας ὅσα αὐτὸς ὁ λαὸς κατέκτησε πληρώνοντας ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ βαρῦτατο φόρο αἵματος. Παραγνωρίζοντας ἀκόμη ὅτι ἂν ἡ γιουγκοσλαβικὴ Μακεδονία δὲν εἶχε ὑπάρξει τὸ 1945, τότε ἡ περιοχὴ αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνσωματωθῆ στὴ Δημοκρατία τῆς Σερβίας μὲ τὴ βία ἢ νὰ διανεμηθῆ, λύσι μὲ τὴν ὁποία δὲν θὰ συμφωνοῦσαν οἱ Σλαβομακεδόνες καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἐπεδίωξαν οὔτε ἡ Γιουγκοσλαβία τοῦ Τίτο οὔτε ἡ Ἑλλάδα. Κανεὶς δὲν ἦταν διατεθειμένος στὴ λήξι τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου νὰ ξεκινήσει ἕναν ἄλλο πόλεμον.

Θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ καταργηθοῦν οἱ πραγματικότητες ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ Ἀντίστασι, μία ἐκ τῶν ὁποίων ἦταν ἡ δυνατότητα νὰ τεθεῖ σὲ ἐφαρμογὴ ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν στὸ πλαίσιο μιᾶς σοσιαλιστικῆς ὁμοσπονδίας, ἀκριβῶς γιὰ ν' ἀποφευχθῆ ὁ καταταραχισμὸς σὲ ἀνταγωνιστικὰ κράτιδια, ἀκριβῶς γιὰ ν' ἀποφευχθῆ ἡ ἐξάρτησι τῶν κράτιδιων αὐτῶν ἀπὸ τὰ ἰσχυρὰ ἐξωτερικὰ κέντρα, γιὰ νὰ μὴν διαιωισθοῦν οἱ αἰτίες τοῦ πολέμου. Ἡ ἰδέα τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Ὁμοσπονδίας καὶ γενικότερα τῆς Σοσιαλιστικῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας δὲν ἦταν τοῦ Τίτο, δὲν ἦταν μόνο τοῦ Τίτο: ἦταν μιὰ ἰδέα ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ ὅλες τίς τάσεις τῆς Β' Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς, μ' αὐτὴν τὴν ἰδέα ἀναπτύχθηκαν τὰ σοσιαλιστικὰ καὶ κομμουνιστικὰ βαλκανικὰ κινήματα καὶ στὴν ὁποία στρατεύθηκαν ὅλες οἱ μὴ ἐθνικιστικὲς δυνάμεις τῶν Βαλκάνιων — καὶ τῆς Ἑλλάδας. Τώρα ποὺ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα ξαναφέρει στὴν Εὐρώπη καὶ τὰ Βαλκάνια θριαμβευτὴ τὸν ἐθνικισμό, τὸν ρατσισμό καὶ τὸν πόλεμον, τώρα ποὺ ὅλοι, ἀκόμη καὶ οἱ ἀριστεροί, μιλοῦν γιὰ τὴν κατάρρευσι τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, μπορούμε νὰ κάνουμε ἕναν ἀπολογισμό στὸ σημεῖο αὐτό: ἡ ἰδέα τῆς σοσιαλιστικῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας ἦταν μιὰ μεγάλη ἰδέα, ἦταν ἡ ἄλλη ἀπάντησι στὸ περίπλοκο πρόβλημα τῶν σύμμεικτων καὶ ἀνταγωνιστικῶν ἐθνοτήτων τῶν Βαλκάνιων, ἦταν ἡ ἄλλη ἀπάντησι, ἡ μὴ ἐθνικιστικὴ, στὸ πρόβλημα τῆς κρατικῆς συγκρότησι τῶν βαλκανικῶν λαῶν ὅταν τρεῖς αυτοκρατορίες, στὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, κατέρρευσαν: ἡ Ὄθωμανικὴ, ἡ Τσαρικὴ καὶ ἡ Αὐστροουγγρικὴ. Τὴν ἀπάντησι τοῦ ἐθνικισμοῦ τὴν ξέρουμε καὶ μπορούμε νὰ τὴν ἀποτιμήσουμε: δύο παγκόσμιον πόλεμον, παρατεταμένοι βαλκανικὸν πόλεμον, σφαγὲς καὶ διωγμοί, μετακινήσεις πληθυσμῶν στὸ ὄνομα τῆς «ἐθνικῆς καθαρότητος», βίαιες ἢ ἥπιες ἀποεθνοποιήσεις, καταστροφὴ γηγενῶν πολιτισμῶν, καταστροφὴ πανάρχαιων συμβιωτικῶν μορφῶν καὶ πολιτιστικῶν μορφῶν συγκριτισμοῦ, καταστροφὴ τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἀνεπικοινωνία, περιθωριοποίησι τῶν Βαλκάνιων καὶ τελικὰ ἀναθέημασι τοῦ ἐθνικισμοῦ ποὺ ἔφερε τὸν πόλεμον στὴ Γιουγκοσλαβία καὶ ἀπειλεῖ μὲ νέα, διεθνικὴ ἀνάφλεξι τὰ Βαλκάνια. Ἡ Γιουγκοσλαβικὴ Ὁμοσπονδία ἦταν ἀρχὴ ἐφαρμογῆς μιᾶς σωστῆς ἰδέας ποὺ στὴν πράξι ὑπονομεύθηκε ἀπὸ δύο μεριές: ἀπὸ τίς σφύριτες ἀνεπάρκειες τοῦ κομμουνισμοῦ ποὺ δὲν ἔδωσε ἀπάντησι στὸ κοινωνικὸ ζήτημα καὶ ἀπὸ τὸν ἐθνικισμό, ποὺ ἐνυπῆρχε ἀκόμη καὶ μέσα στὸ κομμουνιστικὰ κόμματα (βλ. ἐθνικιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Βουλγαρικοῦ καὶ τοῦ Ρουμανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀπέναντι σίς μειονότητες).

Τὸ κράτος τῆς Μακεδονίας, ὡς Δημοκρατία τῆς Ὁμόσπονδης Γιουγκοσλαβίας, ὑπάρχει ἀπὸ τὸ 1945. Ὡς τέτοιο ἦταν

ἀποδεκτό από τούς κατοίκους του, από τις υπόλοιπες δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας και από τη διεθνή κοινότητα. Δέν είναι ή προπαγάνδα των «Σκοπιανών» και ό μισελληνισμός των Εύρωπαιών τό γεγονός ότι όλα τά λεξικά και οι έγκυκλοπαίδειες ονομάζουν τήν περιοχή μέ τό όνομά της και τούς κατοίκους μέ τό όνομά τους. Δέν ήταν, επίσης, λάθος όλων των ελληνικών κυβερνήσεων από τό 1945, μέχρι μόλις πριν δύο χρόνια, πού δέν άμφισβήτησαν τήν ονομασία του «τιτοϊκού κατασκευάσματος», όπως υποστηρίζεται σήμερα. Οί ελληνικές κυβερνήσεις δέν άμφισβήτησαν τό όνομα, πρώτον διότι, όρθως, δέν θεώρησαν ότι τό όνομα ήταν άπειλή και δεύτερον διότι, μετά τήν άπεξάρτηση της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο από τή σοβιετική κυριαρχία και μέσα σε συνθήκες έμφυλίου πολέμου, ή ελληνική έξωτερική πολιτική, μέ βάση τις τότε έσωτερικές ανάγκες της και τις έξωτερικές δεσμεύσεις της, ήταν ύποχρεωμένη νά βρει γέφυρες επικοινωνίας μέ τόν Τίτο. Γι' αυτό ή ελληνο-γιουγκοσλαβική συνεννόηση και συνεργασία (π.χ. Τριμερές Σύμφωνο Ελλάδας-Τουρκίας-Γιουγκοσλαβίας) άποτελέσε κεντρικό στοιχείο της ελληνικής έξωτερικής πολιτικής σ' όλη τή μεταπολεμική περίοδο. Γι' αυτό ή 'Ελλάδα δέν δημιούργησε πρόβλημα για τό μακεδονικό όνομα της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Τουτό άλλωστε υπαγορευόταν από τήν ένταξη της 'Ελλάδας στό δυτικό στρατόπεδο, στό ΝΑΤΟ και από τήν ύποταγή της στην άμερικανονατοϊκή κυριαρχία. "Όσοι σήμερα υποστηρίζουν ότι ήταν λάθος των ελληνικών κυβερνήσεων πού δέν άντέδρασαν από τό 1945 στό όνομα Μακεδονία, θά έπρεπε λογικά νά παραδεχθούν ότι ή ελληνική Δεξιά (και τό Κέντρο) και όλη ή μεταπολεμική έθνικοφροσύνη είχε άλλους δρόμους, π.χ. νά συνεννοηθεί μέ τόν Στάλιν και νά έλθει σε ρήξη μέ τούς Άμερικανούς. Αυτό ζητούν για λογαριασμό των πατεράδων τους οι σημερινοί γιοί (και κόρες)! Έκ του άσφαλουσ διαφτίζουν τούς έθνικοφρονες πατέρες τους άντιμπεριαλιστές!

Πρός δημιουργία «μακεδονικού ζητήματος»

Ας ξανάρθουμε όμως στό ζήτημα της πρώην Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Τό κεντρικό στοιχείο στό όλο πρόβλημα είναι άν υπάρχει ή όχι βιωμένη έθνική συνείδηση των Σλαβομακεδόνων. Τά ιστορικά προηγούμενα και πάνω άπ' όλα οι σημερινές επιλογές τους τό βεβαιώνουν. Γιατί, βέβαια, στό έρώτημα αυτό μόνο οι ίδιοι οι λαοί δικαιούνται ν' άπαντήσουν. Έθνική συνείδηση ενός λαού δέν είναι εκείνη πού άλλοι άποφασίζουν για λογαριασμό του, αλλά εκείνη πού ό ίδιος άποδίδει στον έαυτό του.

Υπάρχει λοιπόν ιδιαίτερη έθνική συνείδηση των Σλαβομακεδόνων, προΐόν κι αυτή της ιστορίας πού μπορεί μέν νά μην είναι τόσο μακραίωνη όπως υποστηρίζουν όρισμένοι στά Σκόπια θέλοντας νά της προσδώσουν τίτλους παλαιότητας, (άπό τόν 7ο μ.Χ. αιώνα), ώστόσο έστω και νεότερης ηλικίας, έστω και ως προΐόν του τελευταίου αιώνα δέν παύει νά είναι πραγματική και ως εκ τούτου βάση για τήν ιδιαίτερη κρατική τους συγκρότηση πού άλλωστε είχε συντελεσθεί τό 1945.

Η ιδιαίτερη κρατική συγκρότηση της Μακεδονίας στό πλαίσιο της Όμόσπονδης Γιουγκοσλαβίας ήταν φυσικό νά τονίσει άκόμη περισσότερο τά έθνικά χαρακτηριστικά του σλαβομακεδονικού λαού, νά επηρεασθεί από τό ίδιο τό κράτος, όπως συνέβη και συμβαίνει μέ κάθε κράτος χωρίς εξαίρεση πού έπεμβαίνει στην εκπαίδευση, τή γλώσσα, τόν πολιτισμό, τήν ιστορική συνείδηση. Και βέβαια τό μεταπολεμικό σλαβομακεδονικό κράτος έδρασε κι αυτό, όπως κάθε κράτος, μέ έθνική ιδιοτέλεια και έθνικισμό: *κάθε κράτος είναι έθνικιστικό*. Δέν ήταν όμως ό έθνικισμός του σλαβομακεδονικού κράτους πού διαμόρφωσε τό έθνος, όπως δέν ήταν ό έθνικισμός του ελληνικού κράτους πού διαμόρφωσε τό ελληνικό έθνος.

Τό όνομα λοιπόν Μακεδονία και Μακεδόνες για τούς κατοίκους της περιοχής αυτής άποτελεί στοιχείο συνοχής, άποτελεί έσωτερική πραγματικότητα πού δέν μπορεί νά άνααιρεθεί από έξωτερικούς καταναγκασμούς και πιέσεις. Τό αντίθετο πού επιδιώκει ή ελληνική έξωτερική πολιτική συνιστά *οιονεί κατοχή των συμβολικών και ιδεολογικών άναπαραστάσεων* μέσω των οποίων αυτόαναγνωρίζεται κάθε λαός, δίνονται ως άπειλή, άλλοτρίωση και καταναγκασμός. Ο χαρακτήρισμός των κατοίκων της πρώην Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας ως «Σκοπιανών» όχι μόνο δέν είναι άθώς, όχι μόνο δέν συνιστά μία άμυντική στάση έναντι της επιθετικότητας των «Σκοπιανών» πού επιδιώκουν νά οικειοποιηθούν τό όνομα Μακεδόνες και μέσω του όνόματος τή Μακεδονία, αλλά συνιστά πολιτικοϊδεολογική επιχείρηση άποθνοποίησης τους, μία επιχείρηση διάσπασης της κοινωνίας τους και του κράτους του στα «καθαρά» συστατικά τους στοιχεία τά όποια μέ τρόπο τεχνητό υποτίθεται και υποβολιμαίο συντέθηκαν για νά συμπίξουν τό «μόρφωμα». Η επίσημη 'Ελλάδα και οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης επιχειρούν τόν *συμβολικό διαμελισμό* του σλαβομακεδονικού έθνους. "Αν υπάρξει ό συμβολικός διαμελισμός και επειδή οι φυγόκεντρες τάσεις στό έσωτερικό του είναι έντονες τότε, άργά ή γρήγορα, θά επέλθει και ό κρατικός διαμελισμός της πρώην Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Γι' αυτό προϋπόθεση για τή διατήρηση της συνοχής και της άκραιότητας του νεότευκτου κράτους είναι ή άναγνώριση του από τή διεθνή κοινότητα μ' εκείνο τό όνομα πού καλύπτει όλες τις εθνότητες πού τό κατοικούν, εκείνο τό όνομα πού δέν άπομακρύνει τή μία εθνότητα από τήν άλλη, πού δέν άπαλλοτριώνει καμία εθνότητα υπέρ της άλλης, εκείνο τό όνομα πού δέν διασπά τόν πληθυσμό του σε άντιμαχόμενους Σέρβους, Βούλγαρους, Άλβανούς, Βλάχους, Μακεδόνες. Τό όνομα αυτό είναι *Μακεδονία*.

Τό όνομα Μακεδονία μπορεί νά διατηρήσει τή συνοχή του νέου κράτους διότι:

α) Έχει γεωγραφική σημασία και όχι έθνική, φυλετική κ.λπ., πού θά προσιδίαζε σε τμήμα μόνο του πληθυσμού του.

β) Οί κάτοικοι της περιοχής αυτής είχαν υιοθετήσει από παλιά τήν ιστορική ονομασία της περιοχής και στή συντριπτική τους πλειοψηφία (πρακτικά όλοι πλην Άλβανών) όνομαζαν τούς έαυτούς τους Μακεδόνες ή Σλαβομακεδόνες.

γ) Άντιστοιχεί σε πραγματικότητες των διεθνών σχέσεων πού διαμορφώθηκαν έδώ και πολλές δεκαετίες και πού ή 'Ελλάδα δέν μπορεί νά άκυρώσει.

δ) Τέλος άντιστοιχεί στή συνείδηση της πλειοψηφίας των κατοίκων του πού γεννήθηκαν και μεγάλωσαν μ' αυτή τήν ονομασία, μ' αυτή τήν ταυτότητα.

Μακεδονικό ζήτημα δεν υπάρχει. Ύπηρχε. Άλλά η γεωγραφική περιοχή που ονομάζεται Μακεδονία μοιράστηκε μεταξύ Ελλάδας, Βουλγαρίας και Σερβίας (Γιουγκοσλαβία) στους Βαλκανικούς πολέμους. Οί δύο παγκόσμιοι πόλεμοι που άκολούθησαν επικύρωσαν τά σημερινά σύνορα μεταξύ τών όμορων κρατών ενώ οί ανταλλαγές πληθυσμών και μία ζωή όκτώ δεκαετιών έκτοτε δημιούργησαν καταστάσεις και διαμόρφωσαν συνειδήσεις που παγίωσαν όριστικά τή διανομή. Γι' αυτό καμιά από τίς όμορες χώρες, ούτε ή Ελλάδα ούτε ή Άλβανία ούτε ή Βουλγαρία ούτε ή Γιουγκοσλαβία μέχρι τότε που ύπηρχε ούτε τό σημερινό κράτος τής πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας ούτε ή ΕΟΚ ούτε τό ΝΑΤΟ ούτε ό ΟΗΕ ούτε καμιά, άπολύτως καμιά, άλλη δύναμη δεν άμφισβητεί τά σημερινά σύνορα τών κρατών, καμιά από τίς όμορες χώρες δεν έγείρει, άμεσα ή έμμεσα, έδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος τής διπλανής τής. Έδαφικές διεκδικήσεις και έπекτατικοί δραματισμοί ύποκρύπτονται μόνο σε άλυτρωτικές θέσεις έθνικιστικών κύκλων και τών Σκοπίων και τής Βουλγαρίας και τής Άλβανίας συνεπικουρούντων αντίστοιχων κύκλων τής ύπερπόντιας διασποράς. Πράγματι, δεν λείπουν αυτοί που ζητούν άκύρωση τής Ιστορίας και έπανόρθωση τών Ιστορικών άδικιών, δεν λείπουν εκείνοι που κατατρέχονται από τή νοσταλγία τών χαμένων πατρίδων κι άναπολούν τά χαμένα, πραγματικά ή φανταστικά μεγαλεία.

Τά μειονοτικά ζητήματα που υπάρχουν, εκεί που υπάρχουν και όσο υπάρχουν, είναι άλλης τάξεως. Στην περιοχή τής ελληνικής Μακεδονίας ή ύπαρξη μερικών χιλιάδων σλαβοφώνων, άσήμαντη ποσοτικά μειοψηφία σε σχέση με τή συντριπτική πλειοψηφία συμπαγούς ελληνικού πληθυσμού, δεν μπορεί νά άποτελέσει ύπολογίσιμη δύναμη — άκόμη κι αν ύπηρχε ή πρόθεση — που θά τήν έκμεταλλευόταν οί όόρειοι γείτονες για νά έγείρουν έδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος τής ελληνικής Μακεδονίας. Αντίστροφα, στο βαθμό που υπάρχουν σλαβικές ή άλλες μειονότητες στην ελληνική Μακεδονία, δημιουργείται για τή χώρα μας ύποχρέωση νά σεβασθεί τά δικαιώματά τους σύμφωνα άλλωστε και με τίς διεθνείς συμφωνίες που ή Ελλάδα έχει προσυπογράψει (ΔΑΣΕ), όπως επίσης δημιουργείται ύποχρέωση στους Έλληνες νά άνέχονται τίς μειονότητες αυτές, νά σέβονται τίς ιδιαιτερότητές τους και τίς πολιτικές τους εκφράσεις, νά συμβιώνουν μαζί τους ειρηνικά.

Μακεδονικό ζήτημα ώστόσο μπορεί νά προκύψει και μάλιστα λιαν προσεχώς. Πράγματι μπορεί νά δημιουργηθεί ζήτημα διανομής μακεδονικού έδάφους. Όχι όμως τής ελληνικής Μακεδονίας αλλά τής πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας. Τό νεότευκτο κράτος είναι έπισφαλές και διότι όρίζεται στα πρόθυρα οίκονομικής και κοινωνικής άποσάθρωσης και διότι ό πληθυσμός του είναι σύμμεικτος από έθνική άποψη (Άλβανοί, Σλαβομακεδόνες, Τσιγγάνοι, Βλάχοι, Σέρβοι, βουλγαρόφρονες, χριστιανοί, μουσουλμάνοι), πράγμα που καλλιεργεί φυγόκεντρες τάσεις. Έξάλλου όρίζεται υπό τήν άμεση άπειλή έμπλοκής στή διαμάχη Σέρβων και Άλβανών του Κοσσυφοπεδίου. Η άπειλή αυτή δεν είναι φανταστική. Οί Άλβανοί του Κοσσυφοπεδίου διεκδικούν τήν άνεξαρτησία τους, κι έξοπλίζονται, ενώ ή έπίσημη Άλβανία διά στόματος Μπερίσα δηλώνει ότι δεν μπορεί νά μείνει άδιάφορη άπέναντι στα νόμιμα δικαιώματα τών Άλβανών του Κοσσυφοπεδίου για άυτονομία και άυτοδιάθεση, άποψη που συμμερίζονται επίσης και οί Άλβανοί τής πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας. Οί Σέρβοι πάλι δηλώνουν ότι δεν θά άφήσουν ποτέ τό Κοσσυφοπέδιο γιατί είναι ή έθνική τους κοιτίδα από τήν όποια εκδιώχθηκαν και έποικίσθηκε βίαία από Άλβανούς. Βούλγαροι έθνικιστές έξάλλου, με ισχυρές δάσεις μέσα στην ίδια τή Δημοκρατία τής Μακεδονίας (τό φιλοβουλγαρικό κόμμα VMRO είναι τό πρώτο σε δύναμη), κάνουν σαφές ότι ούτε κα αυτοί θά μείνουν άδιάφοροι, θεωρώντας ότι οί Σλαβομακεδόνες κάτοικοι τής Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας άπλούστατα είναι Βούλγαροι και ή περιοχή βουλγαρική που ή άδικία τής Ιστορίας μετά τόν Β' Βαλκανικό Πόλεμο χάρισε στή Σερβία.

Άν σήμερα ή πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία τής Μακεδονίας «πάσει» γιατί νά μή διεκδικήσει ή Βουλγαρία έδαφη που τής «άνήκουν»; Η Μεγάλη Σερβία, λοιπόν, ή Μεγάλη Άλβανία, ή Μεγάλη Βουλγαρία ρίχνουν τή σκιά τους πάνω στο νεότευκτο κράτος διεκδικώντας ή καθεμιά τή μερίδα του λέοντος. Καθεμιά άπ' αυτές τίς «μεγάλες πατρίδες» θέλει νά τραφεί από τίς σάρκες του σημερινού «κρατιδίου». Και δυστυχώς δεν είναι λίγοι και στην Ελλάδα που σκέπτονται ότι ή χώρα μας δεν μπορεί νά άδιαφορήσει για τά Ιστορικά της δικαιώματα στή Βόρεια Μακεδονία (τό Μοναστήρι ήταν ελληνικό) και για τήν τήχη τών 300.000 Έλλήνων τών Σκοπίων που γεννήθηκαν εκ τών ένόντων μέσα σε λίγους μήνες με άθθαίρετες στατιστικές, δύο τρία δημοσιογραφικά ρεπορτάζ και πολλές μνημες⁶. Δεν λείπουν επίσης εκείνοι που, ύπολογίζοντας και προεξοφλώντας τή μή διωσιμότητα του νεότευκτου κράτους, μιλούν άνοιχτά για συμπεφωνημένο μεταξύ τών όμορων κρατών διαμελισμό «του κρατιδίου τών Σκοπίων»: Βουλγαρία, Σερβία, Άλβανία και Ελλάδα, ή καθεμιά νά πάρει ό,τι Ιστορικά τής άνήκει. Ειδική έκδοχή αυτού του μιλιταριστικού και φιλοπόλεμου κηρύγματος παρουσιάζεται τελευταία ως πράξη προστασίας τής Ελλάδας από τό κύμα τών προσφύγων, Κοσσοβάρων και Σκοπιανών που θά κατακλύσουν τή χώρα μας αν στο Κοσσυφοπέδιο ξεσπάσει άνοιχτός πόλεμος. «Προληπτικά» λοιπόν βορείως τών συνόρων μας νά δημιουργηθεί «ύγειονομική ζώνη» που θά ύποδέχεται τούς πρόσφυγες. Εισβολή δηλαδή του ελληνικού στρατού στή σλαβική Μακεδονία για άνθρωπιστικούς σκοπούς⁷.

6. Κατά τόν έμπειρογνώμονα του ύπουργείου Έξωτερικών Χρ. Χρηστάδη, στο έδαφος τής Όμόσπονδης Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας τό 1949 ζούσαν 10.000 όμοσθηείς Έλληνες. Πέρασαν σαράντα χρόνια έκτοτε και κανείς δεν μίλησε για τόν «έθνικισμό τών Σκοπίων», ούτε έντεϋθεν ούτε εκείθεν τών συνόρων. Αιφνιδίως, τέλη 1991, ό δημοσιογράφος Όδυσ. Ζούλας στην Καθημερινή άνακάλυψε ότι στο «σκοπιανό κρατίδιο» ζούν 250.000 όμοσθηείς, ό Ιστορικός Κ. Βακαλόπουλος τούς ύπολόγισε σε 200.000, ό τ. ύπουργός Μακεδονίας-Θράκης Γ. Τζίτζικώστας τούς άνέβασε σε 350.000, τό Γενικό Έπιτελείο Στρατού, βασισμένο σε μία δημοσκοπήση έφημερίδας τών Σκοπίων, καταμέτρησε με άκρίβεια τούς όμοσθηείς σε 239.360, ή ύφυπουργός κ. Τσουδερού κινείται μεταξύ 200.000 και 250.000 και ό πρώην Πρόεδρος τής Δημοκρατίας Χρ. Σαρτζετάκης στοργύλλεψε τό νόημα: 400.000. Ό έθνικισμός, όπως κατασκευάζει τήν Ιστορία στα μέτρα του, κατασκευάζει και άλύτρωτους όμοσθηείς στο χώρο του αντίπαλου. Η μέθοδος άπλή: «άφύπνιση» τής έθνικής συνείδησης διότι ή έθνική συνείδηση τών όμοσθηών ύπηρχε πάντα, αλλά καταπιεσμένη λαγοκοιμόταν. Όταν έρχεται τό πλήρωμα του χρόνου ξυπνάει. Και όταν άφύπνίζεται ή συνείδηση τών καταπιεσμένων όμοσθηών, έμεις οί έλεύθεροι έχουμε χρέος νά τούς ύποστηρίξουμε. Πρώτα τούς κατασκευάζουμε, ύστερα αυτοί άφύπνίζονται και μετά τούς ύποστηρίζουμε, ύποστηρίζουμε μία δίκαιη ύπόθεση. Διότι κανένας πόλεμος δεν νομιμοποιείται και δεν δικαιώνεται στή συνείδηση εκείνων που θά τόν έπιχειρήσουν αν δεν είναι δίκαιος πόλεμος. Όλοι οί πόλεμοι είναι δίκαιοι, όλοι γίνονται για λόγους Ιερούς. Η κατασκευή άλύτρωτων όμοσθηών άποσκοπεί στην Ιεροποίηση και νομιμοποίηση τής «δυναμικής πολιτικής», στην Ιεροποίηση ενός ένδεχόμενου πολέμου.

7. Μέσα στή γενική σεναριολογία άκούστηκε και τούτο και τώρα τελευταία άκούγεται περισσότερο. Επειδή τό «κρατίδιο τών Σκοπίων» είναι συνονθύλευμα μή διώσιμο, άρα έστία έντάσεων, πρέπει νά οδηγήσει συναινετικά από τόν χάρτη: Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία με κοινή συμφωνία νά διαμελίσουν τά «Σκόπια», ή καθεμιά νά πάρει ό,τι τής άναλογεί, θά έχει έτσι και ή Ελλάδα κοινά σύνορα με τή Σερβία. Ύστερα ή Ελλάδα νά δώσει τό κομμάτι τής Μακεδονίας στην Άλβανία, κατοικείται από Άλβανούς άλλωστε, και αυτή σε αντίλλαγμα νά μäs δώσει τή Β. Ήπειρο (Χρυσ. Λαζαρίδης, Αύγή, 26.1.91). Τελευταία, όμως, τό σενάριο αυτό τροποποιείται: μιλούν για δημιουργία «ύγειονομικής ζώνης» βορείως τών συνόρων μας, με εϋθύνη τής Ελλάδας (με στρατιωτική εισβολή στα «Σκόπια» δηλαδή). Μία ζώνη που θά ύποδεχθεί τούς πρόσφυγες από τό Κοσσυφοπέδιο αν εκεί ξεσπάσει πόλεμος, πράγμα τόσο πιθανό, και γι' αυτό άπολύτως αναγκαίο αυτό τό «προληπτικό» μέτρο. Τήν άποψη αυτή έξέφρασε και ό πρώην πρεσβευτής Δούντας (Αντί, 30.10.1992). Δικαίως ό Θ. Κουλουμπής έπεσήμανε στην Έλευθεροτυπία (30.11.92) ότι μία τέτοια κίνηση θά σήμανε για τήν Ελλάδα μία νέα έθνική καταστροφή σαν τήν Μικρασιατική ή τήν ήττα του 1897, καθ' όσον θά έπέσυρε διεθνή άπομόνωση τής χώρας, άποβολή από τήν ΕΟΚ, έμπλοκή σε πόλεμο με ύπερτερες δυνάμεις, θαυμάσια πρόφαση για τήν Τουρκία νά δημιουργήσει

Ἄν λοιπόν υπάρξει νέο «μακεδονικό ζήτημα», αυτό δέν τοποθετείται στό ἔδαφος τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας ἀλλά στό ἔδαφος τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Αὐτή τελεῖ ὑπό διαμελισμό, ἂν ὁ πόλεμος ξεσπάει στό Κοσσυφοπέδιο αὐτή θά διαμελισθεῖ. Γι' αὐτό προϋπόθεση νά μήν ἐπεκταθεῖ ὁ πόλεμος ὡς τά σύνορα τῆς Ἑλλάδας, προϋπόθεση νά μήν ἀνακύψει νέο «μακεδονικό ζήτημα» εἶναι ἡ σταθεροποίηση τοῦ σλαβομακεδονικοῦ κράτους, ἡ ἄμεση ἀναγνώριση τῆς *σλαβικῆς Μακεδονίας*. Οἱ ἑταῖροι τῆς ΕΟΚ, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἔχοντας τήν πικρή ἐμπειρία τῆς Κροατίας καί τῆς Βοσνίας-Ἑρζεγοβίνης, τήν ἐπέκταση τοῦ πολέμου θέλουν ν' ἀποφύγουν. Ἡ στάση τους στό ζήτημα αὐτό δέν εἶναι συνωμοσία εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος ὅπως διερμηνεύεται ἐδῶ ἀλλά συνειδητοποίηση ὅτι τό νεότευκτο κράτος μπορεῖ νά ἐπιδιώσει μόνο ἂν ἀναγνωρισθεῖ μ' ἐκεῖνο τό ὄνομα στό ὅποιο οἱ κάτοικοι του ἀναγνωρίζονται. Ἡ πολιτική τῆς Ἑλλάδας ἐξωθεῖ τούς Ἄλβανούς τῆς Μακεδονίας πρὸς τήν Ἄλβανία, τούς βουλγαρόφωνους πρὸς τή Βουλγαρία, τούς σερβοφρονες πρὸς τή Σερβία, καί τούς ὑπόλοιπους πού δέν θέλουν νά εἶναι οὔτε Σέρβοι οὔτε Ἄλβανοί οὔτε Βούλγαροι τούς σπρώχνει σέ μιά τρύπα μέσα στόν χάρτη. Ἐξωθεῖ δηλαδή τό νεότευκτο κράτος στό διαμελισμό του ἢ τουλάχιστο δέν τόν παρεμποδίζει. Ἡ ἐμμονή τοῦ Γκλιγκόροφ, πού τόσο ἐρεθίζει γιά τήν «ἀλαζονεία» τῆς καί τήν ἀδιαλλαξία τῆς, εἶναι ἡ ὑστατη καί ἡ μόνη ἄμυνά του. Δέν θέλει νά χώσουν ἄλλοι τό λαό του σέ μιά τρύπα, δέν θέλει νά προσυπογράψει τήν καταδίκη του. Κάνει ὅ,τι θά ἔκανε ἡ κάθε ἐντιμη καί διορατική ἐθνική ἡγεσία.

Μακεδονικό ζήτημα, εὐτυχῶς, ἀκόμη δέν ὑπάρχει παρὰ μόνο ὡς κρυφή σκέψη, στά μυαλά ὀρισμένων πού ὀραματίζονται τό Μοναστήρι ἢ τή Β. Ἠπειρο ἢ καί τά δύο. Δέν εἶναι ἡ ἐπίσημη ἑλληνική πολιτική ἂν καί καθῶς ὅλα τά κόμματα τά διαπερνᾶ ἐγκάρσια ὁ ἐθνικισμός καί, καθῶς οἱ ἀντεθνικιστικές φωνές ἔχουν σιγήσει τίποτε δέν μπορεῖ νά ἀποκλείσει κανεῖς. Ὅπως τίποτε δέν μπορεῖ ν' ἀποκλείσει κανεῖς βλέποντας τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιρροῆς τοῦ «μουσουλμανικοῦ τόξου» στίς βαλκανικές χώρες. Τή στιγμή πού ἡ Τουρκία ἀναλαμβάνει τήν ὑπεράσπιση τῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν τῶν Βαλκανίων ὁ *πραγματικός* ἐξ Ἀνατολῶν κίνδυνος μεταφέρεται στό Βορρά. Δέσμα τῶν ἀγκυλώσεων τῆς ἡ ἐλληνική ἐξωτερική πολιτική καί τῶν ἐσωτερικῶν τῆς δεσμεύσεων μέχρι τώρα ἔκανε ὅ,τι μπόρεσε γιά νά σπρώξει τά βαλκανικά κράτη στήν ἐπιρροή τῆς Τουρκίας. Προσφέροντας μίσος καί περιφρόνηση στό «κράτιδιο τῶν Σκοπίων» τό σπρώχνει σταθερά στήν ἀγκαλιά ἐκείνων πού τοῦ προσφέρουν προστασία: στήν Τουρκία καί τίς ΗΠΑ. Τή στιγμή πού ἡ κατάρρευση τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ κονιορτο-

ποίησε τή διαχωριστική γραμμή μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε μπροστά σέ μιά μεγάλη ἱστορική δυνατότητα, βρέθηκε μπροστά σέ μιά μοναδική εὐκαιρία νά ξανασυνδεθεῖ μέ τήν ἠπειρωτική τῆς ἐνδοχώρα, νά μεταφέρει τά οικονομικά, τά πολιτικά, τά πολιτιστικά τῆς σύνορα μακριά μέσα στόν βαλκανικό χῶρο, ν' ἀποκτήσει τή φυσική γέφυρά τῆς πρὸς τήν Εὐρώπη. Ἐτσι θά μπορούσε νά ἔχει εὐρωπαϊκή πολιτική, ν' ἀποτελέσει στοιχεῖο ἐνοποιητικό, νά ξεφύγει ἀπό τή γεωγραφική τῆς ἀπομόνωση. Ἡ Ἑλλάδα γιά νά ἔχει πραγματική εὐρωπαϊκή πολιτική ἔπρεπε νά ἔχει *βαλκανική πολιτική*, πολιτική φιλίας καί συνεργασίας. *Κολλήσαμε στό ὄνομα*. Τίποτε δέν εἰκονογραφεῖ καλύτερα τήν ὀμφαλοσκόπησή καί τήν περιχαρακωσή στίς ἐθνικιστικές ἀγκυλώσεις ὅσο τό ἐπαπειλούμενο *κλείσιμο τῶν συνόρων*⁸ σέ περίπτωση πού ἡ ΕΟΚ δέν συμμορφωθεῖ μέ τίς ἑλληνικές θέσεις. Σέ μιά ἐποχή πού τό ζήτημα εἶναι ἡ πολιτική τῶν ἀνοικτῶν συνόρων, τό ξεπέραςμα τῶν ἀπομονωτισμῶν καί τῶν περιχαρακώσεων πού πρυτάνευσαν σ' ὅλη τήν μεταπολεμική περίοδο ἡ Ἑλλάδα διεκδικεῖ τόν αὐτοεγκλεισμό τῆς. Εἶναι κι αὐτό μιά νέα ἐκδοχή τῆς «μικρᾶς καί ἐντίμου Ἑλλάδος» ἢ τῆς «ἐντίμου πενίας» τῶν παλαιότερων ἐποχῶν: τό πνεῦμα τοῦ ἐπαρχιωτισμοῦ, τά σύνδρομα τῆς φοβίας.

Ἐκεῖ ὀδηγοῦν τό ρωμέικο ἢ ἰθύνουσα τάξις, τά κόμματά του, οἱ κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις, οἱ κυρίαρχες ἰδεολογίες πού ἀκίνητοποιοῦν κι ἀπονεκρώνουν ὅ,τι ζωντανό ὑπάρχει σ' αὐτόν τόν τόπο. Φαίνεται ὅτι ἡ προγονοπληξία, ἡ ξενοφοβία, ὁ λαϊκισμός κι ἕνας ἀκραῖα φλύαρος ἰρασιοναλισμός πού καθημερινά μεγθύνεται ἀπό τά ἰσχυρότατα ἐρτζιανά εἶναι τό ἔνδυμα μέ τό ὅποιο μπαίνουμε στή σύγχρονη κι ἀδέβαιη νεωτερικότητα: μέ ἰδέες καί χαλασμένες καί σκουριασμένες. Ὅταν ὅμως οἱ ἰδέες εἶναι καί χαλασμένες καί σκουριασμένες, οἱ ἄνθρωποι σατίζουν, σπρώχνονται ὄλο καί περισσότερο στήν ταπείνωση κι ἀντιδρῶν μέ φοβικά ἀνακλαστικά.

Διαλέγουμε μόνοι μας μιά θέση στό περιθώριο.

τετελεσμένα γεγονότα στή Δ. Θράκη καί τό Αἰγαῖο. Ὡστόσο αὐτά τά φλογερά κηρύγματα τοῦ ἐθνικισμοῦ, πού διάζεται νά μιλῆσει τή γλώσσα τῶν ὀπλων, εἶναι ἡ φυσιολογική του κατάληξη μέσα στήν ἀπόλυτα ἐκτατική ἰδεολογία του. Ὁ милитарισμός εἶναι τό ἀνώτατο στάδιο τοῦ ἐθνικισμοῦ, ἐκεῖνο τό στάδιο κατὰ τό ὅποιο τό λόγο ἔχουν πλέον οἱ συνταγματάρχες καί οἱ ταξίερχοι.

8. Ἐκτός ἀπό πολλούς καί διάφορους πού ὑποστήριξαν τήν ἀποψη γιά κλείσιμο τῶν συνόρων (Θ. Πάγκαλος, Σ. Παπαθεμελής, Μ. Θεοδωράκης, Α. Σαμαράς, κ.λπ.) λέγεται ὅτι τό αὐτό ἦταν τό περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς πού ἔστειλε πρόσφατα ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Κ. Καραμανλῆς στούς ἀρχηγούς τῶν κρατῶν-μελῶν τῆς ΕΟΚ.

Τί πρέπει νά λέγωσιν οί Γραικοί εἰς τάς παρούσας περιστάσεις

Σήμερα ὁπότε συγκλονίζει τό ἔθνος μας ὁ κίνδυνος τῶν ὀνομάτων μας (κι ὁ ἀπώτερος βεβαίως κίνδυνος πού διαγράφεται στόν ὀρίζοντα, μεθοδευμένος ἀπό παμπόνηρους ἐχθρούς, γιά τά δημοτικά τραγούδια μας), σήμερα ὁπότε ἡ ἀπειλή ἐπερίσσευσεν καί ὁ κ. Γκληγκόρωφ ἀξιώνει δικαίωματα ἰδιοκτησίας ἐπὶ τοῦ ἑλληνικωτάτου βαφτιστικῆς Γληγόρης ὑποδουλιζόμενος ἀπό γνωστούς κι ἀγνώστους μπαμπέσηδες, φρονῶ ὅτι περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά ἦρθε ἡ ὥρα νά προδοῦμε στήν καταγγελία ΕΝΟΣ ΤΙΝΟΣ — ἐμεῖς ἀρκετά κατάπιαμε κι ὁ Ὁζαλίων ἐφταιγε ἐξαρχῆς γιά ὅλα.

Γιά τά πιά πολλά: Ποιός ἔβαλε τή λέξη «τζατζίκι» στή γλώσσα μας; Φιλιάμ φισίτκ, κιοπέκ, τσοτζούκ καί τά λοιπά; Ποιός βρίσκεται πίσω ἀπ' τήν ἀπαλλοτριώση τοῦ ὀνόματος Τρίπολις γιά λογαριασμό τῆς ἀτριπολίστου Λιβύης, ὑπό τό πρόσχημα μιᾶς ὀθωμανικῆς πρεσβυωπίας πού τεντώνει στά ὄρια τοῦ γνωστοῦ κόσμου τά χέρια της «γιά νά διαβάσει (δήθεν) τήν ἐφημερίδα»; Ποιός ἀνομολόγητες βλέψεις φυτεύουν ἀκαταπόνητα νέες Νέες Ἰωνίες, λαμβανομένου ὑπόψιν ὅτι οἱ ἀπλῶς Νέες δέν εἶναι Ἰωνίες — καί ἐπομένως συνιστοῦν κατάχρησι γεωγραφίας; (Θά μπορούσε νά ὑπάρξει φυσικά ἕνας λογικός συμβιβασμός: τόσο ἡ Νέα Ἰωνία ὅσο καί οἱ Νέες Ἰωνίες νά ἐλέγοντο Ἰωνικοὶ Δῆμοι τῆς Δυτικῆς Ἀτικῆς ἢ Νέες Ἰωνίες τοῦ Παλαιοῦ Ἡρακλείου).

Καθ' ἦν ἱστορικῆν στιγμήν μία Ἀλεξάνδρεια μετονομάσθη ὀριστικά καί ἀδιαμαρτύρητα σέ φρικτό Ἐσκεντερούμ (καί ἐπὶ πλέον ἄκλιτο), ὥστε νά χάσουμε τόν τάφο τοῦ ἐκεῖ ἀναπαυθέντος μεγάλου στρατηλάτη μας κι ὁ τουρισμός μας νά βρίσκεται στή δύσκολη θέση σήμερα νά τόν διεκδικεῖ ἀπ' τήν Περσία, ποιός ὑποκινεῖ κατ' ἀντίστροφον κατεύθυνσιν τή ληστοσυμμοριτικῆ διάθεση τῶν νεωτέρων Ἰλλυριῶν καί τῶν παμπαλαιῶν Τσάμηδων; Ὡστε νά ἀνακαλύπτουν ὅτι διαθέτουν «Ἀργυρόκαστρο», κοιτίδα τοῦ βασιλέως Πύρρου, καί νά τούς γεννᾶται ἐπομένως ἡ σφοδρῆ ἐπιθυμία νά μιλοῦν γιά Βόρειο Ἡπειρο... γιά Κυρίως Ἡπειρο... γιά ἀπαιτήσεις τῆς λέξης Σούλι... γιά Πρέβεζα (ἀγνώστου ἐτύμου)... γιά τήν ὠραία τέλος πόλη Γιάννινα; (Εἰς τήν ὁποία προσφυνῶς, καίτοι κάπως δυσάρθρος, ὁ Ἑλλην Γκανᾶς ἐπρόσθεσε ἐκεῖνο τό «γυάλινα». Καί ἀπεσταλῆ μέ δαῦτο νά μᾶς ἐκπροσωπήσει στό Παρίσι — ἄλλο ἑλληνικό ὄνομα πού μᾶς ἔκλεψαν).

Νά μή μακρολογῶ, διότι ὁ κατάλογος τῶν περὶ τά ἔθνικά μας ὀνόματα ἐγκλημάτων θά μπορούσε νά καταστῆ ἀπέραντος — τόσες χιλιάδες παραστάσεις ὑποδύμεθα τόν ρόλο τοῦ θύματος. Σά νά ἀπαριθμῆ ὁ Καλεῶδης τά λάθη περὶ τήν ἐκφώνησι τῆς γλώσσας. Ἐνα μόνο θά πῶ: Ἄν εἶναι φυσικό καί ἀνθρωπινό νά ἐκδηλώσει κανεῖς μιᾶς λογῆς θυμική ἀντίδρα-

ση ἀπέναντι στόν ἠθικό αὐτουργό ὄλων τῶν ἀνωτέρω κ. Ὁζαλίωνα, διαβάζοντας ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν τά ἀκομψα ἐπιχειρήματα του, εἶναι ἀπλούστατα νά γελάσει. Νά γελάσει τρανταχτά κι ἑλληνιστί, ὅπως κατέγραψε σ' ἕνα σκυλάδικο τῆς ἐποχῆς τούς ἦχους τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ γέλωτος ὁ ἡμέτερος Ἀριστοφάνης — ἂν δέν τοῦ κόψει δέβαια κάθε διάθεση γιά γέλιο ἢ ἑλληνοχριστιανική ἀνησυχία ὁπότε ἔχει κάνει τόσο σοβαρό τόν καθηγητή κ. Χρήστο Γιανναρά. Οἱ ταγοί τῆς κοινωνίας βλέπουν σύννεφα ἐκεῖ πού οἱ ὑπήκοοι σπάνε ἀναισθητῶς πλάκα.

Ὅλα μπερδεύονται ἐξίσου, εἴτε κινοῦνται κεντρομόλως εἴτε κινοῦνται φυγοκέντρως. Τό ἴδιο στόμα πού ὀνομάζει ἀσμένως γιά λόγου μας Ἐκβάτανα τά Ἐκβάτανα, τήν ἄλλη στιγμή ἀποκαλεῖ προκαλώντας διπλωματικό ἐπεισόδιο τά Σκόπια Μακεδονία. Στή μιᾶ σκηνῆ τοῦ ἔργου δεχόμεστε τοῦ λόγου μας πῶς εἶμαστε κατὰ ἴσες δόσεις Γραικοί καί Ἑλληνες, στήν ἄλλη σκηνῆ ἀρνούμεθα πῶς εἶναι κι ἐκείνοι κατὰ ἴσες δόσεις Βούλγαροι καί Μακεδόνες. Ἐνῶ ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης εἶναι αὐτό τό σύστημα τῶν δόσεων, ἐμεῖς πληρώνουμε μέ μέ δόσεις μά ἐπιμένουμε νά πληρωνόμεστε τοῖς μετρητοῖς. Καί ὁ κ. Ὁζαλίων; Τί ἀξιώσεις ἔχει ἀπ' τή δουσολογία τῶν αἱμάτων ὁ κ. Ὁζαλίων;

Οἱ Τρῶες λέει (αὐτός ὁ μόλις χτεσινός!), πανάρχαιοι κάτοικοι σ' αὐτά τά χῶματα, προελληνικός προγονικός μου λαός... Ἐγγόνια οἱ Ταχῆρ Μεμέτηδες τοῦ ποταμοῦ Σκαμάνδρου, ἰθαγενεῖς τώρα πού ἔγιναν διεθνῶς τῆς μόδας οἱ Ἰνδιάνοι κι οἱ πάσης φύσεως ἰθαγενεῖς, «ντόπιοι» προτοῦ οἱ ὀμιλοῦντες τήν γραικική διάλεκτο γίνουν ἐπίσης ντόπιοι. Κατευθείαν ἀπόγονοι τοῦ Ὁμέρ μέτη καί τοῦ ἀδάμαστου (ἐδῶ εἶναι κυρίως πού χωράει συζήτηση!) Δαρδάναγα. Καί ἐπομένως κι ὁ μυστηριώδης Δαρδάναγας πανάρχαιος κ.τλ., κ.τλ. Κάτοικος σ' αὐτούς τούς ἁγιασμένους τοπούς πρὶν τούς πατήσουν μέ δεκάχρονη ἄτιμη πολιορκία οἱ ΑΠΕΝΑΝΤΙ — δηλαδή ἐμεῖς! (σ.σ.: Καί κατὰ ἐλαστική συνενδοχί καί τά Σκόπια ἐπίσης πανάρχαια καί πολιορκημένα κ.τλ., κ.τλ.). Ὅπως ἐξελλήνισαν, ἐξηγγεῖ σέ ἀπλά τουρκικά ὁ κ. Ὁζαλίων, διά πυρός καί σιδήρου οἱ αἰμοχαρεῖς κατακτητές τό ὄνομα τοῦ δικοῦ μας παπποῦ σέ Πρίαμο, ἐξελλήνισαν ὡσαύτως ὥστε νά κλίνεται κατὰ τά ἑλληνικά γλωσσικά ἔθιμα καί τό ὄνομα τοῦ παπποῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (τοῦ ἡρωικοῦ Μακεδόνα, ὁ ὁποῖος ξεχύθη καθέτως, καί ἐν συνεχείᾳ εἶχε τή λαμπρῆ ἐμπνευση νά στρίψει ἐπ' ἀριστερά παρακάμπτοντας τίς χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες τῶν συνοριακῶν φυλακίων ἐν Γεβγελῆ) σέ Σκοπίωνα. Ἄλλη γραφή τοῦ Σκιπίων. Ἐξοῦ τά Σκόπια. Τά Σκόπια, ὦ Σκόπια: ἑλληνική κατάχρησι τοῦ ὀνόματος πού πρέπει νά τό πάρουμε πίσω. Ἄν θέλουν σῶνει καί καλά νά βαφτίσουν κάτι, ἄς βα-

φτίσουν ευχαρίστως την 'Αργεντινή. Στόν Τσεσμέ μᾶς πέφτει ἐμᾶς λόγος — καί εἶναι νέτα σκέτα Τσεσμές. Ἄν ἤθελε νά ἐκδράμει ὡς ἐκεῖ αὐτός πού ἐσεῖς λέτε Ἡράκλειτο, Τσεσμέ θά γύρευε. Ἔτσι τό βάζει ὁ «αὐτόχθων» κ. Ὁζαλίων τό ζήτημα. Ἄφεριμ!

Ἔτσι γιά τόν Ὁμέρ μπέη, ὁπού εἶναι ἀποδεδειγμένως ἀκατάλληλος γιά τήν ἀγωγή τῶν νέων, ἐμεῖς οἱ ἀπέναντι ευχαρίστως τούς τόν χαρίζουμε — κι αὐτόν καί τίς αἱματηρές εἰκόνες μαχῶν του. Τούς τόν χαρίζαμε ἤδη μ' ὅλη μας τήν καρδιά ἀπό τά χρόνια τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου Πλάτωνος (Πλάτων καθότι εἶχε εὐρύ τό πνεῦμα). Καί οὔτε καί βγάλαμε ἄχνα ἀργότερα, ὅταν ἕνας ὀνόματι Βρυώνης (μισητός γιά ἄλλους λόγους τοῦ Βαλαωρίτη) μετονομάσθη ἀθαιρέτως σέ Ὁμέρ Βρυώνη. Εἶχαμε τότε ἄλλες σκοτούρες μέ τά περιουσιακά μας στοιχεῖα; Μᾶς διέφευγε καθ' ὅλοκληρίαν ἡ σημασία τοῦ Ὁμέρ; Ἐνδέχεται: Πόσο εἶναι, Θεέ τῶν Ἑλλήνων, μπερδεμένα ὅλα...

Ἔτσι ἐξάλλου ὁ μακαρίτης ὁ Ἀντίπατρος καθόταν κι ἔγραφε

*Πόλεις γιά λίκνο σου πολλές
καυχῶνται ὡς τώρα κι ὁμως
σωστά ἂν ἐξηγήσω τόν χρησμό
εἶσαι Οὐρανοδρόμος*

— στίχους βαρυσσημένους μέν ἄλλ' ὄχι κι ἐξαιρετικά καλαίσθητους, καί πού συρρίκνωναν ἐπίσης στό ἐλάχιστο τήν ἀγαθοεργό ἐπίδραση τοῦ ἑλευσινιακοῦ τοπίου στή γέννηση τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυΐας, ἐμεῖς στό Γυμνάσιο, μήν ξέροντας τότε τήν πικρή ἀλήθεια ὅτι ὅλα ἐδῶ κάτω στό τέλος πληρώνονται, διορθώναμε περιπαικτικά:

*Πόλεις, γιά φάτην σου, πολλές
καυχιόνται εἰς τόν αἰῶνα
μά ἂν σ' ἀκούσων τζάνουμ νά μιλάς
σέ λένε Παφλαγόνα,*

ἐννοώντας φυσικά τά συχνά «μπαμπά ἀνδρῶν τε Θεῶν τε» τοῦ Ὁμέρ μπέη.

Λοιπόν, ἐπαναλαμβάνω, τόν παραχωροῦμε μέ ὑποσχετική ἢ μέ μεταγραφή, τούς τόν χαρίζουμε, βρε ἀδελφέ, ἂν θέλουνε! Ἄς τά βγάλει πέρα ὁ Παφλαγόνας (σ.σ.: Ἐκεῖ πού τό παραπάνω στιχάκι λέει «Παφλαγόνα» θά μπορούσε νά γραφεῖ ἐναλλακτικά «Μακεδόνα» — ἀναφορά πλησιέστερη πρός τά σημερινά), ἄς παλέψει μόνος του μέ τόν ἀξιομαχῶτα Ἅγιο Δημήτριο, ἢ ἄλλως — γιά νά δεῖξω κομμάτι τίς μυστικές μεταφορές τοῦ ἑλληνισμοῦ — μέ τόν καπετάν Δυσσέα!... Ἄς τά βροῦνε μεταξύ των ἡ πριγκίπισσα Ἀνδρομάχη μέ τήν πριγκιποπούλα Καλλιόπη:

*Τά οὐράνια εἶν' ἡ πατρίδα σου
ἡ μήπως κι εἶναι ἄπλως ἡ Προύσσα
κι ἡ Ἀνδρομάχη ἐπομένως προουσιακή
ὅσο καί ἡ Καλλιόπη μούσα.*

Νέο ἀξεδιάλυτο αἰνίγμα. Ἐμεῖς βέβαια, ὁπού εἴμαστε μανοῦλες στήν ἐξακρίβωση τῶν συγγενειῶν τῶν θεῶν καί τῶν ἡρώων, ξέραμε τήν Ἀνδρομάχη ἀπό τό Σουφλί (τῆς Δυτικῆς Θράκης ἐννοεῖται, γιατί ἡ Ἀνατολική...). Πῶς ἔγινε νά βγῆι τώρα, ἂν ὄχι πρός ὄφελος καί μόνο μίας βαρβαρικῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἡ Ἀνδρομάχη ἀπό τήν Προύσσα; Πῶς γυρίζουνε ὅλα, ὅσα σκεφτόμαστε, ἐναντίον μας; Ἴσως συνέβαινε καί μέ τήν Ἀνδρομάχη ὅ,τι συνέβη ἀρχικῶς μέ τήν Ἑλένη — «Ἡ Τροία δευτέρα πατρίς μου» ἔλεγε. «Ἡ Σπάρτη μοῦ ἔδωκε τήν ζωή, ἡ Τροία τόν ἔρωτα» κ.τλ., κ.τλ.... Τρόπος διά τοῦ ὁποῖου σημειωτέον κατήντησε νά μεταπέσει τελικῶς τό ἔπος μας σέ φτηνιάρια λύρα. Περισσότερα, καί νά μέ πείσετε, δέν λέω ἐδῶ γιά τήν Ἑλένη, μά τήν Ἑλένη εἶχατε ὅλοι τό χρόνο νά τήν μάθετε.

Ἄλλως τόν Ὁμέρ μπέη, γιά νά ἐπανέλθω γιά τελευταία φορά σ' αὐτό τό ἀνούσιο κατά δάθος θέμα, ἐμεῖς τόν ξαποστελνουμε ἀσυζητητῶς στήν ἄλλη ὄχθη — νά πάει, εἴτε εἶναι δικός μας εἴτε εἶναι δικός τους, νά τούς μάθει γράμματα! Νά τόν κάνουνε ὅ,τι μπορούν οἱ ἀνθρώποι, νά τόν γράψουνε, νά τόν ξηλώσουνε, νά τόν μεταποιήσουν ὅσο θέλουνε κατά τές συντα-

γές τῶν ἀρχαίων Ἑλληνοσύρων μάγων (καί πάλι ἐδῶ πρωτοτυποῦμε στά αἵματα). Ἄναφαίρετο δικαίωμά τους — γιά νά μήν πῶ «δημοκρατικό δικαίωμα» καί πέσω ἔτσι ἀμαχητῶς στήν παγίδα τῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας. Ὅπου ἂν εἶχε τήν ἐλάχιστη τοῖπα δέν θά ἔλεγε τόν ἑαυτό της «δημοκρατία», πράγμα πού δίνει λαβές σ' αὐτόν τόν χολερικό ἀντιδραστικό, τόν Δημοσθένη, νά θέτει γενικῶς ζήτημα ἑλληνικότητος. Διότι ἡ Ἑλλάς εἶναι κατά τούς χρόνους τῆς μακεδονικῆς ἰσχύος, δηλαδή μίας δημοκρατίας πού ὀνομάζει τόν ἑαυτό της ἀπόλυτη μοναρχία, μιά ἀπόλυτη μοναρχία πού ὀνομάζει τόν ἑαυτό της δημοκρατία. Ὁ Δημοσθένης, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπό τό κράτος αὐτῶν τῶν ρητορικῶν φαντασμάτων αὐτοκτόνησε: ἡ ζωή του συνεθλίβη ἀνάμεσα σ' ἕναν συνασπισμό πολιτικῶν δυνάμεων τῆς 30.1. καί σ' ἕναν ἄλλον ἰσοδύναμο τῆς 31.1.

Ἄλλως ἀφορᾶ ἐντούτοις τόν περιβόητο Δαρδάναγα — ζήτημα πού μᾶς καίει σοβαρά καθ' ὅσον προβάλλονται διά τοῦ ἐν λόγω σκιώδους ἀγᾶ τίτλοι ἰδιοκτησίας στά πάτρια κτήματα (ὡστε ὅποτε θέλει ὁ ἰδιοκτήτης νά τά καίει κι ὅποτε πάλι θέλει νά τά σβῆνει) — ἅπαντες οἱ παροικούντες τήν Ἱερουσαλήμ εἴμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε ὅτι δέν ἦταν, πρῶτον, πανάρχαιος Τρώας μά πανάρχαιος Σελτζούκος, κι ὅτι, δεύτερον, ἀγᾶς ὀνόματι Δαρδάναγας δέν ὑπῆρξε στόν κόσμο ποτέ. Πῶς θά βγοῦνε συνεπῶς τώρα οἱ Τρώες (μέ τούς ὁποίους τά βάλουμε ὅταν χαλεπῆ τῆ τύχη τά βάλουμε) Δαρδάναγας; Πῶς θά βγοῦνε τά Σκόπια τῶν Σκοπίων Παρμενίωνες; Μέ τέτοιες χοντρές ἱστορικές ἀνακρίβειες; Ἐκτός μᾶρεμ ἂν ὁ Δαρδάναγας ἔγινε μέ τόν ἴδιο τρόπο Δαρδάναγας ὅπως ὁ ἀδικοχαμένος ἀναξ Ἀγαμέμνων — ὁ τόσο ἀκραιφνῶς Ἕλληνας ὡστε θά μπορούσε δικαιολογημένα νά ἀποκληθεῖ καί Κωλοἑλληνας — ἔγινε δι' ἄλλης αἰφνιδιαστικῆς δηλώσεως τοῦ κ. Ὁζαλίωνος, ἐπονομασθέντος γιά κάτι τέτοια χοντρά καί Ἀπολλύωνος, Ἀγά Μεμουῦν. Καί πάλι ἄφεριμ!

Ἄλλως, μέ τέτοια κραυγαλέα παραχάραξη τῆς ἰθαγένειας, ὁ Δαρδάναγας, πού ὅλο τόν ψάχνουν στό Ἀιθαλί κι ὅλο τόν εἶδαν γιά τελευταία φορά στήν Ἐξωτερική Μογγολία νά διαπραγματεύεται χαλιά, νά παρασκευάζει παστομαῖ ἀπό αὐθεντική καμήλα, νά λιμπίζεται τά ξένα σπίτια, μπορεῖ καί νά μὴν εἶναι Δαρδάναγας. Βάζω μάλιστα μέ τό νοῦ μου μήπως πρέπει νά λέμε νέ: σκέτα Δάρδανος. Ἐκεῖ θέλω νά καταλήξω. Τόν Δάρδανο ἐγώ τόν ξέρω: δέν ἀνάγεται γιά τήν Ἐξωτερική ἢ γιά τήν Ἐσωτερική Μογγολία διότι ὁ Δίας, ὅσες πίκρες καί νά τράβηξε σάν πατέρας, δέν ἐδίωχνε τόσο μακριά τά παιδιά του.

Ἄλλως Δάρδανος εἶδε τό φῶς σέ μιά ρηματιά στήν Ἀρκαδία καί γιά ὀρισμένους λόγους, πού δέν εἶναι τοῦ μίζερου παρόντος, προτίμησε νά ἐγκατασταθεῖ στήν αἰχμηρά νῆσο Σαμοθράκη — προαιώνιο ψαρότοπο τοῦ ἑλληνισμοῦ! Ἔσχε παιδιά τόν Ἴλο καί τόν Ἐρεχθόνιο. Ἄς τόν ἀφήσουμε τώρα τόν Ἐρεχθόνιο, κάθε παιδί ἔχει δικαίωμα ν' ἀποσπασθεῖ ἀπό τόν οἶκο τοῦ πατρός του... Μά ὁ Ἴλος — αὐτός δέν σᾶς λέει τίποτα; Παρ' ὅλα ταῦτα μέ τόν Δάρδανο, τόν μετανάστη τῆς πρώτης γενεᾶς, ἂν εἶναι κείνος πού γυρεύουμε στήν ἐδῶ ὄχθη ὅσο καί στήν ἐκεῖθε, δέν τελείωσα. Μιλοῦσε καί προποντιακά. Ἴσως γιατί ἔλειψε τό ψάρι, πήδησε ἀπό τή Σαμοθράκη στή Μικρασία κι ἔχτισε τά πρῶτα σπίτια τῆς Νέας Δαρδανίας. Ὅπου Παλαιά Δαρδανία δέν ὑπῆρχε. Ἐξῆς τό περιλαμπρο πάλαι ποτέ ἄστν Ἴλιον.

Πῶς ἔρχονται καί συμπίπτουνε τώρα ὅλα τά πάντα — καί πῶς ἐκμηδενίζουμε ὅ,τι τυχαίνει νά μὴ συμπίπτει ἀπολύτως! Πῶς ταιριάζουν τά ὀνόματα μέ τά πράγματα! Καί πῶς θά ταιριάζαν ἀκόμη περισσότερο ἂν σχολίαζα καί τό ὄνομα τῆς μάνας του (διότι γιά τό ὄνομα τοῦ πατέρα του ὑπαινίχθηκα ἀρκετά: δέν μοῦ ἐπιτρέπεται, ἀπό σεβασμό στό θρησκευτικό αἶσθημα τῶν ὁμογενῶν, πῶς πολλά νά σχολιάσω). Τό ὄνομα τῆς μάνας του λοιπόν ΗΛΕΚΤΡΑ. Τί θά πῆ πάλι ΟΧΙ — ΑΥΤΗ — Η — ΗΛΕΚΤΡΑ; Ἐσεῖς τοῦ λόγου σας πόσες Ἡλέκτρες ξέρετε; Διότι ἀνελλήνιστοι δέν εἶσατε θαρρῶ... Ἡ μάνα τοῦ Δαρδάνου Ἡλέκτρα Ἡλέκτρα, κι ἀπό τό Δάρδανος τοῦ Δαρδάνου ὄχι μόνο τό «ὁ Πριάμος τοῦ Πριάμου» καί τό ἀντίστοιχο «ἡ

Ἐκάδη τῆς Ἐκάδης» (ΑΥΤΟΣ – Ο – ΠΡΙΑΜΟΣ – ΚΙ – ΑΥ-
ΤΗ – Η – ΕΚΑΒΗ), μά κι ἄλλοι πολλοί κανονικῆς κλίσεως καί
ἐνδοξοί. Ἀμύντας ὁ μονογενής, Ἀλέξανδρος ὁ πρῶτος, Φί-
λιππος τοῦ Ἀνδρονίκου, Φίλιππος τοῦ ἑαυτοῦ του, ΑΛΕΞΑΝ-
ΔΡΟΣ. Ἀπό τά γόνιμα χρόνια τῆς δημιουργικῆς μοναξιᾶς, τῆς
περισυλλογῆς καί τῆς Σαμοθράκης. Καταλαβαίνετε πού τό
πάω: Ἀλέξανδρος ἢ ἄλλως Πάρης, Ἀλέξανδρος ἐπομένως
ἐδῶ, Ἀλέξανδρος κι ἐκεῖ! Ὁ ἕνας ἔκλειπε τήν Ἑλένη, ὁ ἄλλος
πῆρε πίσω τή Ρωξάνη... Καταλάβαινε ἐξίσου καλά κι ὁ Πίν-
δαρος, πού ἐπηρέασε ἀφάνταστα τήν ἑλληνική λογοτεχνία:

*Ὀλβίων ὁμώνυμε Δαρδανιδᾶν
καί θρασυμίδες Ἀμύντα...*

Ὀλβίους τούς λέγει διά τήν εὐτυχία νά ρίξουν μαύρη πέ-
τρα πίσω τους, νά φασκελώσουν τό ρωμαϊκό... Καί μέσω
τοῦ φασκελώματος ἀνακάλυψαν τόπους καί τόπους, τόν
ἥλιο τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τόν ἥλιο ἐπιπλέον τῆς Βεργίνας. Μόνο
ὁ κ. Ὁζαλίωv κι ὁ νεόκοπος Γληγόρης δέν καταλαβαίνουν —
ἢ κάνουν τάχα πώς δέν καταλαβαίνουν— ὅτι ὅπου κι ἄν σκον-
τάψουν, σκοντάπτουν ἑλληνικά. Γι' αὐτό, παρά τῷ πλευρῷ
τοῦ κ. Παπαθεμελῆ, παρά τῷ πλευρῷ τοῦ κ. Μέρτζιου ἢ τοῦ
νεωτέρου Μακεδονομάχου κ. Σαμαρᾶ, γιά νά ἐνισχύσουμε δη-
λαδῆ τὰ ἐπιχειρήματά τους, ὀφείλουμε νά καταθέτουμε μετρο-
μένα κουνιά. Ἀπτά γεγονότα καί ἐπιπλέον ἀπό γραμματικῆς
ἀπόψεως οὐσιαστικά. Τί θά πεί Μακεδονική Δημοκρατία τοῦ
Βαρδάρη; Μιά δημοκρατία (φαντάζομαι) ὑπάρχει καί χωρίς
νά εἶναι ἀπαραίτητως μακεδονική. Ὁρθότερο λοιπόν θά ἦτα-
νε νά λέμε δημοκρατική Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη, ὅποτε καί
τό οὐσιαστικό κρατᾶμε κι ἀπό τήν ἄλλη Μακεδονία τοῦ Βαρ-
δάρη τήν ξεχωρίζουμε.

Καί τώρα, μέ δύο λόγια, γιά τά περί τῆς ἐνδοοικογενειακῆς
ψυχρότητος: Τό ὄλο θλιβερό ζήτημα εἶναι πώς ὁ Δάρδανος (ὁ
Ἕλληv!), φεύγοντας ἀπό τά Σκόπια, φεύγοντας περαιτέρω κι
ἀπό τή νῆσο Σαμοθράκη, κουβάλησε μαζί του τό ἱερό ξόανο
τῆς Παλλάδος, τό μόνο ἔχει του (μά καί τό καμάρι τοῦ Μωρέ-
ως). Κι ἄφησε τή βάρκα του ν' ἀράξει μαλακά στήν ἀμμονδιά
τῆς Ἰωνίας. Ἐκεῖ, εἰδοποιημένος μέ σαφῆ σημεῖα ἀπ' τή θεά,
τόν περίμενε μέ τιμητικό ἄγλημα ὁ ἄρχοντας ὁ Τεύκρος — λιγώ-
τερο μισαλλόδοξος ἀπό τόν Ὁζαλίωv. Γιατί τίς συγγενείες
του ἐκεῖνος τίς ἤξερε καί τίς ἀναγνώριζε. Καί τήν ἀξία τοῦ ξύ-
λου πού ξέβρασε ἢ θάλασσα τήν ἤξερε κι αὐτήν. Καί μέ τήν
κόρη τοῦ Τεύκρου ἦταν ὁ Δάρδανος πού γέννησε τόν Ἴλο (ἢ
Τρώα). Δέν γέννησε τόν Δαρδάναγα! Σήκωσε καί τούς πρῶ-
τους τοίχους τῆς καμῆνης τῆς Τροίας, πού ἀργότερα (ὅταν
συνέβη ἢ πρώτη παρεξήγησι) τήν ξηλώσαμε.

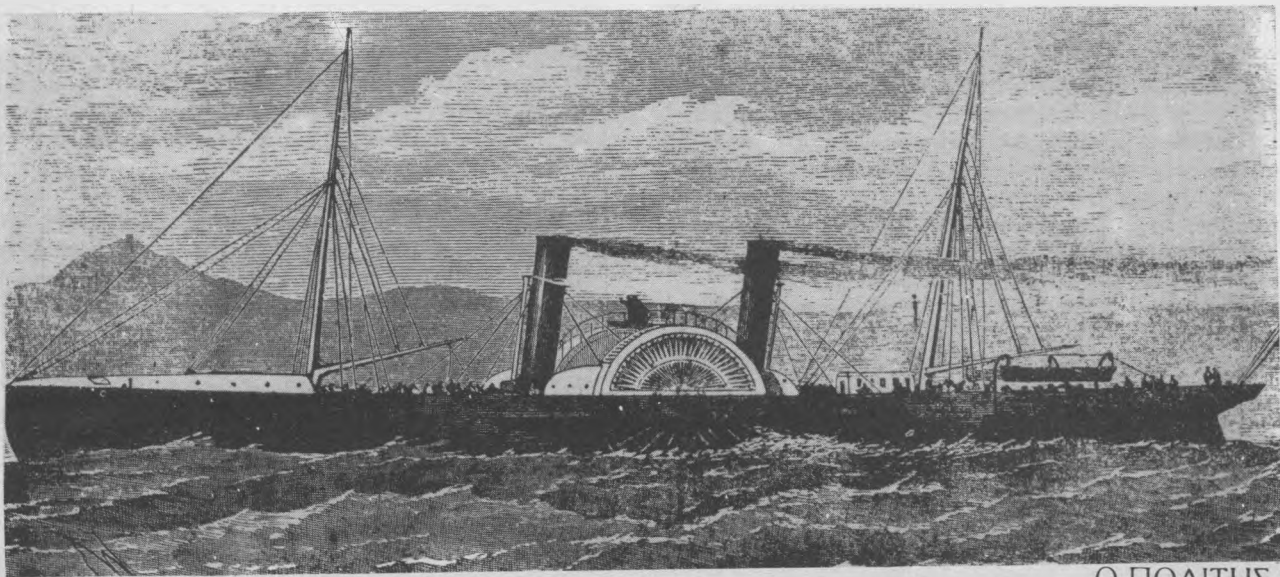
Κάθησα σήμερα, γιά χάρη τῶν κ.κ. Ὁζαλίωv καί Γληγό-
ρη, καί ξεφύλλισα στή διβλιοθήκη τοῦ Ἰδρύματος πού μέ φι-
λοξενεῖ τόν Ἀπολλόδαρο (τόν «ὕπευθυνότατο» ὅπως εἶπαν οἱ

ἀρχαῖοι). Παλλάδιον, λέει: Τό ἱερό φυλετικό ἑλληνικό σύμβο-
λο (κοιτάζω ἀπ' τό παράθυρο καί σκέπτομαι πώς ἀπό σύμβο-
λα πιά ἐδῶ μέσα νά φᾶν κι οἱ κότες...). Ἐνα ξύλινο ξόανο τῆς
ἀφέντρας τῆς Ἀθηνᾶς μέ τά πόδια κολλητά, ὕψος ἴσαμε τρεῖς
πῆχες, μέ ἀσπίδα στό χέρι καί ἀδράχτι. Μεταξύ φεμινισμοῦ
κι ἐπιστροφῆς στόν μεταφεμινισμό. Τό φύλαγαν σάν τά μά-
τια τους οἱ Τρῶες στήν Ἀκρόπολη καί κρατοῦσε τήν πόλη
ἄπαρτη. Ὑπέρμαχος σοῦ λέω! Μά δέ τό φύλαγαν φαίνεται τό
ξόανο ἐπί 24ώρου θάσεως. Γιατί μία νύχτα τό ἔκλειψαν χωρίς
νά κοπιᾶσαν πολὺ — ποιοὶ ἄλλοι; Ὁ καπετάν Δυσσέας κι
ὁ λήσταρχος ὁ Διομήδης, οἱ ὡσάν Χιώτες στά σεργιάνια. Καί
ξέρομε τί ἔγινε. Δέν ἐννοῶ ἀπλῶς ὅτι ἐπάρθηκεν ἡ Πόλη, ἐν-
νοῶ κάτι πιό σοβαρό γιά τό κεφάλι τοῦ Θεοσίτη... Καθάρι-
σαν καί μαζί του ὅταν λευτερώθηκαν τά χέρια τους. Ἀπ' αὐτή
τήν ἀποψη ὁ Θεοσίτης (πού δέν τόν ἔκοψε ὁ Δάρδανος ὡς Δάρ-
δανος καί ἡ Τροία ὡς Τροία) θά ἔπρεπε νά παρακαλεῖ τούς
ἄλλοτριούς περισσότερο νά προσέχουνε τά σύμβολα πού ξε-
βράζει στόν τόπο τους ἢ θάλασσα. Μά τώρα λένε πώς γιά ἓνα
λεφτό μονάχα λείψαν ἀπ' τή θέση τους, γιά νά ρωτήσουν τάχα
κάτι, νά ξεμουδιάσουνε κομμάτι, νά πᾶνε κάπου μόνοι τους...
Ἀνθρώπινες, γιά νά μήν πῶ χαρακτηριστικά «ἐλληνικές» ἀδυ-
ναμίες, γεγονός πού ἐπίσης ἀποδεικνύει κάτι.

Ἕλληνες πάντως κατά δάθος, κ. Ὁζαλίωv, κι ὄχι ἀπόγονοι
τοῦ Δαρδάναγα! Ὁζαλίωvες ἐσεῖς, Νηφαλιόπουλοι ἐμεῖς.

Μάρκος Μαριδῆς

Υ.Γ. Νομίζω τώρα πού τελείωσα, καί πού ἀκούω ἔξω νά μοι-
ράζονε τά θραδινά μας φάρμακα, πώς χρησιμοποίησα κά-
πως ὑπερβολικά στά παραπάνω τήν ἀρχή τοῦ MULTUM IN
PARVO, ὅπως σ' ἄλλες περιστάσεις, περιστοιχιζόμενος ὑπό
ἀγρίων Μοισίων καί Μακεδόνων ἔπραξε κι ὁ φίλος μου ὁ Θ.
Λίποβατς. Ὁμολογῶ μάλιστα πώς ὀρισμένες φορὲς ἐξόκειλα
καί σ' ἄσχετα θέματα, μά ἄν τό δικό μου μυαλό ἐξέρχεται τῶν
ὀρίων τῆς τυπικῆς ἐκθέσεως τῶν ἐπιχειρημάτων ἄπαξ (τί τρε-
λός ἀλλιῶς θά ἦμουνα!), τό μυαλό τῶν ΕΚΕΙ ΕΞΩ ἐξέρχεται
τῆς τυπικῆς λογικῆς δεκάκις. Μπορεῖ νά ἔχουμε καί οἱ ἐντεῦ-
θεν χειμαζόμενοι καί οἱ ἐκεῖθεν ρακένδυτοι χίλιες δικαιολογίες
περὶ τῶν ὀνομάτων μας ὡς θεμελίωv τῆς κλονιζομένης ἐθνικῆς
μας ταυτότητος, μά ἓνα εἶναι τό θέμα: Ἐμεῖς ἐδῶ κάτω δέν τσιγ-
γουνεύμασαν χτές ἐκεῖνο τό «Σλαβομακεδόνες» (καί μάλι-
στα στά ὀλυμπιακά μας γήπεδα). Τί μᾶς πειράζει τώρα πού
τό συγκόπτουν σέ εὐφωνικότερο «Μακεδόνες»; Δέν λύνουμε
ἔτσι τό δημογραφικό μας πρόβλημα; Νά πού ἀποκτᾶμε μονο-
κοπανιάς δύο ἑκατομμύρια καινούργιους Ἕλληνες — καί μάλι-
στα τζάμπα. Νά πού κυβερνήμαε πάλι τίς γλώσσες! Γιά νά
μήν πῶ καί τοῦτο: μήπως εἶχαμε ποτέ μας ἐθνικό κτηματολόγιο;

Υποδοχή τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν ἀπό τόν ἑλληνισμό στό τέλος τῆς Τουρκοκρατίας

τοῦ Βασίλη Κρεμμυδά

Πραγματολογική ἀφετηρία καί βάση γιά τήν περικύκλωση τοῦ ζητήματος πού ἀπασχολεῖ τήν προκείμενη ἀνακοίνωση εἶναι ἡ γνωστή Προκήρυξη, τήν ὁποία, μέ τόν μερικῶς ὡς πρὸς τό «πίστεως» παραπλανητικό τίτλο «Μάχου ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος», ἐξέδωκε καί ἐξέπεμψε ἀπό τίς παραδουνάδιες χώρες, στίς 24 Φεβρουαρίου 1821, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Παραλήπτης τῆς Προκήρυξης ἦταν σύμπας ὁ ἑλληνισμός· φαινομενικῶς ὁμως, διότι σ' αὐτήν ἐμπεριέχεται καί διακηρύσσεται ὁρισμένο ἰδεολογικό πλαίσιο, στό ὁποιο καί θεωρητικῶς, ἀν δηλαδή δέν τό ἐγνωρίζαμε πραγματολογικῶς, δέν χωροῦσε σύμπας ὁ ἑλληνισμός.

Τό κείμενο τῆς Προκήρυξης ὀρίζεται ἐδῶ ὡς τό κατ' ἐξοχήν ἐπαναστατικό μανιφέστο, ἀφοῦ σ' αὐτό αἰτιολογοῦνται οἱ συγκεκριμένοι προκηρυσσόμενοι ἐπαναστατικοί στόχοι.

Ἡ ἀνακοίνωση πού αὐτή τή στιγμή ἀναγιγνώσκεται δέν ἀνιχνεύει τίς προϋποθέσεις καί τίς δυνατότητες διασπορᾶς καί προπαγάνδισης τῶν ἰδεῶν· αὐτές μᾶς εἶναι λίγο-πολύ γνωστές· ζητούμενό της εἶναι ἡ ἀνίχνευση, ἡ ἐπισημάνση καί ἡ ἐρμηνεία τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδεολογικῶν προβολῶν καί διαστάσεων, ὅπως καί τῶν ἀντίστοιχων προϋποθέσεων τῆς Προκήρυξης.

Προηγουμένως, προτοῦ δηλαδή ἐπισημανθοῦν οἱ ἐμπεριεχόμενες ἰδέες καί ἀνιχνευθεῖ ἡ εὐρωπαϊκή ποιότητά τους, θά εἶχε ἀξία ἡ προκαταρκτική ὑπόδειξη δύο μεταφορικῶς εἰκαστικῶν διαστάσεων τῆς Προκήρυξης· εἶναι ἡ εἰκονογράφηση τῆς Εὐρώπης —θά ἰσχυρισθῶ σέ λίγο ὅτι ἡ συγκεκριμένη εἰκόνα δέν εἶναι πρώτης ἀλλά δεύτερης προβολῆς, ὅτι δηλαδή προὔπηρχε στήν εἰκονοληπτική πραγματικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ— καί εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ τρόπου ἐνσωμάτωσης τοῦ ἑλληνισμοῦ στή συγκεκριμένη εἰκόνα.

Ἄς δοῦμε λοιπόν τήν εἰκαστική, γενική ἐν προκειμένῳ, ἐντύπωση πού σέ πρώτη ματιά σχηματίζεται: ἡ Εὐρώπη ὑπάρχει στήν Προκήρυξη ὡς βάση καί κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς, εἰ-

τε ἀμέσως (π.χ.: «οἱ λαοί τῆς Εὐρώπης») εἴτε ἐμμέσως διά τῶν ἐκπεμπομένων ἰδεῶν της. Ἄλλά:

α) δέν πρόκειται γιά τή γεωγραφική Εὐρώπη, ἀν καί προκύπτει καί αὐτό ἐμμέσως·

β) πρόκειται γιά τήν Εὐρώπη «τῶν λαῶν» καί μέ συγκεκριμένο περιεχόμενο: πλὴν ἀριστοκρατῶν, φεουδαρχῶν ἢ τυράννων·

γ) πρόκειται γιά τήν Εὐρώπη ὀφειλέτη στόν ἑλληνισμό, ἄρα κατ' ἀρχήν γιά τήν Εὐρώπη τῆ δική μας, μέ τήν ὁποία ἔχουμε νταραβέρι, καί γι' αὐτό ἀπορεῖ πού καθόμαστε μέ σταυρωμένα χέρια, καί γι' αὐτό «μᾶς προσκαλεῖ εἰς μίμησιν».

Ἡ Προκήρυξη ἔχει παραλάβει καί μεταφέρει προσαρμοσμένα ὅπου χρειάζοταν στίς ἐπαναστατικές ἀνάγκες τοῦ ἑλληνισμοῦ, τό σύνολο τῶν κεντρικῶν κηρυγμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῶν πρακτικῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789: δικαιώματα, ἐλευθερία, φωτισμός, πατρίδα, ἀτομική ἰδιοκτησία, ἀντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης. Στά δύο πρῶτα, στά δικαιώματα καί στήν ἐλευθερία, ἐμπεριέχονται καί ὅλα τ' ἄλλα: καί γιά τά δύο οἱ «λαοί» ἢ οἱ «φωτισμένοι λαοί» τῆς Εὐρώπης εἶχαν ἀγωνιστεῖ, παρ' ὅλο πού κανένα ἀπό τά δύο δέν τό στεροῦνταν παντελῶς· ἐπειδή ὁμως ἡ ἐλευθερία, τό μέγιστο ἀγαθό, δέν εἶναι στατική ἀλλά μικραίνει, μεγαλώνει, στενεύει ἢ εὐρύνεται καί ἐπειδή αὐτή εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς εὐδαιμονίας, ἡ ἐπιδίωξη ὅσο τό δυνατόν «περισσότερης» εἶναι καθήκον τῶν λαῶν.

Φυσικά ἡ ἐπιζήτηση τῆς ἐλευθερίας ἀπό τόν ἑλληνισμό ἔχει πλήρες περιεχόμενο καί ἀντανακλᾷ σέ ὀλικά ζητούμενα, πού εἶναι σύμφωνα μέ τά κεντρικά κηρύγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης: ὁ ἑλληνισμός, «Εὐρωπαῖος» γιά ποικίλους λόγους, δέν εἶχε τό δικαίωμα νά μὴν ἀγωνιστεῖ γι' αὐτά πού «οἱ λαοί τῆς Εὐρώπης» εἶχαν πῶς πρὶν πολεμήσει, παρ' ὅτι δέν τοὺς εἶχαν λείψει ἐντελῶς. Γιά τόν ἑλληνισμό, στερημένο τῶν πάντων, ἐλευθερία, πατρίδα, δίκαια ἀποκτοῦσαν συγχρόνως ἰδιαίτερο καί ὅμοιο περιεχόμενο: ὁ τύραννος, ὁ ἐχθρός πού ἐδῶ ἦταν ἐθνικός —καί θά δοῦμε σέ λίγο γιατί δέν ἦταν πιά πρωτίστως θρησκευτικός— δέν ἔπαυε νά εἶναι καί φεουδάρχης· ἦταν κάποιος, κάποια πραγματικότητα, πού δέν εἶχε ὑπερβεῖ ἓνα στάδιο παραγωγικῶν καί ἐπέκεινα κοινωνικῶν σχέ-

* Τό κείμενο αὐτό εἶναι εἰσήγηση πού διαβάστηκε στό Συνέδριο «Εὐρώπη, ἰδέες, συλλογικές νοοτροπίες καί πραγματικότητες», Ἰωάννινα, 24-28.9.1992.

σεων, μέσα στο οποίο τά δικαιώματα, οι ατομικές ελευθερίες δέν χωροῦσαν. Συγχρόνως, ἦταν Ἀσιανός βάρβαρος, δέν ἦταν πολιτισμένος Εὐρωπαῖος, ἦταν καταπατητής καί καταπιεστής: σέ κάποια ἐπίπεδα ὅμως κατανομῆς τῶν ἐξουσιῶν, στίς ὁποῖες ἀνίχνευεται ἡ συνισταμένη τῆς ελευθερίας καί τῶν δικαιωμάτων, δηλαδή τῆς εὐδαιμονίας: γιατί σέ ἄλλα δέν ἐμποδίζει τήν ἀνάπτυξη κάποιων σχέσεων — καί αὐτά θά τά ποῦμε ἀναλυτικά σέ λίγο.

Μαζί μέ αὐτά τά συνολικά, πολλές ἄλλες ἔννοιες πού προβάλλονται ὡς ἀξίες στήν Προκήρυξη ἀπαιτοῦν διερεύνηση: τί εἶναι π.χ. γιά τόν ἑλληνισμό τοῦ 1821 ἡ «πατρίς» καί ἡ «Ἑλλάς» πού ἐπανειλημμένα ἀναφέρονται; Σέ ποιές πολιτικές, γεωγραφικές καί ὀνοματολογικές προϋποθέσεις ὑπακοῦν; Ἄν ἡ «πατρίς» καί ἡ περίπου ἄγνωστη ὀνομασία «Ἑλλάς» ἀντιστοιχοῦν στήν πατρίδα ἢ στήν Ἑλλάδα τοῦ Μιλτιάδη, τοῦ Θεμιστοκλή, τοῦ Λεωνίδα ἢ τοῦ Ἀρμόδιου καί τοῦ Ἀριστογέιτονα, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀπό κάθε ἄποψη «στένωση» τῶν δυνατοτήτων καί τῶν ἐθνικῶν πραγματικότητων τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνης τῆς στιγμῆς. Δέν εἶναι αὐτή ἡ ἀντιστοιχία: «πατρίς» καί «Ἑλλάς» ἔχουν ἐνδυθεῖ συμβολικό περιεχόμενο, στό ἐπίπεδο τῆς «καλῆς» ἰδεολογίας, εἶναι συγχρόνως συγκεκριμένες καί ἀόριστες, παρούσες καί ἄπιαστες, τωρινές καί αἰώνιες, ὑποδεικνύουν τή χρησιμότητα καί τίς χρήσεις ὀρισμῶν ἐθνολογικῶν ἐργαλείων.

Ἐχουν ὅμως καί ἄλλο ἰδεολογικό φορτίο: ἡ «πατρίς» ἦταν ἀπολύτως συναρτημένη μέ τήν ἐπαναστατική συμπεριφορά τῆς ἐποχῆς, μέ τόν τύπο τοῦ «πατριώτη»: ἡ «Ἑλλάς» παραπέμπει σέ ἐθνοποιοτικές ζητήσεις καί σέ συσπειρωτικές ἀνάγκες στό ἐπίπεδο τοῦ ἐθνικοῦ.

Ἡ ἐθνοποίηση τοῦ 19ου αἰῶνα δέν εἶναι παράλληλο τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης τοῦ 17ου αἰῶνα: τώρα ἔχουμε νά κάνουμε μέ τόν σχηματισμό κρατῶν πού, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀντιστοιχοῦν σέ διαμορφωμένες ἢ ὑπό διαμόρφωση ἐθνικές ἀγορές στό πλαίσιο μιᾶς ὅλο καί περισσότερο παγκόσμιας καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς: τώρα ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἐθνικές συσπειρώσεις μέ ὅρους ἀγορᾶς. Γι' αὐτό, τό κεντρικό ἐθνικό ζητούμενο δέν εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπό ταξικό περιεχόμενο: ἤδη ἔχει λεχθεῖ: ὁ Τοῦρκος ἐθνικός ἐχθρός εἶναι καί φεουδάρχης: κατέχει τή γῆ τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων, τούς ὁποίους χρησιμοποιοῦν καί μεταχειρίζεται ὡς δουλοπάροικους καί τούς ἐξουθενώνει ὑλικά καί πνευματικά: εἶναι Ἀσιανός τύραννος, ἀνίκανος νά παρακολουθήσει τά τῆς Εὐρώπης, τά τοῦ πολιτισμοῦ, τά ὁποῖα εἶναι βέβαια ἀσιατικά.

Ἄλλωστε, τό σύνολο τῶν κηρυγμάτων τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῶν πρακτικῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἀπέδλεπαν στήν ὀργάνωση μιᾶς διαφοροποιητικῆς κοινωνίας, μέ διαφοροτικές σχέσεις ἐξουσίας: ἀπέδλεπαν στήν ἐξουδετέρωση τῆς κατεστημένης ἐξουσίας, δηλαδή τοῦ ταξικοῦ ἀντιπάλου. Κηρύγματα καί ἐπαναστατικές πρακτικές λοιπόν ἐμπεριέχουν τήν κοινωνική σύγκρουση σέ ταξικό ἐπίπεδο, πού θά πει μέ στόχο τήν ἐξουσία.

Ἡ μεταφορά ὅλων αὐτῶν στά καθ' ἡμᾶς ἔχει λόγους νά μήν προβάλλει ἐμφανῶς κοινωνικό καί ταξικό περιεχόμενο, πέρα ἀπ' αὐτό πού ἐμπεριέχεται στό ἐθνικό. Ἐντούτοις, ἡ πρόσκληση πού ἀπευθύνεται μέ τήν Προκήρυξη εἶναι ταξική μέ τήν ἐξῆς ἔννοια: τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ καλεῖται ὄχι ἀπλῶς νά λάβει μέρος στήν Ἐπανάσταση, ἀλλά καί νά ἀγωνιστεῖ μέ σημαία τίς ιδέες καί τίς ἀνάγκες τῆς ἀσιατικῆς τάξης: καλεῖται νά συμφωνήσει μέ τούς «φωτισμένους» καί ὄχι μέ τούς «μῆ φωτισμένους» λαούς τῆς Εὐρώπης: καλεῖται τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ νά πάρει τά ὄπλα καί νά πολεμήσει γιά τά ατομικά δικαιώματα καί τήν ατομική ἰδιοκτησία — ἡ ὁποία πραγματολογικῶς δέν εἶχε τήν τουρκική ἀποκλειστικά ἐθνικότητα —, γιά τίς ελευθερίες καί ὄχι μόνον καί ἀποκλειστικά γιά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τόν ξένο ζυγό: καλεῖται νά ὀργανώσει ἕνα κράτος μέ τήν περίπου ἀ-ἱστορική ὀνομασία «Ἑλλάς», τό ὁποῖο θά διακυβερνᾶται σύμφωνα μέ τό ἀντιπροσωπευτικό σύστημα, μέ βουλή τῶν ἀντιπροσώπων δηλαδή.

Καί κάτι ἄλλο ὅμως, ἐξίσου ταξικό: αὐτούς πού δέν θά συμ-

μορφωθοῦν ἡ «πατρίς» θά τούς τιμωρήσει, «θέλει [τους] ἀποκηρύξει ὡς νόθα καί Ἀσιανά σπέρματα καί θέλει νά παραδώσει τά ὀνόματά των, ὡς ἄλλων προδότην, εἰς τόν ἀναθεματισμόν καί κατάραν τῶν μεταγενεστέρων».

Μέ πλαίσιο τήν ἀστική ἐπαναστατική ἰδεολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τίς ἀναδιατάξεις πού εἶχαν ἐπέλθει στήν ὑπόδουλη ἑλληνική κοινωνία, τό κεντρικό σημείο ἀντίθεσης ἀνάμεσα στόν κατακτητή καί στόν κατακτημένο ἔχει μετατεθεῖ ἀπό τήν πίστη στίς κοινωνικές σχέσεις μέ φόντο τήν ἀγορά: στήν Προκήρυξη, ἡ διαφορά στήν πίστη κατέχει συγκριτικά ἀσήμαντη θέση ὡς ἐπαναστατικό προβαλλόμενο: μάλιστα δέν γίνεται λόγος γιά χριστιανισμό, αὐτό τό παλαιό ἐργαλεῖο συμμαχιῶν μέ τή Δύση κατά τοῦ ἀλλόθρησκου ὀθωμανοῦ, ἀλλά γιά ὀρθοδοξία, τό κοινό δόγμα τῶν ὑπόδουλων Βαλκάνιων, δηλαδή τοῦ πεδίου τῶν ἐμπορικῶν συμμαχιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄλλωστε, ἤδη μέ τήν ἐναρξη τῆς Ἐπανάστασης στίς παραδουνάβιες χώρες, ἔχει προβληθεῖ, ὡς πρῶτος τό ζήτημα τῆς πίστεως, ἕνας διπλός συμβολισμός: τό πεδίο τοῦ «Βαλκάνιου ὀρθόδοξου ἐμπορίου», πού θά ἔλεγε ὁ Τρ. Στογιάνοβιτς καί πού λέγαμε πρῖν, καί κυρίως ὁ παραμερισμός καί ἡ περιφρόνηση τοῦ ἡγετικῶν ρόλου τοῦ Πατριαρχείου: δέν ἀποκλείεται μάλιστα νά εἶναι αὐτό ὁ πρωτίστως εἰδοποιούμενος μέσω τῶν ἀπειλῶν, γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε πρῖν.

Μέ δεδομένο πλέον τό «εὐρωπαϊκό» στό χαρακτήρα τῆς, τό εὐρωπαϊκό στό περιεχόμενό τῆς, στό ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν πού περιέχονται στήν Προκήρυξη-μανιφέστο ὀδηγοῦμαστε στήν ἀνίχνευση τῶν ἀντίστοιχων, δηλαδή τῶν εὐρωπαϊκῶν προϋποθέσεων ὑποδοχῆς τῶν: στήν ἀνίχνευση τελικά τῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στή διακήρυξη καί στίς προσληπτίκες δυνατότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Μιά ἀπλοϊκή σχετικά προσέγγιση θά ἦταν ἡ ἀκόλουθη: ἐν ὄψει ἐπαναστατικοῦ γενικοῦ ξεσηκωμοῦ, θά ἦταν δυνατόν μιά ἐπαναστατική ἡγεσία νά ἐκπέμπει μῆ προσλήψιμα κηρύγματα; Αὐτή ὅμως εἶναι μιά μέ ἀρνητικούς ρητορικούς ὅρους ἐρωτηματική πλαγιοκόπηση τοῦ προβλήματος, παρ' ὅλο πού ἡ ἀξία τῆς ὡς ὑπόθεσης ἐργασίας δέν εἶναι καθόλου περιφρονητέα.

Καλύτερη ἐν προκειμένῳ προσέγγιση θά ἦταν ἡ ἀνίχνευση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού εἶχαν ἐπιτρέψει τήν ὑποδοχή τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν ἀπό πρῖν καί εἶχαν καταστήσει εὐληπτή τήν ἐπαναστατική χρήση τῶν πού γίνεται στήν Προκήρυξη: ἐπομένως ἡ ἀνίχνευσή μας πρέπει νά ἐκταθεῖ στό χρόνο στά 30-40 χρόνια πρῖν ἀπό τό 1821. Θά ψάξουμε λοιπόν νά βροῦμε ἂν ἡ ἀπελευθέρωση τῆς σχέσης ἀπ' ὅλα τά δεσμά, πού εἶναι κεντρικός στόχος τοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶχε ὡς ἕνα βαθμό ἐπιτευχθεῖ καί ἂν, σέ περίπτωση καταφατικῆς ἀπάντησης, ὑπῆρχε συνείδηση τοῦ γεγονότος, γιατί ἡ συνειδητοποίηση, πού δέν εἶναι ἀναγκαστικό οὔτε ἄμεσο συνακόλουθο, συνιστᾶ τή βάση γιά τήν ἐπαναστατικοποίηση.

Γιά νά ὀδηγηθοῦμε ὅμως σ' αὐτή τήν ἀνίχνευση, σ' αὐτό τό ψάξιμο, μᾶς χρειάζεται ὡς ἐρμηνευτικό ἐργαλεῖο ἡ οικονομική βάση τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων: μᾶς χρειάζεται νά γνωρίζουμε ἂν καί σέ ποῖο βαθμό καί μέ ποιά ποιότητα ὁ ἑλληνισμός καί ὁ ἑλληνικός χώρος εἶχαν κοινή καί ἀνάλογη ἐξέλιξη μέ τήν Εὐρώπη, ἂν ἡ ἑλληνική κοινωνία, ὡς σύνολο, εἶχε νά ἐμφανίσει ἀναδιατάξεις ἀνάλογες μέ τίς εὐρωπαϊκές.

Στήν Προκήρυξη, ἄς ἐπανεέλθουμε σ' αὐτήν, ὡς ἱστορικό ὑποκειμένο προβάλλεται τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ: ὄχι γιά νά διευρυνθεῖ ὁ χώρος καί νά χωρῆσουν ὅσο γίνεται περισσότερες εὐρωπαϊκές ιδέες, γιά νά διευρυνθεῖ δηλαδή ἡ ὑποδεκτική βάση τους, ἐπειδή ὁ χώρος τοῦ συμπαγοῦς καί ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ δέν πρόσφερε ἰσχυρά πρὸς τοῦτο ἐρείσματα, ἀλλά ἐπειδή ὑπόδουλο καί ἐν ἐξεγέρσει θεωροῦνταν τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν γεωγραφικό καί πολιτισμικό χώρο δράσεώς του.

Αὐτός ὁ ἑλληνισμός λοιπόν εἶχε διαβεῖ ἀπό μερικές δεκαετίες πρῖν, τουλάχιστον τρεῖς, τήν πύλη μιᾶς μετάβασης πρὸς σχέσεις καπιταλιστικοῦ τύπου καί εἶχε ἀρχίσει νά ἐντάσσεται, ἀκόμη πρῖν, σ' αὐτό πού ἦταν ἡ ἐνιαία παγκόσμια καπιτα-

λιστική αγορά· από δεκαετίες αυτός ο ελληνισμός είχε παιδευθεί σε μία παιδεία σύγχρονη και με ευρωπαϊκό προσανατολισμό και είχε συμμετάσχει σ' αυτό που ήταν ή έντονη πάλη των ιδεών και ή διαμόρφωση νέων ιδεολογικών πλαισίων στην Ευρώπη· από δεκαετίες πριν, αυτός ο σύνολος ελληνισμός είχε αντιληφθεί πόσο μεγάλη αξία είχε ή απελευθέρωση τής σκέψης από τά ποικίλα δεσμά, αυτό ακριβώς που ήταν τό περιεχόμενο τής ελευθερίας για τήν νέα ευρωπαϊκή αντίληψη τής εποχής.

Στό ίδιο αυτό χρονικό διάστημα, ή αναδιατάξη στην περιοχή των οικονομικών δραστηριοτήτων έπέσυρε με γρήγορους ρυθμούς τήν αναδιατάξη και στό επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Μία αστική τάξη, με τή μορφή και τά χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών, που γεννήθηκε και ισχυροποιήθηκε στό πλαίσιο αυτών των αναδιατάξεων, αναδείχθηκε σε όχημα για τήν ταχύτερη προώθησή τους και σε κεντρικό σημείο αναφοράς για τή διεκδίκηση μιάς νέου τύπου έξουσίας, γνωστής και αυτής στην Ευρώπη, όχι όμως και στην Όθωμανική Αυτοκρατορία, με διαφορετικά κοινωνικά και ιδεολογικά στηρίγματα, με διαφορετικές κατανομές, με διαφορετικό τρόπο ανάδειξής της και με διαφορετικό περιεχόμενο.

Αυτή ή ελληνική αστική τάξη όχι μόνο δέν άρνήθηκε πρότυπα και ρίζες αλλά και έπιδίωξε τή σύνδεσή της μ' αυτά· ή ελληνική αρχαιότητα πρόσφερε πλούσια και τά δύο και, επιπλέον, κάλυπτε και μέρος από τίσ πρακτικές έπαναστατικές ανάγκες: κατά των Άσιανών βαρβάρων είχαν πολεμήσει και οί αρχαίοι πρόγονοι· πολιτισμικό άξιοθαύμαστο και άστραφερό είχαν οί ίδιοι δημιουργήσει· φώτα είχαν και εκείνοι έκπέμψει στή σκέψη, στίς έπιστήμες και στίς τέχνες· τή δημοκρατία είχαν οργανώσει. Έξάλλου, αυτή ή αρχαιοελληνική πραγματικότητα έκανε στενότερες τίσ ιδεολογικές σχέσεις τής ελληνικής αστικής τάξης με τίσ ευρωπαϊκές και τής έπέτρεπε να διεκδικεί άπ' αυτές άνταποδοτικά τήν κοινή κληρονομιά και να συνδέεται αυτόμάτως με τήν Ευρώπη, τόν πολιτισμικό άντίποδα τής ασιανης βαρβαρότητας.

Σέ αντίστοιχες διεργασίες, στό επίπεδο των αντίληψεων και τής παραγωγής ιδεολογίας, πρέπει να άνιχνευθεί και ή παράκαμψη ενός άλλου προτύπου, του βυζαντινού: ό νέος ελληνικός κόσμος δέν ήταν δυνατόν να στηριχτεί στό πρότυπο μιάς θεοκρατικής έξουσιαστικής πραγματικότητας ούτε σε φεου-

δαρχικού τύπου οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, σε δύο δηλαδή συστήματα παρόμοια με αυτά τίσ όθωμανικής ύποστασης· πολύ περισσότερο που σε ευρωπαϊκή κλίμακα ή φεουδαρχία και ή θεόπεμπτη άπόλυτη μοναρχία ήταν που έπρεπε να γκρεμιστούν, προκειμένου να εδδοκιμήσει ό διά και υπέρ των άστικών τάξεων καπιταλισμός.

Ή προβληματική που παρουσιάζεται εδώ, ένα είδος πρότασης για τήν έρμηνευτική των πραγμάτων, μπορεί να συνοψιστεί στα εξής: οί προϋποθέσεις και οί όροι ύποδοχής των ευρωπαϊκών ιδεών από τόν όλο ελληνισμό στή συγκεκριμένη ιστορική στιγμή τής Προκήρυξης «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος» άνιχνεύονται στίς κοινωνικές αναδιατάξεις στην περιοχή του ιστορικού, εν προκειμένω του ύποδεκτικού ύποκειμένου· έννοείται στό είδος, τό εύρος και τήν ποιότητα των αναδιατάξεων. Και με άλλα λόγια: εάν αυτές οί ευρωπαϊκές ιδέες συνιστούν για τήν Ευρώπη τό θεωρητικό δάθρο τής καπιταλιστικής όργάνωσης τής κοινωνίας, προφανέστατα οί ύποδεκτικές προϋποθέσεις του ελληνισμού άνιχνεύονται σε άνάλογο τύπου αναδιατάξεις και σε άνάλογα ή παράλληλα ζητούμενα τής διχοτομημένης σε ύπόδουλη και παροικιακή, ελληνικής κοινωνίας.

Ή ιστορική ύλη συνηγορεί υπέρ τέτοιων, δηλαδή καπιταλιστικού τύπου, αναδιατάξεων στους κόλπους του ελληνισμού. Η Προκήρυξη του Άλέξανδρου Ύψηλάντη, όπως και άλλα παρόμοια κείμενα τής στιγμής, προσθέτει στην ιστορική ύλη, συναιρώντας πολύμορφες μεταβολές, τό κεντρικό αίτημα μιάς εν έξεγέρσει συνειδητά έθνικής όντότητας και μιάς, εν έξεγέρσει επίσης, ύπόδουλης κοινωνίας: σύγχρονο έθνικό κράτος. Δηλαδή: αστικό κράτος έντελώς διαφορετικό από τό σουλτανικό, τροφοδοτούμενο από μιά κοινωνία διαφοροποιούμενη από τήν όθωμανική και προωθημένη των άστικών σχέσεων στή λογική και στίς πρακτικές του.

Άνάμεσα λοιπόν στίς ευρωπαϊκές ιδέες, στίς ύποδεκτικές δυνατότητες του ελληνισμού και στα αίτήματα μιάς άρξαμένης και εν έξελίξει έπαναστατικής διαδικασίας, αναδεικνύεται μιά συνάφεια, ή συνάφεια του πολιτικού στα επίπεδα των αίτημάτων και των πραγματώσεων.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΟΥ ΣΥΓΚΛΟΝΙΖΟΥΝ

Κυκλοφορεί σε όλα
τα βιβλιοπωλεία

ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΝΝΙΚΟΣ
ΞΑΝΑΡΧΟΝΤΑΙ!

**Ο φασισμός και
ο ρατσισμός
στην ΕΟΚ**

- Ποιες οι μορφές και η δράση του νεοφασισμού στις ευρωπαϊκές χώρες;
- Ποια τα στηρίγματά του;
- Γιατί αναβιώνει ο φασισμός και ο ρατσισμός;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΣΤΑΧΥ

Κεντρική Διεύθυνση: ΠΡΟΟΔΟΣ • ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ 5 ΑΘΗΝΑ • Τηλ.: 3621001 • FAX: 3629207

'Αποχαιρετισμός στὸν Κολόμβο

Οἱ πολιτιστικές συνέπειες τοῦ 1492 στὴν Εὐρώπη

τοῦ Ἐρικ Χορμπάουμ

Ποῖν λίγες ἑβδομάδες, στὸ Μεξικό, μοῦ ζητήθηκε νὰ ὑπογράψω ἕνα κείμενο διαμαρτυρίας ἐναντίον τοῦ Χριστόφορου Κολόμβου γιὰ λογαριασμό τῶν γνήσιων αυτόχθονων κατοίκων τῆς ἠπειρωτικῆς καὶ νησιώτικης Ἀμερικής, ἢ μάλλον τῶν ἐπιγόνων τους. Κατανοῶ τὰ αἰσθήματα πού προκαλοῦν χειρονομίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους καὶ τίς ἀντιμετωπίζω μὲ συμπάθεια, ἂν καὶ νομίζω ὅτι ὁ μόνος λόγος γιὰ νὰ διαμαρτυρόμαστε γιὰ κάτι πού ἔγινε πρὶν 500 χρόνια εἶναι γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε λίγη δημοσιότητα σ' ἕνα στόχο τοῦ 1992, καὶ ὄχι γιὰ τὸ 1492.

Οἱ συνέπειες τῶν ταξιδιῶν τοῦ Κολόμβου καὶ ἐκείνων πού τὸν ἀκολούθησαν δὲν μποροῦν νὰ ἀνατραποῦν. Τὰ βασανὰ πού ὑπέστησαν οἱ αυτόχθονες Ἀμερικανοὶ καὶ οἱ εἰσαχθέντες Ἀφρικανοί, εἴτε ἀπὸ σκόπιμη ἀνθρώπινη ἐνέργεια εἴτε ὡς ἐπακόλουθο τῆς κατάκτησης καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης, δὲν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτηση καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀκυρωθοῦν ἐκ τῶν ὑστέρων. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἱστορία, οὔτε νὰ παραδέξουμε ὅτι οἱ συνέπειες τῆς κατάκτησης καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης γι' αὐτούς τοὺς πληθυσμούς ἦταν καταστροφικές. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀκυρώσουμε τὴν ἱστορία, ἀλλὰ μόνο νὰ τὴν διατηρήσουμε στὴ μνήμη, νὰ τὴν ξεχνᾶμε ἢ νὰ τὴν ἐφευρίσκουμε. Καθὲν πού ζεῖ στὴν Ἀμερική σήμερα, εἴτε καταγόμενος ἀπὸ τοὺς αυτόχθονες κατοίκους εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐθελοντές καὶ τοὺς διαίως μεταφερθέντες ἀποίκους, ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ αὐτὰ τὰ 500 χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τότε πού σάλπαρε ὁ Κολόμβος. Ἀλλὰ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ ὅλους ὅσοι ζοῦν στὸν Παλαιὸ Κόσμο, ἂν καὶ μὲ τρόπους πού σπάνια συνειδητοποιοῦμε.

Τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο πλευρές μετασηματίστηκαν καλύφθηκε καὶ συνεχίζει νὰ καλύπτεται, σὲ ἕνα πρώτο ἐπίπεδο, ἀπὸ τὸ ἀπλό γεγονός τῆς κατάκτησης καὶ τῆς τεράστιας διαφοράς δυνάμεων. Μόνο στὴν περιφέρεια τῶν τόπων ἐγκατάστασης τῶν ἀποίκων καί, συνήθως, μετὰ τὴν ἀρχικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἐξουσίας τῶν Εὐρωπαίων, οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ αυτόχθονες Ἀμερικανοὶ συναντήθηκαν σὲ συνθήκες σχετικῆς ἰσότητας. Ἰσότητα πού ἐνισχύθηκε στὰ βόρεια καὶ νότια σύνορα γιὰ ἕναν ἢ δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴν «ἐπανάσταση τῶν ἀλόγων» πού μετέτρεψε τοὺς ἀπλούς Ἰνδιάνους τῶν ἐρήμων καὶ τῶν λιβαδιῶν τῆς

Βόρειας Ἀμερικής καὶ τοῦ Νότου σὲ φοβεροὺς ἐπιπλοὺς ἐπιδρομείς. Σ' αὐτές τίς περιοχές καὶ στὰ ὄρια τῆς ζούγκλας τοῦ Ἀμαζονίου, ὅπως καὶ στοὺς διάσπαρτους οἰκισμούς, ὅπου συνέρρεαν οἱ φυγάδες σκλάβοι, πέρα ἀπὸ τίς φυτεῖες, συναντᾶμε μακροχρόνια ἀντίσταση στὴν κατάκτηση καὶ στὸν πολιτισμό — καὶ μόνο σ' αὐτές. Οἱ αυτόχθονες ἀμερικανικοὶ πολιτισμοί, ἰδιαίτερα στὴν Κεντρικὴ Ἀμερική, ὑπέκλυαν ραγδαίως. Σ' αὐτές τίς συνθήκες δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε, στὴν πραγματικότητα, γιὰ «σύγκρουση» πολιτισμῶν, δεδομένης τῆς πλήρους κυριαρχίας τῆς μᾶς πλευρᾶς.

Ἡ κυριαρχία αὐτὴ ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς βάρβαρης κατάκτησης, συνδυασμός πού, ὅπως παρατήρησε ὁ Ἐντουαρντ Γκίμπον γιὰ τὴν περίπτωσή τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, εἶναι ἕνας πολὺ ἀποτελεσματικὸς καταστροφῆς πολιτισμῶν. Μὲ ὅλον τὸν ὀφειλόμενο σεβασμὸ στὸν Λάσ Κάζας καὶ στοὺς ἠθικοὺς κανόνες τοῦ Ἰσπανικοῦ Στέμματος, μὲ ὅλο τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴν προστασία πού προσέφεραν οἱ Ἰησοῦιτες στοὺς Ἰνδιάνους, δὲν πρέπει ποτε νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ ἀντικείμενο τῆς κατάκτησης ἦταν ἡ καταστροφὴ μᾶς ἀντίχριστης θρησκείας καὶ ἡ ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ πίστη. Ὅπως στὴν Κόρντομπα, ἔτσι καὶ στὸ Μεξικό, βλέπουμε τοὺς κατακτητὲς νὰ κατεδαφίζουν ἕνα εἶδος ἱεροῦ γιὰ νὰ κτίσουν μὲ τὰ ἴδια ὕλικά, στὰ ἴδια μέρη, ἐκκλησίες. Αὐτὴ ἡ ἀρχικὴ καταστροφὴ ἦταν τόσο συστηματικὴ, ὥστε, παρὰ τίς κάποιες καθυστερημένους προσπάθειες γιὰ τὴν διάσωση, μόνον τρεῖς ἀπὸ τοὺς γραπτοὺς κώδικες τῶν Μάγια ὑπάρχουν σήμερα καὶ ἡ γραφὴ ἔχει μόνο μερικῶς ἀποκωδικοποιηθεῖ. Στὴν πραγματικότητά μποροῦμε νὰ διαβάσουμε τὰ κείμενα τῶν προκολομβιανῶν πολιτισμῶν πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἱερογλυφικά καὶ τίς πινακίδες σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ τέχνη καὶ τὰ ἔργα τέχνης αὐτῶν τῶν πολιτισμῶν δρῆκαν τὸ δρόμο τους γιὰ τὴν Εὐρώπη, θαυμάστηκαν ἀπὸ εἰδικούς,

Τὸ κείμενο αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὸ *London Review of Books*, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1992. Ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

ὅπως ὁ Ἄλμπερτ Ντύρερ, γιὰ τὴν τεχνικὴ τους ἀριότητα καὶ τὴν ὁμορφιά τους, ἀλλὰ, ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε, μέχρι τὸν 20ὸ αἰῶνα δὲν ἔγιναν ἀντικείμενο σημαντικοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος. Πολλὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μνημεῖα ποῦ ἔγιναν πρόσφατα παγκόσμια τουριστικὰ κέντρα, ὅπως οἱ πόλεις τῶν Μάγια ἢ τὸ Μάτσου Πίτσου, δὲν ἦταν γνωστὰ ἢ δὲν εἶχαν βρεθεῖ ἀκόμα.

Ἐν συντομία, ὅ,τι καὶ ἂν ἦταν ἐκεῖνο ποῦ οἱ κατακτητὲς καὶ οἱ ἀποικοὶ ἔλπιζαν νὰ πάρουν ἀπὸ τὸν Νέο Κόσμο, δὲν περιέμεναν, πάντως, νὰ μάθουν καὶ πολλὰ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του ποῦ θὰ εἶχαν κάποια ἀξία στὸν Παλαιὸ Κόσμο. Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον καὶ διδακτικὸ πρᾶγμα ποῦ πήραν ἦταν ἀπλῶς τὸ καινούργιο: τὴν ἀνακάλυψη ἄλλων ἀνθρώπων κοινωνιῶν, ποῦ ἦταν ἄγνωστες καὶ ἀδιαμεσολάβητες ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴ λογοτεχνία ἢ τὴν προφορικὴ παράδοση. Τὴν ἀνακάλυψη περιοχῶν μὲ γεωλογικὲς καὶ κλιματολογικὲς δομὲς διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς Εὐρώπης καὶ μὲ μιά, σὲ μεγάλο βαθμὸ, παράξενη, πλοῦσια, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἄγνωστη χλωρίδα καὶ πανίδα, ποῦ σὲ μερικὲς περιοχὲς ἕμοιαζε μὲ παράδεισο. Ἡ ἀντιπαράθεση μὲ τὸ καινούργιο ἦταν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἢ ἐπίδραση τῆς Ἀμερικῆς στὴν εὐρωπαϊκὴ κουλτούρα. Ἐχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι αὐτὴ προκάλεσε τὴ δημιουργία τῆς ἔννοιας τῆς ἰδανικῆς κοινωνίας ἢ τῆς Οὐτοπίας στὴν Εὐρώπη. Δὲν χρειάζεται νὰ σὰς θυμίσω ὅτι αὐτὸς ποῦ ἀνακάλυψε τὴν Οὐτοπία στὸ βιβλίο τοῦ Τόμας Μούρ ἦταν βέρρος Πορτογάλος ποῦ ταξίδεψε μὲ τὸν Ἀμερικανὸ Βεσπούτσι στὴ Νέα Καστίλη, ἀλλὰ ἔμεινε ἐκεῖ, μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Βεσπούτσι, γιὰ νὰ ἐξερευνήσει τὸν Νέο Κόσμο ἀκόμα περισσότερο. Ἐξίσου καὶ ἴσως περισσότερο σημαντικό ἦταν τὸ «καινούργιο» ποῦ προσέφερε ἡ Ἀμερικὴ ὡς ἐρέθισμα γιὰ τὴν ἀναθέωση τῆς ἐπιστημονικῆς μας κοσμοαντίληψης. Στὸν 19ο αἰῶνα ἡ ἔμπειρία τῆς Νότιας Ἀμερικῆς ὀδήγησε τὸν Δαρβίνο καὶ τὸν Ράσελ Οὐάλας νὰ μορφοποιήσουν ἐξελικτικὲς θεωρίες. Ὁ ἴδιος ὁ Δαρβίνος τὸ παραδέχεται στὶς πρῶτες προτάσεις τῆς *Καταγωγῆς τῶν Εἰδῶν*.

Στοὺς χώρους τῆς πολιτικῆς, τῶν θεσμῶν καὶ τῆς ὑψηλῆς διανοήσεως, μὲ δεδαιότητα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι θεώρησαν, μέχρι τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, ὅτι δὲν εἶχαν νὰ μάθουν τίποτε ἀπὸ τὸν Νέο Κόσμο. Οἱ θεσμοὶ τοῦ Νέου Κόσμου προέρχονταν ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ Παλαιοῦ. Ἡ κουλτούρα καὶ οἱ τέχνες του ἦταν μακρινὲς ἐπαρχιώτικες ἐκδοχὲς τῶν προτύπων τῆς μητροπόλης. Στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ὅλα ἄλλαξαν δραματικά μὲ τὴν ἐπανάσταση τῶν ἀμερικανικῶν ἀποικιῶν, γιατί, μετὰ ἀπ' αὐτὴ, ὁ Νέος Κόσμος ἔγινε τὸ ὑπόδειγμα τῆς πολιτικῆς καινοτομίας, σὲ μιά ἐποχὴ ἀνολοκλήρωτης ἢ ἀποτυχημένης ἐπανάστασης στὴ μητρόπολη. Ἡ Ἀμερικὴ ἦταν μιά ἡπειρος δημοκρατιῶν σὲ ἕναν κόσμο τῆς μοναρχίας καὶ οἱ ΗΠΑ ὑπῆρξαν ὁ πρωτοπόρος τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ἀκόμα καὶ στὴν πολιτικὴ, ὁ Παλαιὸς Κόσμος δὲν ἔχασε ἀπόλυτα τὴν ἡγεμονία του. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ὑπῆρξε καθολικότερο μοντέλο ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση στὶς ἀμερικανικὲς ἀποικίες καὶ ἡ τρίχρωμη σημαία ἔγινε τὸ κυρίαρχο πρότυπο γιὰ τὶς ἐθνικὲς σημαίες, ἀκόμα καὶ στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ. Ὅμως, ὁ Νέος Κόσμος παρέμεινε σὲ ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Παλαιὸ, στὴ σκέψη καὶ στὶς τέχνες, ἐνῶ ἐλάχιστοι πλούσιοι ἢ μορφωμένοι Ἀμερικανοὶ τὸ ἀμφισβήτησαν μέχρι τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ἡ μάζα τοῦ ἀμερικανικοῦ πληθυσμοῦ, τῶν γηγενῶν, τῶν σκλάβων ἢ τῶν ἀποικιῶν, ἂν γνῶριζε κάτι γιὰ τὴν Εὐρώπη ἦταν πῶς δὲν ζοῦσε σὲ μιά χειρότερη ἐκδοχὴ τῆς μητροπόλης. Οἱ Κρεολοὶ ἢ οἱ ἀποικοὶ ὑπῆρξαν ἴσως οἱ πιὸ συνειδητοὶ «Ἀμερικανοί», ἐνῶ εἶναι σαφές ὅτι, μὲ ἀριθμητικὰ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ ντόπιοι καὶ οἱ μεστίζο ('Ισπανοῖνδιάνοι) ζοῦσαν σὲ μιά κατάσταση πολιτιστικῆς ἐπιμειξίας (πολιτιστικὸ συγκριτισμοῦ) ποῦ ἀναμείγνυε εὐρωπαϊκὰ καὶ αὐτόχθονα στοιχεῖα. Ἡ ἀποικιακὴ/κρεόλ ἐκδοχὴ τῆς κουλτούρας τοῦ Νέου Κόσμου συνδυάστηκε μὲ αὐτόχθονες ἐκδοχὲς σὲ ποικίλους βαθμούς. Στὸ ἕνα ἄκρο δρῖσκουμε περιοχὲς μὲ ἰσχυρὴ εὐρωπαϊκὴ ἐγκατάσταση — ἀστικές ἢ στὴν ὑπαιθρο — καὶ συγκριτικὰ ἀσθενῆ αὐτό-

χθονα πληθυσμὸ, περιοχὲς τὶς ὁποῖες οἱ ἀποικοὶ μποροῦσαν νὰ τὶς θεωρήσουν σάν ἄδεια γῆ καὶ στὶς ὁποῖες οἱ γηγενεῖς ἐπηρε, ἀπλῶς, γὰ ἐξολοθρευτοῦν. Γιὰ «πρακτικὸς» λόγους οἱ αὐτόχθονες κάτοικοι τῶν ΗΠΑ δὲν ἄφησαν σημαντικὲς ἐπιδράσεις στὴν κουλτούρα τῶν ΗΠΑ μετὰ τὴν πρώτη ἐταφὴ τους μὲ τοὺς ἀποίκους, παρὰ σάν κάτι ποῦ ἦταν ἔξω ἀπὸ αὐτὴ. Στὸ ἄλλο ἄκρο συναντᾶμε μικρὲς ἐγκαταστάσεις ἀποικίων ἢ πρωτοπόρων, στὰ σύνορα ἀνεξερευνήτων περιοχῶν ἢ σὲ περιοχὲς ποῦ κυριαρχοῦν οἱ γηγενεῖς. Στὶς ἐγκαταστάσεις αὐτές, εἶναι πιθανόν οἱ ἀποικοὶ, σὲ μεγάλο βαθμὸ, νὰ ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τοὺς αὐτόχθονες. Στὴν εἰδικὴ περίπτωση τῆς Παραγουάης καὶ στὶς γειτονικὲς περιοχὲς τῆς σημερινῆς Βραζιλίας καὶ Ἀργεντινῆς, μιά τοπικὴ γλῶσσα, ἡ γκουαρινί, ἔγινε τὸ κύριο μέσο ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν λευκῶν ἀποικίων τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐξαιρεση. Καὶ πάλι, ὅπως εἶναι εὐλόγο, ἡ ἐπίδραση τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης καὶ κουλτούρας αὐξάνεται καθὼς κινούμαστε ἀπὸ τοὺς λιγότερο στοὺς περισσότερο μορφωμένους, ἐνῶ φθάει στὸ χαμηλότερο σημεῖο μεταξὺ τῶν ἀγράμματων. Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ὁ περισσότερο ἀποικιοκτοῦ δυτικοῦ ἡμισφαιρίου, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς μαζικῆς μεταναστεύσεως ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὸν Βορρὰ καὶ στὸ νότιο τμήμα τῆς Νότιας Ἀμερικῆς, ζοῦσαν σὲ μιά κατάσταση πολιτιστικοῦ συγκριτισμοῦ τοῦ Νέου Κόσμου, ποῦ ἔμεινε στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τοὺς δύο κόσμους.

Ἡ ἐπίδραση ποῦ εἶχε ἡ Ἀμερικὴ στὴν κουλτούρα τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου ἦταν μόνο ἐκεῖνη στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε πιὸ πάνω. Ἐδῶ πρέπει νὰ διακρίνουμε μεταξὺ τῆς ἐπίδρασης τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Καραιβικῆς ἀπ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐπίδρασης τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ΗΠΑ, ἀπ' ἑτέρου, γιὰ δύο λόγους. Ἐπειδὴ ἡ ἐπίδραση τῶν ΗΠΑ αὐξήθηκε τρομακτικὰ μὲ τὸν μετασχηματισμὸ αὐτῆς τῆς χώρας στὴ μεγαλύτερη βιομηχανικὴ οἰκονομία τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ στὸ πρότυπο τοῦ πλούτου καὶ τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης καὶ, ἀργότερα, μὲ τὴν ἀνάδειξή της σὲ ὑπερδύναμη. Σχεδὸν καθεὶ ποῦ προέρχεται ἀπὸ ἐκεῖ ἔμπειριέχει ἕνα σημαντικό «ἀποτέλεσμα ἐπίδειξης» καὶ εἶναι πολὺ πιθανόν νὰ προκαλέσει τὴ μίμηση. Ἄν θέλουμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν ἰσχὺ αὐτῆς τῆς ἐπίδρασης, ἀρκεῖ μόνο νὰ συγκρίνουμε τὴν ἐπιρροή ποῦ ἀσκοῦν οἱ ΗΠΑ μὲ ἐκεῖνη τοῦ Καναδᾶ στὴ Βρετανία καὶ τὴ Γαλλία. Ὁ Καναδὰς εἶναι, στὸ κάτω κάτω, μιά ἀπὸ τὶς ἐπτὰ πιὸ ἰσχυρὲς οἰκονομικὲς παγκοσμῶς. Ἀντίθετα, ὁμως, μὲ τὶς ΗΠΑ ἢ τὴ Βρετανία καὶ τὴ Γαλλία, ὁ Καναδὰς παραμένει μιά ἐπαρχιώτικη χώρα στὴν κουλτούρα, ἂν καὶ μερικὲς φορές ξεπῆδησαν ἐνδιαφέροντα πρᾶγματα καὶ ἄνθρωποι. Ἐξάλλου, ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 18ου αἰῶνα, οἱ ΗΠΑ ὑπῆρξαν ἕνα ὑπόδειγμα πολιτικοῦ συστήματος γιὰ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον, ἂν καὶ, ὅπως κατέληξε, τὸ ὑπόδειγμα αὐτὸ δὲν δρῆκε πολλοὺς μιμητὲς. Στὴν ἀρχὴ δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἰδιαίτερα ἀμερικανικὸ σ' αὐτὸ τὸ ὑπόδειγμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἰδέες κοινὲς μεταξὺ τῶν προοδευτικῶν διανοουμένων σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη ὀδήγησαν σὲ ἕναν πολιτικὸ μετασχηματισμὸ πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἀργότερα καὶ πάλι ἡ αὐξανόμενη ἰσχὺς τῶν ΗΠΑ ἐνίσχυσε τὴν ἐπιρροή τους. Τὸ New Deal τοῦ Ροῦζβελτ ἦταν ἕνα φαινόμενο παγκόσμιον ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ, τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἡ περίοδος τοῦ Καρδένα στὸ Μεξικὸ θεωρήθηκε ὡς κάτι ποῦ ἀφοροῦσε μόνο τοὺς Μεξικάνους. Ἡ ἴδια κατάσταση ἰσχύει καὶ στὸ πιὸ αὐστηρὰ ὀριζόμενο ἐπίπεδο τῆς κουλτούρας. Ὅλοι μας γνωρίζουμε τοὺς καουμπὸς τῆς παλαιᾶς Δύσης τῶν ΗΠΑ. Οἱ Μεξικάνοι βακέρος, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ καουμπὸς πήραν τὴν ἐνδυμασία, τὰ ἐργαλεῖα, ἀκόμα καὶ τὴν ὀρολογία, δὲν εἶναι γνωστοὶ στὴν ὑφήλιο. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἂν τὸ Χόλλυγουντ ἦταν σ' ἕνα μεξικάνικο Λὸς Ἀντζελες καὶ ὄχι σ' αὐτὸ τῶν γιάνικς, τὰ ἔπη τῆς Ἀγρίας Δύσης θὰ ἔδιναν μεγαλύτερη προσοχὴ στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ.

Μπορεῖ κάποιος νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι, κατὰ κάποιο τρόπο, οἱ ΗΠΑ ἀντιπροσωπεύουν ἕναν πολιτισμὸ, μιά οἰκονομία, ἕνα πολιτικὸ σύστημα περισσότερο νεοκοσμικὸ ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα τῆς ἀμερικανικῆς ἡπείρου καὶ αὐτὸ γιατί ἐκεῖ ἔγινε μιά

πιό ολοκληρωμένη τομή ως προς τούς θεσμούς του Παλαιού Κόσμου απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη υπερατλαντική αποικία της Ευρώπης. 'Ακόμα και σήμερα, οι επισκέπτες από την Ευρώπη θεωρούν την κοινωνία των ΗΠΑ, σε πολλά πράγματα, περισσότερο παράξενη και δυσνόητη από τις χώρες της Λατινικής 'Αμερικής. Κατά κάποιο τρόπο, η ανάδειξη των ΗΠΑ στη θέση της παγκόσμιας κυρίαρχης οικονομίας και υπερδύναμης οφείλει πολλά στη θέση που κατείχε στον Νέο Κόσμο — π.χ. στη δυνατότητα διηπειρωτικής εδαφικής επέκτασης —, αλλά δεν θά ήθελα να τονίσω υπερβολικά τη σημασία αυτών των παραγόντων. 'Αν η άνοδος των ΗΠΑ έρμηνευθεί από τό γεγονός ότι ήταν μία νέα χώρα σ' έναν νέο κόσμο, τότε πώς θά έρμηνεύσουμε την άνοδο της 'Ιαπωνίας;

Δέν θέλω να αναλύσω τις πολιτιστικές επιπτώσεις των ΗΠΑ στην Ευρώπη, αν και όταν οι περισσότεροι από εμάς σκέφτονται την επίδραση της 'Αμερικής στην Ευρώπη αυτό έχουμε στο μυαλό μας. Θέλω να μελετήσω τις πολιτιστικές επιδράσεις που άσκησε η 'Αμερική στο σύνολό της, επιδράσεις που δέν βασίζονται στο μέγεθος, τον πλούτο ή τη δύναμη των χωρών από τις οποίες προέκυψαν. Για να αναφερθώ στην άκραία περίπτωση του Ρούμπεν Ντάριο στη λογοτεχνία, η σημασία που είχε στην ιστορία της σύγχρονης Ισπανικής ποίησης ήταν τόσο μεγάλη που έρχεται σε αντίθεση με τη σημασία της χώρας του, της Νικαράγουας, ή οποία στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν άμελητα.

'Αν αναλύσουμε τό ισοζύγιο των στοιχείων από την Ευρώπη και τον Νέο Κόσμο στην κουλτούρα, γίνεται φανερή μία ενδιαφέρουσα αντίθεση μεταξύ της κουλτούρας των έλιτ ή της υψηλής κουλτούρας και της λαϊκής κουλτούρας. Στην υψηλή κουλτούρα τό ισοζύγιο έγερνε υπέρ του Παλαιού Κόσμου, μέχρι την τελευταία περίοδο του 20ού αιώνα, παρά τό τρομακτικό κύρος, τούς πόρους και τη δημιουργικότητα των ΗΠΑ. 'Η άμερικανική ήπειρος εισάγει ακόμα και σήμερα ταλέντα και ιδέες και αυτό γίνεται περισσότερο από πουθενά άλλοι στις ΗΠΑ, ακόμα και στην περιοχή του μεγαλύτερου θριάμβου της, στο χώρο της διανοήσης, στην επιστημονική έρευνα. Στις λοιπές χώρες της 'Αμερικής ή ήγεμονία του Παλαιού Κόσμου συνεχίζεται στους κύκλους των διανοουμένων, αν και μερικές μητροπόλεις έχουν ήδη μάθει ότι η πολιτιστική τους άνωτερότη-

τα έναντι των πρώην αποικιών τους έχει σβήσει.

'Ομως, ακόμα και στο χώρο της υψηλής κουλτούρας, ο Παλαιός Κόσμος, με αυξανόμενο ρυθμό, έχει αντίληφθει την επίδραση του Νέου, αν και με κάποια καθυστέρηση ως προς την επίσημη αναγνώριση. Τά Βραβεία Νόμπελ άρχισαν να δίνονται σε Βορειοαμερικανούς συγγραφείς από τό 1930 και στους Λατινοαμερικανούς από τά τέλη της δεκαετίας του 1960. 'Εντούτοις, η λογοτεχνία των ΗΠΑ έχει γίνει άποδεκτή ως σημαντική και ανεξάρτητη συνιστώσα της παγκόσμιας λογοτεχνίας εδώ και τουλάχιστον 150 χρόνια. 'Η λογοτεχνία της Λατινικής 'Αμερικής ήταν δύσκολο να άσκήσει επιδράσεις έξω από τη γλωσσική ζώνη της 'Ιθρικής, αλλά έκανε σημαντικά βήματα στο δεύτερο μισό του παρόντος αιώνα και σήμερα άσκει μεγαλύτερη επίδραση σε διεθνές επίπεδο από τη λογοτεχνική παραγωγή των ΗΠΑ.

Χωρίς άμφιβολία, σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται στην Κουβανέζικη 'Επανάσταση που, αν και μικρή σε σχέση με τά διεθνή πρότυπα, ήταν τό πρώτο άποκλειστικά λατινοαμερικανικό συμβάν που είχε παγκόσμια άπήχηση, μετά από την έκτέλεση του Μαξίμιλιανου στην εποχή της, ή πολύ μεγαλύτερη μεξικάνικη επανάσταση επισιιάσθηκε από τά γεγονότα στη Ρωσία, αν και πέτυχε μία σημαντική πολιτιστική προβολή με την μεξικάνικη επαναστατική ζωγραφική — την πρώτη που αναγνωρίσθηκε διεθνώς ως εικαστική τέχνη μοντέρνου χαρακτήρα που δημιουργήθηκε στην άμερικανική ήπειρο. 'Η επανάσταση είναι τό μυστικό όπλο της λατινοαμερικανικής υψηλής κουλτούρας στο έξωτερικό και ένισχύθηκε από τη μόδα για «επαναστατικό τουρισμό» σ' αυτή την περιοχή από τό 1959, ιδιαίτερα μεταξύ διανοουμένων που βρήκαν ότι ή εκμάθηση της Ισπανικής και πορτογαλέζικης γλώσσας ήταν εύκολότερη από τά άραβικά ή από τις γλώσσες της νοτιοανατολικής 'Ασίας. 'Επιπροσθέτως, ακόμα και σήμερα, οι έλπίδες για την επανάσταση έχουν διατηρηθεί καλύτερα εδώ από οποιοδήποτε άλλο μέρος και τό ίδιο ισχύει για τη θετική εικόνα της επανάστασης, όπως λ.χ. στο Μεξικό. 'Η Λατινική 'Αμερική είναι ή τελευταία έπαλξη της 'Αριστοτελούς παγκοσμίας. Γι' αυτόν τό λόγο ή λογοτεχνία της έχει άποφύγει τις χειρότερες συνέπειες της ιδιωτεύουσας φαντασίας. 'Αλλά για πόσο καιρό ακόμα;

Σε σύγκριση με την άμφιλεγόμενη τύχη των έκδοχών της ύψη-

λῆς κουλτούρας τῆς Ἀμερικῆς, οἱ ἀμερικανικές λαϊκές κουλτούρες ἀπό τό μέσον ἤ, τό ἀργότερο, ἀπὸ τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα ἔδειξαν μιὰ ἀξιοσημείωτη δύναμη νά μπολιάσουν τόν Παλαιό Κόσμο. Πρόκειται καί πάλι γιά μιὰ χαρακτηριστική ἐπιτυχία μιᾶς μεικτῆς κουλτούρας — στήν περίπτωση αὐτῆ μιᾶς εὐρωαμερικανικῆς κουλτούρας πού ἀναζωογονήθηκε ἀπό ἀφρικανικά στοιχεῖα. Οἱ χοροὶ καί ἡ λαϊκὴ μουσικὴ τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, τῆς Καραϊβικῆς καί τῆς Νότιας Ἀμερικῆς κατέκτησαν τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰώνα καί συνεχίζουν τὴν προέλασή τους ἀπὸ τό ταγκό, τό μαχίχε καί τό ραγκτάμ ὡς σήμερα. Σήμερα, ἡ μαζικὴ λαϊκὴ μουσικὴ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας προέρχεται κυρίως ἀπὸ τό δυτικὸ ἡμισφαίριο, ἐνῶ ὁ ὑπερατλαντικὴ μουσικὴ τῆς ὑψηλῆς κουλτούρας, ἀπὸ τό Κολόν στό Μπουένος Ἄιρες ὡς τό Λίνκολν Σέντρ στὴ Νέα Ὑόρκη, παραμένει δέσμη τῆς Εὐρώπης.

Ἄς μὴν ὑποτιμήσουμε αὐτὲς τὶς πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τοῦ Νέου Κόσμου. Ἡ λαϊκὴ κουλτούρα εἶναι ἡ παγκόσμια κουλτούρα τοῦ αἰώνα μας. Τὴν μοιραζόμαστε ὅλοι, ἀκόμα καί οἱ πιὸ ἀπαιτητικοὶ διανοοῦμενοι. Ἡ ὑψηλὴ κουλτούρα ἀνήκει σέ μειονότητες καί, μερικὲς φορές, σέ ἐξαιρετικὰ ὀλιγομελεῖς μειονότητες. Λέγοντας αὐτὰ δὲν διατυπώνω μιὰ ἠθικὴ κρίση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δηλώνω τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς «σύγκρουσης» διαφορετικῶν μορφῶν κουλτούρας. Ἄν ὑπάρχει μιὰ γνήσια σύγκρουση σ' αὐτὸ τὸν τομέα, στό χωρὸ τῆς κουλτούρας μεταξὺ Νέου καί Παλαιοῦ Κόσμου, θὰ τὴν ἐντοπίσουμε ἐδῶ: μεταξὺ μιᾶς κουλτούρας τοῦ Νέου Κόσμου, πού ἡ κύρια δύναμη καί ἡ δυναμικὴ τῆς εἶναι ἡ λαϊκότητά της, καί μιᾶς κουλτούρας τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου, πού ἡ ἐπίδρασή της στὸν Νέο ἔχει μεθοδευθεῖ, ἀποκλειστικὰ σχεδόν, ἀπὸ τὶς ἐλίτ καί τὶς ἡγεσίες.

Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση προσδίδει μιὰ εἰδικὴ χροιά στό κύριο ἐπιχείρημά μου. Ὁ πιὸ σημαντικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐπέδρασε ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Νέου Κόσμου στὸν Παλαιὸ εἶναι μὲσω μιᾶς, σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου, ἀνώνυμης διαδικασίας κατάκτησης τῶν μαζῶν πού ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Δύση. Ἡ σημαντικότερη συνεισφορὰ τῆς ἀμερικανικῆς ἡπείρου στὸν Παλαιὸ Κόσμο ἦταν νά δώσει σ' ὅλο τὸν κόσμο ἕνα κέρασ τῆς Ἀμάθειας γεμάτο μὲ ἄγρια καί καλλιεργημένα προϊόντα, κυρίως φυτὰ, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν θὰ μπορούσαμε νά διανοηθοῦμε τὸν σημερινὸ κόσμο. Μπορεῖ νά πεῖτε ὅτι αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ μὲ κανένα τρόπο τὴν κουλτούρα. Ἀλλὰ αὐτὰ πού καλλιεργοῦμε καί τρώμε, ἰδιαίτερα ἂν πρόκειται γιά κάποιο νέο εἶδος πού δὲν μᾶς εἶναι οἰκείο, ἢ ἀκόμα γιά μιὰ ἐντελῶς νέα μορφή κατανάλωσης, ἐπηρεάζουν καί μποροῦν νά μετασχηματίσουν ὄχι ἀπλῶς τὴν κατανάλωσή μας ἀλλὰ τὸν γενικότερο τρόπο ζωῆς μας.

Ἄς δοῦμε μόνο τὰ βασικὰ τρόφιμα. Τέσσερις ἀπὸ τὶς ἑπτὰ σημαντικότερες καλλιεργεῖες σήμερα σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ: οἱ πατάτες, ὁ ἀραβόσιτος, ἡ μανιόκα καί οἱ γλυκοπατάτες (τὰ ὑπόλοιπα τρία εἶναι τὸ σιτάρι, τὸ κριθάρι καί τὸ ρύζι). Τὸ κλασικὸ ἔργο γιά τὴν Ἱστορία καί τὶς κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τῆς πατάτας γράφτηκε ἀπὸ τὸν Ρέντκλιφ Σάλαμαν τὸ 1949. Τὸ *La historia de un bastardo: maiz y capitalismo* τοῦ Ἀρτούρο Βαρμάν δημοσιεύθηκε τὸ 1988. Καί οἱ δύο αὐτὲς ἐξοχες μελέτες δείχνουν πόσο πέρα ἀπὸ τὸ φαγητὸ μᾶς ὁδηγεῖ ἡ κοινωνικὴ ἱστορία αὐτῶν τῶν καλλιεργειῶν.

Ἀλλὰ τί νά ποῦμε γιά τὰ προϊόντα τοῦ Νέου Κόσμου πού δὲν ἦταν ἀπλᾶ ὑποκατάστατα γιά πράγματα πού ἤδη κατανάλωνε ὁ Παλαιὸς Κόσμος, ἀλλὰ ἀνοιξαν νέες προοπτικὲς, καθόρισαν νέους τρόπους ζωῆς: τὴ σοκολάτα, τὸν καπνὸ, τὴν κοκαΐνη; Ἡ γιά ἐκεῖνα πού ἔγιναν κρίσιμα συστατικὰ καινοτομιῶν, ὅπως ἡ τσίχλα ἢ ἡ Κόκα κόλα (ἀκόμη καί ἂν ἔχασε τὸ ἀρχικὸ συστατικὸ ἀπὸ κοκαΐνη), τὸ τόνικ στὸ τζίν; Ἡ γιά τὶς σημαντικὲς προσθήκες στὴν παγκόσμια ἱατρικὴ φαρμακολογία, ὅπως τὸ κινίνο, πού ἦταν γιά μεγάλο χρονικὸ διάστημα τὸ μόνον φάρμακο κατὰ τῆς ἐλονοσίας; Ἡ γιά τὰ ἡλιοτρόπια πού ζωγράφισαν ὁ Ρέμπραντ καί ὁ Βάν Γκόγκ, τὰ φυστίκια καί τοὺς ξηρούς καρπούς, χωρὶς τὰ ὁποῖα θὰ ἦταν ἡμιτελῆς ἡ σύγχρονη δυτικὴ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη γιά νά μὴν ἀναφέρω τὶς πιὸ

πρακτικὲς χρήσεις τους ὡς πρώτων ὑλῶν φυτικῶν ἐλαίων;

Αὐτὸ πού ὑποστηρίζω εἶναι ὅτι ἡ ἀποδοχὴ νέων προϊόντων, ἢ ἀκόμα, σέ παραδοσιακὲς ἀγροτικὲς κοινωνίες, ἢ μετατόπιση τῆς διατροφῆς ἀπὸ ἕνα βασικὸ εἶδος σέ κάποιο ἄλλο ἐμπεριέχει κατὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ μιὰ μεταβολὴ στὶς καταναλωτικὲς ἐπιλογές. Οἱ πατάτες καί ὁ ἀραβόσιτος μπορούσαν νά θρέψουν πολὺ περισσότερους ἀνθρώπους ἀνὰ μονάδα καλλιεργούμενης ἔκτασης ἀπὸ τὶς παλαιότερες καλλιεργεῖες. Γνωρίζουμε τί ἔγινε ὅταν ραγδαία ἀυξανόμενοι πληθυσμοὶ ἐξαρτήθηκαν ἀπὸ μιὰ μόνο καλλιεργεῖα. Ἡ ἱστορία τῆς Ἰρλανδίας εἶναι ἕνα τραγικὸ παράδειγμα. Ἀλλὰ ποιὸς μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ ὅτι ὁ μετασχηματισμὸς τῆς Ἰρλανδίας σέ μιὰ μονοκαλλιέργεια πατάτας, ὁ μεγάλος λιμὸς πού ἀκολούθησε καί ἡ μαζικὴ αἱμορραγία τοῦ πληθυσμοῦ πού ἄρχισε ἀπὸ τότε δὲν ἔχουν πολιτιστικὲς συνέπειες, γιά νά μὴν ἀναφερθοῦμε στὶς πολιτικὲς συνέπειες, καί γιά τὶς δύο ἀκτὲς τοῦ Ἀτλαντικοῦ: χωρὶς τὸν Πιζάρο κατὰ τέτοιο δὲν θὰ εἶχε γίνε.

Καθετὶ πού σχετίζεται μὲ τὴν χρῆση τοῦ καπνοῦ, πού ἦταν ἄγνωστος ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ πρὶν τὴν κατάκτηση, ἔχει πολιτιστικὲς συνέπειες. Δὲν χρειάζετο νά τὸ πῶ αὐτὸ στὴ Σεβίλλη, ὅπου πρὶν λίγο καιρὸ συζητούσαμε αὐτὰ τὰ θέματα, ἐκεῖ πού ἡ Κάρμεν συνάντησε τὸν Ντόν Χοσέ στὴν περιφέρεια Real Fabrica de Tabacos (Βασιλικὸ Ἐργοστάσιο Καπνοῦ). Καθετὶ σχετικὸ μὲ τὴν χρῆση τοῦ καπνοῦ εἶναι δεμένο μὲ ἀνθρώπινα συναισθήματα, ἰδέες, ἐλπίδες καί φόβους: ἀπὸ τό τελευταῖο σιγάρο πού προσφέρεται στὸν θανατοποινίτη πρὶν τὴν ἐκτέλεση μέχρι τὸν καπνιστὴ πού αὐτόματα ἀνάβει ἕνα σιγάρο μετὰ τὴν ἐρωτικὴ συνεύρεση. Ἀκόμη καί ἡ ἐκστρατεία γιά τὸν περιορισμὸ τοῦ καπνίσματος — πού ἔχει μεγαλύτερη ἐπιτυχία στὶς ἀγγλοσαξονικὲς χώρες παρά στὶς ἄλλες — μᾶς ἀποκαλύπτει περισσότερα γιά τὶς ἀπόψεις πού ἐπικρατοῦν στό τέλος τοῦ 20οῦ αἰώνα γιά τὸ πῶς πρέπει νά ζοῦμε, παρά γιά τὶς ἐπιπτώσεις τῆς νικοτίνης στὴν ὑγεία.

Μιλᾶμε, μὲ δυὸ λόγια, γιά προϊόντα τοῦ Νέου Κόσμου πού ἦταν ἄγνωστα καί δὲν μπορούσαν παρά νά εἶναι ἄγνωστα πρὶν τὴν κατάκτηση τῆς Ἀμερικῆς ἀλλὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν μετασχηματίσει τὸν Παλαιὸ Κόσμο ἀπὸ τότε δραματικὰ καί σέ ἀπρόβλεπτες κατευθύνσεις. Τὸ ἴδιο γίνεται καί σήμερα. Θὰ ἠθέλα νά προσθέσω ὅτι σέ σχέση μ' αὐτὸ ὁ Παλαιὸς Κόσμος ὀφείλει περισσότερα στὸν Νέο, παρά ἡ Ἀμερικὴ στὴν Εὐρώπη.

Αὐτὸ πού θέλω νά τονίσω εἶναι ὅτι τὰ προϊόντα αὐτὰ δὲν «ἀνακαλύφθηκαν» ἀπλῶς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους. Ἀκόμα λι-

γότερο, οί Ευρωπαίοι δέν τά αναζήτησαν, ὅπως αναζήτησαν οί Κονκισταδόροι τό ἀσήμι καί τόν χρυσό. Ἦταν προϊόντα γνωστά, πού οί αὐτόχθονες κοινωνίες τά συνέλεγαν, τά καλλιεργοῦσαν συστηματικά καί τά μεταποιοῦσαν. Οί Κονκισταδόροι καί οί ἄποικοι ἔμαθαν πῶς νά τά παρασκευάζουν καί νά τά χρησιμοποιοῦν ἀπό τούς αὐτόχθονες. Ἐάν οί ἄποικοι δέν ἀφήνονταν νά διδαχθοῦν ἀπό τούς αὐτόχθονες θά ἀντιμετώπιζαν τεράστιες δυσκολίες, ἴσως, μάλιστα, νά γινόταν ἀδύνατη ἡ ἐπιβίωσή τους. Μέχρι σήμερα, ἡ μεγάλη συμβολική ἐφορτή τῶν ΗΠΑ, ἡ Ἡμέρα τῶν Εὐχαριστιῶν, καταγράφει ἕνα χρέος τῶν πρῶτων ἀποίκων πρὸς τούς Ἰνδιάνους, πού ὁ ἐπερχόμενος πολιτισμός τῶν λευκῶν ξεπλήρωσε μέ τόν ἀφανισμό. Ἡ Ἡμέρα τῶν Εὐχαριστιῶν γιορτάζεται μέ φαγητό πού ἀποτελεῖται οὐσιαστικά ἀπό τρόφιμα τοῦ Νέου Κόσμου, τρόφιμα πού τήν σημασία τους γιά τήν ἐπιβίωση τήν ἔμαθαν οί ἄποικοι ἀπό τούς Ἰνδιάνους. Τό ἀποκορύφωμα, ὅπως γνωρίζουμε, εἶναι ἡ γαλοπούλα.

Τό ἐπιχείρημά μου εἶναι ὅτι ἡ ἀληθινή φύση καί ἡ σημασία τῆς συνάντησης τῶν δύο πολιτισμῶν, πού ἄρχισε μέ τήν ἀποβίβαση τοῦ Κολόμβου στό πρῶτο νησί τῆς Καραϊβικῆς, δέν μπορεῖ νά γίνει κατανοητό μόνο μέ ὄρους τῆς συμβατικῆς ιστορίας. Ἐάν ἀναρωτηθοῦμε τί πῆραν οί Ευρωπαῖοι ἀπό τήν κατάκτηση τοῦ Νέου Κόσμου, ἡ προφανῆς ἀπάντηση εἶναι μιᾶ ἐπέκταση ὀρισμένων κρατῶν πού βρισκόνται στή δυτική πλευρά τῆς γηραιᾶς ἡπείρου. Ἐπέκταση πού συντελέσθηκε μέ τήν ἀποικιοκρατική ἰσχύ, μέ τόν πλοῦτο πού προήλθε ἀπό τήν ἐργασία τῶν Ἰνδιάνων καί τῶν Ἀφρικανῶν, μέ τήν ἐγκατάσταση ἀποίκων καί μεταναστῶν ἀπό τίς εὐρωπαϊκές χώρες. Ἡ Ἀμερική ἦταν ἡ πρώτη περιοχή ἔξω ἀπό τήν Εὐρώπη στήν ὁποία ἀνατράπηκαν αὐτοκρατορίες ἀπό Ευρωπαίους στρατιῶτες καί στήν ὁποία οί Ευρωπαῖοι ἵδρυσαν Νέες Καστίλλες, Νέες Πορτογαλίες καί, ἀργότερα, Νέες Ἀγγλίες. Γιά χίλια χρόνια πρὶν τό 1492 ἡ κατάκτηση καί ἡ ἐγκατάσταση εἶχαν διαφορετική φορά: ἀπό τήν Ἀσία καί τήν Ἀφρική στήν Εὐρώπη. Γι' αὐτό ἔχει ἱστορική σημασία τό γεγονός ὅτι ἡ ἡμερομηνία ἀνακάλυψης τῆς Ἀμερικῆς ἀπό τόν Κολόμβο συμπίπτει

μέ τήν ἡμερομηνία τῆς κατάκτησης τῆς Γρανάδας καί τήν ἀπέλαση τῶν Ἑβραίων ἀπό τήν Ἰσπανία. Καί τά τρία γεγονότα εἶναι σύμβολα αὐτῆς τῆς ἀντιστροφῆς. Τό 1492 σημαδεύει τήν ἔναρξη τῆς εὐρωκεντρικῆς παγκόσμιας ἱστορίας, τῆς πεποίθησης ὅτι λίγες χώρες τῆς δυτικῆς καί κεντρικῆς Εὐρώπης προορίζονταν νά κατακτήσουν καί νά κυβερνήσουν τήν ὑφήλιο, τήν ἀρχή τῆς εὐρωπαϊκῆς μεγαλομανίας.

Αὐτά, ὅμως, εἶναι ὅλα περασμένες ἱστορίες. Ἡ Ἰσπανία, ἡ Πορτογαλία, ἡ Βρετανία, ἡ Γαλλία καί οἱ λοιπές χώρες ἔχουν πάψει ἐδῶ καί πολύ καιρό νά κυριαρχοῦν στήν Ἀμερική. Ἐχουν περιορισθεῖ, ἀπό παγκόσμιες δυνάμεις, ἔστω καί ἀπό «μεγάλες» δυνάμεις στό εὐρωπαϊκό πλαίσιο, σέ κράτη πού μόνο τους δέν ἀσκοῦν ἰδιαίτερη ἐπιρροή ἀλλά εἶναι ἀξιόλογα μόνο στή συλλογικότητά τους, ὅπως αὐτή ἐκφράζεται ἀπό τίς εὐρωπαϊκές κοινότητες. Ἡ Ἰσπανία καί ἡ Ἀγγλία ἐπωφελοῦνται ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ γλῶσσες τους ἔχουν γίνει παγκόσμιες γλῶσσες, καί αὐτό ἐξαιτίας τῆς παλαιᾶς κατάκτησης τῆς Ἀμερικῆς. Οἱ χώρες τῆς Ἀμερικῆς ἔχουν πάψει πρὸ πολλοῦ νά εἶναι ὑπερατλαντικές προεκτάσεις τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καί τῆς Ἀγγλίας ἀκόμα καί σέ ὅ, τι ἀφορᾶ τίς τοπικές ἐλίτ. Ἡ ἐποχή τῆς «εὐρωπαϊκῆς ἐπέκτασης», ἕνα κεφάλαιο πού οἱ φοιτητές τῆς ἱστορίας, ὅταν ἤμουν νέος, μέ ὑπερηφάνεια μελετοῦσαν, ἔχει τελειώσει.

Ὅμως, ἄλλες ἄμεσες συνέπειες τῆς κατάκτησης καί τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς ἐξακολουθοῦν νά ὑφίστανται. Δέν ἀφοροῦν διάσημους ἄνδρες ἢ κυβερνήσεις. Παρ' ὅλ' αὐτά, ἔχουν μετασχηματίσει τήν ὕλη τῆς ζωῆς στήν Εὐρώπη γιά τά καλά. Καί τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἄλλες ἡπείρους. Ὅταν ἡ πολιτιστική, κοινωνική, οἰκονομική ἱστορία τοῦ σύγχρονου κόσμου γραφεῖ μέ πιό ρεαλιστικούς ὄρους, ἡ κατάκτηση τῆς νότιας Εὐρώπης ἀπό τόν ἀραβόσιτο, τῆς βόρειας καί ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἀπό τήν πατάτα καί ὄλης τῆς Εὐρώπης ἀπό τόν καπνό καί, πιό πρόσφατα, ἀπό τήν Κόκα κόλα, θά δειχθοῦν πιό βαρυσήμαντα γεγονότα ἀπό τόν χρυσό καί τό ἀσήμι, γιά χάρη τῶν ὁποίων ὑποτάχθηκαν οἱ χώρες τῆς Ἀμερικῆς.

Τό σολωμικό κείμενο ως «σημαίνουσα πρακτική»*

του Έρατοσθένη Κατωμένου

Αν υποθέσουμε πώς, υποχωρώντας στον πειρασμό των άπλων και μονοσήμαντων απαντήσεων, έπρεπε να όρίσουμε τήν ιδιαιτερότητα τής ώριμης σολωμικής παραγωγής με ένα μόνο, τό πιό χαρακτηριστικό της, γνώρισμα, ή εϋστοχότερη απάντηση θά ήταν αυτό πού πραγματικά τήν ξεχωρίζει από κάθε άλλη συγγενική της έκδοχή: ότι ό ποιητής δέν τελειώνει τά έργα του· κατά τήν εϋστοχη διατύπωση του Βάρναλη, «πάντα τά έγραφε και ποτές του δέν τά έγραφε» (1957:113). Και σ' αυτό ό Σολωμός αποτελεί, στήν έποχή του, περίπτωση μοναδική. Ποιός άλλος ποιητής, ρομαντικός ή μή, θιασώτης (θεωρητικός ή πρακτικός) του «άποσπασματικού» («ήμιτελους» ή «άτελου») ποιήματος, άφιέρωσε όλόκληρη τή ζωή του στήν ποιητική δημιουργία, χωρίς ώστόσο να θεωρήσει τελειωμένο και δημοσιεύσιμο κανένα έργο του¹; Τό φαινόμενο μπορεί ίσως να εκφράζει μιá στάση οϋσιωδώς ρομαντική, αλλά δέν εξηγείται έπαρκώς με τή θεωρία του «άτελου», γιατί ή αισθητική τής άποσπασματικής ή άτελου μορφής συνδέεται αναγκαία με τή δημοσιοποίησή της, πού είναι ό μόνος τρόπος για να λειτουργήσει στό δέκτη ως σκόπιμη αισθητική έπιλογή. Άλλιώς, τό πιθανότερο είναι να εκληφθεϊ —όπως έγινε στήν περίπτωση του Σολωμού— ως άδυναμία. Κι από αυτή τή άποψη, ή έμφαση πού δίνεται στή διάσταση τής άποσπασματικότητας και του ήμιτελου² είναι, σε κάποιο βαθμό, παραμορφωτική, γιατί μετατοπίζει τό βάρος σε ένα μορφολογικό σύμπτωμα και όχι στήν οϋσία του φαινομένου. Και ίσως άδικεί τή μοναδικότητα του Σολωμού, για τόν όποιο ή ποιητική έκφραση είναι κάτι πολύ παραπάνω από άπλή αισθητική σύμβαση· είναι τρόπος ύπαρξης, σφραγισμένος από τήν άποκλειστική, επώδυνη, άνυστερόβουλη άφοσίωση και άνάλωση μιáς όλόκληρης ζωής, υπό συνθήκες ενός άπίστευτου «παραδαρμού»³. Κατανοούμε τά πλεονεκτήματα και τήν ασφάλεια πού προσφέρει μιá έρμηνεία «διά του γνωστού» και μάλιστα στά συγκριτολογικά πλαίσια τής επίδρασης ενός ισχυρού — σύγχρονου με τό έργο— ρεύματος ιδεών. Υπάρχει, ώστόσο, πάντα μιá άπόσταση ανάμεσα στή σολω-

μική περίπτωση και τό υποθετικό αισθητικό πρότυπο, πού τήν κάνει πιό ύπολογίσιμη τό γεγονός ότι ό Σολωμός, πού στίς ιταλικές του σημειώσεις καταγράφει όλες τίς φιλοσοφικές και αισθητικές αρχές πού τόν άπασχολούν, θεωρητικά ή πρακτικά (ως «συνταγές» ποιητικής γραφής), δέν σημειώνει οϋτε λέξη για τήν αισθητική του «ήμιτελου ποιήματος». Τόση άπουσία μέριμνας για τό πώς θά διαβαστεί τό έργο του από ένα κοινό έντελώς άπροετοίμαστο για τήν αισθητική του άποσπάσματος δέν είναι ένα άμελητέο δεδομένο. Άκόμη κι ό ίδιος ό Πολυλάς φαίνεται, όπως είπαμε, άνυποφίαστος άπέναντι σ' αυτή τήν έρμηνευτική έκδοχή,

* Προδημοσίευση από τόν υπό έκδοση τόμο: «Καλή 'ναι ή μαύρη πέτρα σου». Έρμηνευτικά κλειδιά στό Σολωμό (Βιβλιοπωλείο τής Έστίας).

1. Η εξαίρεση του «Υμνου» σε μιá πρώιμη φάση (αργότερα, καθώς ξερούμε, τόν αποκήρυξε), καθώς και ή ιδίομορφη περίπτωση του γνωστού «άποσπάσματος» 25 του «Λάμπρου» στήν Ίόνιο Άνθολογία (πού δημοσιεύεται άνωώνυμο: Φάκ. Α', Ίανουάριος 1934) έπιβεβαιώνουν τόν κανόνα.

2. Βλ. Στέφ. Ροζάνης, «Η αισθητική του άποσπάσματος. Μιά κριτική προσέγγιση στό «Λάμπρο» του Σολωμού», Άθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, 1985, 15-30, Γ. Βελουδής, «Σολωμός, Ρομαντική ποίηση και ποιητική. Οι γερμανικές επίδρασεις», Άθήνα, Γνώση, 1989, 374-395 και άλλοι (οι παραπομπές στό έξής θά γίνονται σε όνομα συγγραφέα, χρονολογία έκδοσης και σελίδα — βλ. στό τέλος τίς συντομογραφίες μαζί με τούς πλήρεις τίτλους τής βιβλιογραφίας).

3. Ό όρος είναι του ίδιου του ποιητή από γράμμα του στον Γεώργιο Μαρκορά: Α. Πολίτης, «Ο Σολωμός στα γράμματά του», Άθήνα, Έστία, 1956, σ. 29.

πού ἂν τή γνώριζε (ἀπό τόν ποιητή ἢ ἀπό κοινές βιβλιακές πηγές) ἀναμφίβολα θά τήν ἀξιοποιῦσε, ἀφοῦ τοῦ πρόσφερε ἕνα ἔγκυρο θεωρητικό κλειδί γιά νά ἐρμηνεύσει τό σκανδαλῶδες — ἀκόμη καί γιά τό ἄμεσο σολωμικό περιβάλλον — φαινόμενο πού παρουσίαζαν τά χειρόγραφα τοῦ ποιητή καί νά ὑπερασπισθεῖ ἀποτελεσματικά τήν ἀξία τοῦ ἔργου καί τή μνήμη τοῦ «δασκάλου» ἀπέναντι στίς γνωστές ἀμφισβητήσεις. Γιατί ἐπρόσφερε ἕνα ἐπιχείρημα πολύ πιό σύμφωνο μέ τό πνεῦμα καί τό ἦθος τοῦ Πολυλά, ἀλλά προπάντων πολύ πειστικότερο ἀπό τή θεωρία τῆς «ἔλλειψης τῶν σημαντικότερων χειρογράφων», πού ἀπομνημειώνεται στόν εὐγλωττο τίτλο «Εὐρισκόμενα» ἢ τούς ὑπαινιγμούς γιά ἐπιβουλές «ἀπό τήν αἰσχροκέρδεια ἢ τό φθόνο». Πάνω σ' αὐτό, ἡ ἐπίκληση τῆς σολωμικῆς δήλωσης: «'Ο "Λάμπρος" θά μείνει ἀπόσπασμα», μέ τά συμφραζόμενά της⁴, ἀποτελεῖ μᾶλλον ἀντεπιχείρημα γιά τή θεωρία τοῦ «ἀτελοῦς ποιήματος»: γιατί, ὅσον ἀφορᾷ τήν πληροφορία τοῦ Regaldi, ἡ ἐρμηνεία πού ἐμπεριέχει ἡ σολωμική φράση: «Τό ὄλο ποίημα δέ φτάνει στό ὕψος μερικῶν μερῶν» (εἴτε τή θεωρήσουμε αὐθεντική εἴτε ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου πρόσληψῆς τῆς ἀπό τό δέκτη) μᾶς ὁδηγεῖ σέ ἐντελῶς ἀντίθετη κατεύθυνση: ὄχι στήν αἰσθητική ἀξία τοῦ «ἀτελοῦς», μά ἀπεναντίας στό (μᾶλλον «κλασικό») ἰδεῶδες τῆς «ἀνεφικτης τελειότητας», ὡς αἰσθητικό δόγμα πού ὁδηγεῖ νομοτελειακά στήν ἐγκατάλειψη τοῦ ἔργου καί ὄχι στήν ὀριστικοποίηση τῆς ἀποσπασματικῆς του μορφῆς⁵. Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πολυλά στά *Προλεγόμενα*: ὑπέρβαση τῆς αἰσθητικῆς πού γέννησε τόν «Λάμπρο» (: «ἤδη τραβηγμένος ἀπό μίαν ἀνώτερη θεωρία εἰς τήν περιοχή τῆς ποιητικῆς») καί, ἄρα, ἀπόρριψή τῆς ὡς ἀνάξιας τοῦ νέου αἰσθητικοῦ ἰδεώδους (: «ἄφηνε ἀτελείωτο ἐκεῖνο τό πόνημα, ὡς, εἰς τή γνώμη του, κατώτερο ἀπό τή θέση ὅπου πρέπει νά ὑψωθεῖ ἡ Τέχνη, ἂν θέλει νά εἶναι εἰς ὄλα ἀληθινή»)⁶.

Ὁ δικός μας στόχος δέν εἶναι νά προτείνουμε, πρωθύστερα, μίαν ἀκόμη θεωρία γιά τήν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, ἀλλά νά μελετήσουμε πρῶτα ἀπ' ὄλα τό ἴδιο τό φαινόμενο γιά νά ξέρουμε γιά ποιό πράγμα μιλοῦμε: καί μαζί, νά ἀναδειξοῦμε τή διάσταση ἐκεῖνη πού εἶναι ἡ πιό χαρακτηριστική κι ὡστόσο ἡ πιό παραμελημένη. Πρόκειται γιά τή διάσταση πού συνδέεται μέ τήν ἀκριβή εἰκόνα τῶν σολωμικῶν χειρογράφων, ὅπως ἀποτυπώθηκε στήν «πανομοιότυπη» ἔκδοση τῶν *Αὐτογράφων* ἀπό τόν Λίνο Πολίτη καί ὅπως ἀποσαφηνίσθηκε ἀπό τίς εἰδικότερες «φιλολογικές» ἔκδοτικές ἐργασίες αὐτογράφων τετραδίων ἢ ἔργων, πού ἀκολούθησαν⁷. Συνοφίζοντας τίς διαπιστώσεις, θά ἀρχίζαμε ἀπό τίς παρατηρήσεις τοῦ Λ. Πολίτη ὅτι «τά χειρόγραφα αὐτά δέν εἶναι τά χειρόγραφα πού πᾶνε στό τυπογραφεῖο». Ἡ πρώτη ἐντύπωση πού δίνουν εἶναι χλωδής: σκόρπιοι στίχοι, παραλλαγές

στίχων, αὐτοσχόλια, στοχασμοί καί σημειώσεις στά ἰταλικά, σχεδιάσματα διάφορα, χωρίς τίτλους, χωρίς διάκριση τῶν ἔργων μεταξύ τους, μέ στίχους καί θέματα — πού ἀπό τήν ἐκδοτική παράδοση τοποθετοῦνται σέ διαφορετικά ἔργα — ἀνακατεμένα στίς ἴδιες σελίδες ἢ ἐπανερχόμενα σέ διαφορετικά συμφραζόμενα καί ποικίλους συνδυασμούς. Κι ὄλ' αὐτά, εἴτε μέσα στά ἴδια τετράδια, γραμμένα κάποτε καί πρὸς τίς δύο κατευθύνσεις, εἴτε καί σέ σκόρπια μονόφυλλα καί δίφυλλα, πού δέν εἶναι αὐτονόητο σέ ποιὰ συνάφεια βρίσκονται μέ τά ὑπόλοιπα χειρόγραφα. Κι ὡστόσο, ἡ προσεκτική μελέτη τους ἀποκαλύπτει «ἕνα κόσμο ὁλόκληρο», «διαφορετικόν ἀπό τόν κόσμο τῶν δημοσιευμένων ἔργων», «ἄγνωστον ἀκόμα καί ἀνεχμετάλλευτον, ὀργανωμένο κατὰ τό δικό του σύστημα»⁸. Τό σύστημα αὐτό ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ἰδιόρρυθμη διαδικασίαν σύνθεσης, πού, προκειμένου γιά τήν ὠριμη παραγωγή του, εἶναι περίπου ἡ ἑξῆς:

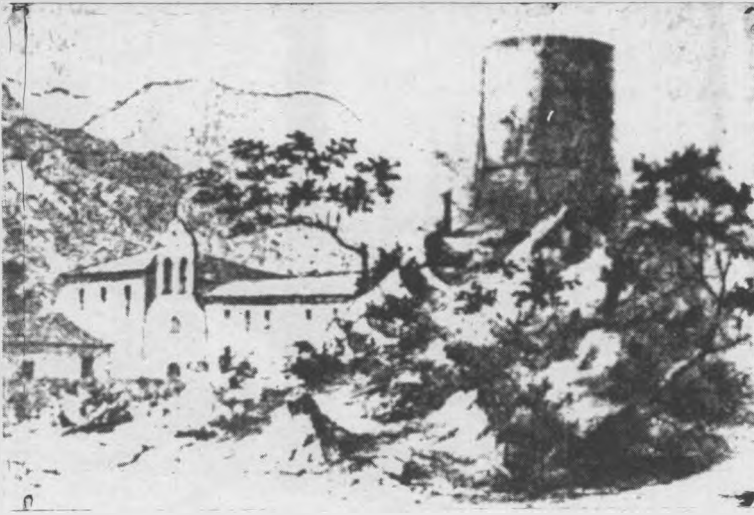
4. Στέφ. Ροζάνης, 1985: 15, Γ. Βελουδῆς, 1989: 394.

5. Πρβλ. τήν ὀρθή ἀνάλυση τῆς φράσης ἀπό τόν Κριαρά, Δ. Σολωμός, *Ὁ βίος — τό ἔργο*, Ἀθήνα, Ἑστία, 1969: 116.

6. *Ἀπαντα*, 1, 28. Πόση σχέση ἔχουν αὐτές οἱ ἀπόψεις μέ τό ρομαντικό ἰδεῶδες «ἐνός κόσμου πού ἀναζητοῦσε τήν τελειότητά του στό ἀτελές» (Ροζάνης, 1985:20), ὅπου «τό "ἀτελές" εἶναι ἡ συνπέοτε... ρομαντική ἐνσάρκωση τῆς "τελειότητος"» (Βελουδῆς, 1989:391), πού «τοῦ ἐπιβάλλει... τήν ὑπεροχή τοῦ ἀποσπασματος ἐν... τῆς ἀνεξάρτητης πληρότητας τῶν ἀτομικῶν ἔργων πού ἀνέδειξε ἡ κλασική ὁμορφιά τοῦ ἁρμονικοῦ σύμπαντος» (Ροζάνης, 1985:22-23).

7. Λ. Πολίτης, 1985: 19-42, 169-171, 187-189, 245-270 (ἰδίως 247-249), 402-413, 442-489 (ἰδίως (443-444), Ε. Τσαντσάνογλου, (1978 =) 1982: 172-187, 338-339, Λ. Παπαδοπούλου-Ἰωαννίδου, 1978: 8-18 (συνοπτικά) καί στό σύνολο τοῦ βιβλίου (ἀναλυτικά), Γ. Κεχαγιόγλου, 1979: 153-184 (κυρίως, 154-165), τοῦ ἴδιου, 1989: 407-431 (κυρίως 418-423). Τούς πλήρεις τίτλους βλ. στή βιβλιογραφία.

8. Πολίτης, 1985: 247-248.

«Ο Σολωμός συλλαμβάνει την υπόθεση, τά θέματα και τις ιδέες των ποιητικών του έργων κυρίως στά Ιταλικά» και τις διατυπώνει σε σχεδιάσματα, στοχασμούς και σημειώσεις. Παράλληλα, «διατυπώνει μέρος του θεματικού υλικού άπευθείας στά ελληνικά», σε μικρότερα θεματικά στοιχεία και προσπαθεί με άλλεπάλληλες έπεξεργασίες τους, είτε σε Ιταλικό πεζό είτε σε έλληνικό έμμετρο λόγο, να πετύχει τόν ιδεώδη συνδυασμό. Τά μοριακά στοιχεία του θεματικού υλικού, μέ τά όποια δουλεύει ό Σολωμός, όνομάζονται από τούς μελετητές, κατά τό είδος, τήν έκταση και τή λειτουργία τους: θέμα ή θεματικό στοιχείο, σε αναφορά προς τήν ιδέα πού έμπεριέχει και συνοφίζει· μοτίβο ή (θεματική) μονάδα (έπεξεργασία) σε αναφορά προς τήν ποιητική (έκφραστική) του άποκρυστάλλωση· θεματική συστοιχία (ή λυρική ένότητα) όταν πρόκειται για συνδυασμό μονάδων ή στοιχείων· θεματική δομή (ή λυρικό έπεισόδιο) όταν πρόκειται για μία ποιητικά άρθρωμένη και νοηματικά πλήρη, σύνθετη όλότητα (μονάδων και συστοιχιών). Συνδετική (ή θεματική) έπεξεργασία άφ' έτέρου όνομάζεται τό πλάσιμο τής θεματικής ύλης (στοιχείων, μονάδων κ.λπ.) από τόν ποιητή. Στή διαδικασία αυτή διακρίνονται στάδια συνθετικής έπεξεργασίας, ή όποία μπορεί να είναι πλήρης ή μερική. Συχνά παρατηρείται μία ρευστότητα του άφηγηματικού σχεδίου, πού συνεπάγεται μία σταδιακή διαμόρφωση του ποιητικού σώματος⁹.

Η έπεξεργασία των θεματικών στοιχείων δέν προχωρεί άναγκαστικά μέ τή σειρά πού άπαιτεί τό (ρευστό έξάλλου) άφηγηματικό σχέδιο, αλλά άνάκατα, μέ παράλληλη έπεξεργασία (στήν ίδια σελίδα) θεματικών στοιχείων και μονάδων πού προορίζονται για διαφορετικά μέρη του ποιήματος. Σ' αυτή τή διαδικασία ό ποιητής έπιχειρεί κατά διαστήματα «νά

συνθέσει τά έπεξεργασμένα θεματικά στοιχεία σε μεγαλύτερα σύνολα (πού θά άποτελέσουν τίσ ένότητες του ποιήματος), αλλά άμέσως πάλι τά άποσυνθέτει και τά ξαναεπεξεργάζεται»¹⁰, στην προσπάθειά του να έπιτύχει τήν έντελέστερη ποιητική έκφραση, δοκιμάζοντας και «άκούζοντας» τήν ποιητική του γλώσσα πάνω σε λεπτές σημασιακές και συναισθηματικές άποχρώσεις. Όταν όρισμένες ένότητες τείνουν να άποχτήσουν όριστικότερη μορφή, ό ποιητής τίσ μεταφέρει σχεδόν αυτούσιες στην έπόμενη πλήρη συνθετική έπεξεργασία και άσχολεϊται περισσότερο μέ τήν αναλυτική έπεξεργασία των λιγότερο μορφοποιημένων μερών. Μέ αυτή τή μέθοδο μπορεί να έλέγχει τή γενική έντύπωση του συνόλου, να ξεκαθαρίζει προηγούμενες σελίδες του χειρογράφου και να ρυθμίζει τήν παραπέρα πορεία τής έπεξεργασίας¹¹. Αυτό δέν άποκλείει βέβαια τήν παρεμβολή νέων θεματικών στοιχείων ή μονάδων και τή δοκιμή καινούργιων, έρήμην του άρχικου σχεδίου, συνδυασμών και άναδιατάξεων· πρακτική πού δίνει τή δυνατότητα στον ποιητή να δοκιμάζει κάποτε θεματικές και σημασιακές προεκτάσεις προς άποκλίνουσες («και άντιφατικές άκόμη»¹²) κατευθύνσεις.

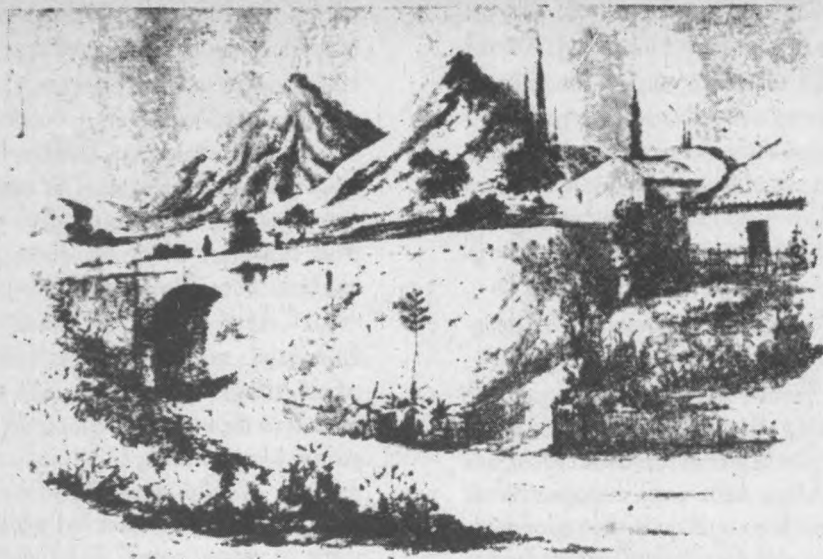
Μία ουσιώδης, τέλος, διαπίστωση, πού δέν μπορούν να άγνοούν οι σχετικές έξηγητικές θεωρίες, είναι ότι, προκειμένου για τήν ώριμη παραγωγή του Σολωμού, σε καμία περίπτωση δέν έχουμε ούτε τήν έλάχιστη (ένδοκειμενική ή έξωκειμενική) ένδειξη ότι ή τελευταία χρονικά έπεξεργασία μιās σύνθεσης είναι ή όριστική ή έστω όριστικότερη από άλλες¹³. Αντίθετα, σε άρκετές περιπτώσεις μπορούμε να τή χαρακτηρίσουμε έλλιπέστερη από κάποιες προηγούμενες, τουλάχιστον μέ τό κριτήριο του γενικού σχεδιασμού πού άπορρέει από τό σύνολο των σημειώσεων και των διαδοχικών έπεξεργασιών. Στήν κυριολεξία λοιπόν δέν έχουμε ποτέ ένα τελικό στάδιο έπεξεργασίας, ένα τέρμα αλλά, αντίθετα, μία διαδικασία σύνθεσης χωρίς τέλος, πού κάποτε έγκαταλείπεται, για να συνεχιστεί μέ άλλη ποιητική μορφή (π.χ. τά διαδοχικά Σχεδιάσματα των Ε.Π.) ή και μέ άλλο θέμα. Στήν

9. Βλ. Τσαντσάνογλου, 1982: 173-174, Α. Πολίτης, 1985: 404-405, 410-411, Κεχαγιόγλου, 1979: 155. Έπιχειρούμε έδω μία άντιστοίχιση των έναλλακτικών όρων πού προτάθηκαν, διευρύνοντας άνάλογο έγχείρημα του Κεχαγιόγλου (1979: 155, σημ. 11).

10. Τσαντσάνογλου, 1982: 173-174, σε συνδυασμό μέ σ. 180-183.
11. Παπαδοπούλου-Ίωαννίδου, 1978: 17-18 και άλλου. Τά τελευταία άφορούν τόν «Κρητικό» (τετράδιο Ζ 11) αλλά σε σημαντικό βαθμό ισχύουν και για τόν «Λάμπρο» (τετράδιο Ζ 12).

12. Άλεξίου, 1984: 314. Πρβλ. του ίδιου, 1986: 32-34. Πρβλ. τήν περίπτωση τής θεματικής μονάδας: «τά μάτια δείχνουν έρωτα για τόν άπάνω κόσμο» (Ε.Π. Γ' 454.12 και παραλλ. 382.14), πού σε άλλη έπεξεργασία παίρνει σαφώς αντίθετη σημασία (468 Α 2): «τά μάτια χύνουν έρωτα κατά τόν άνω κόσμο». Είναι μία περίπτωση χαρακτηριστική, άν και όχι συνηθισμένη.

13. Πρβλ. Α. Πολίτης, 1985: 412.

τελευταία περίπτωση, κι επειδή ακριβώς οί προηγούμενες συνθέσεις έχουν ἐγκαταλειφθεῖ, δηλαδή δέν προορίζονται γιά δημοσίευση, ὁ ποιητής αἰσθάνεται τήν ἐλευθερία νά μεταφέρει καί νά ἀξιοποιεῖ θέματα καί μοτίβα, θεματικές συστοιχίες, ἀκόμη καί αὐτοῦσιες ἐκφραστικές μονάδες στήν καινούργια σύνθεση πού δουλεύει, ἐντάσσοντάς τες σέ νέα συμπραζόμενα καί νέους (θεματικούς) συνδυασμούς. "Ἐτσι μόνο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἱκανοποιητικά ἡ πληθώρα τῶν ἐπαναλαμβανόμενων ἢ παράλληλων (ισότιμων) θεμάτων καί μοτίβων πού συναντοῦμε σέ διαδοχικά ἔργα τῆς ὠριμῆς προπάντων περιόδου"¹⁴. Ἡ μεταφορά αὐτῶν τῶν μονάδων γίνεται δυνατή χάρις στήν ἐκφραστική καί σημασιακή τους αὐθυπαρξία: καθεμιά ἀποτελεῖ ἕνα αἰσθητικό καί σημασιακό μικροσύμπαν, «αὐτοτελές σάν σκαντζόχοιρος»¹⁵. Τό κύριο λοιπόν καί χαρακτηριστικό («pertinent») τῆς σολωμικῆς δημιουργίας δέν εἶναι τόσο τό ἀποσπασματικό, τό ἡμιτελές ἢ τό ἀτελές, πού εἶναι ἐπιφανόμενα, ἀλλά ἡ ἀτέρμονη δημιουργική διαδικασία, ἡ συνεχῆς ἀνάπλαση τοῦ κειμένου, μέσα ἀπό διαρκῶς νέες παραλλαγές καί νέους συνδυασμούς τῶν θεματικῶν καί ἐκφραστικῶν μονάδων, πού δέν φτάνει ποτέ νά πάρει ὀριστική μορφή.

Ἰαπιστώνουμε εἰδικότερα μιά συνεχή διαλεκτική ἀνάμεσα σ' ἕναν λόγο τελειωμένο, πού εἶναι οἱ ἀποκρυσταλλωμένες θεματικές καί αἰσθητικές μονάδες ἢ συστοιχίες, καί σ' ἕναν λόγο ὑπό διαμόρφωση, πού εἶναι οἱ διαδοχικές παραλλαγές θεμάτων καί οἱ συνεχεῖς δοκιμές γιά ἐναλλακτικές ἐκδοχές ὕφανσης μορφῶν, κωδίκων, σημαινόντων, σημαινόμενων: μιά διαδικασία μέσα στήν ὁποία τό ποιητικό ὑποκείμενο ἐμπλέκεται, ἀδιέξοδα, «ὅπως ἡ ἀράχνη μέσα στόν ἴδιο τόν ἰστό της», κατά τήν ἐκφραση τοῦ Barthes. Ἐδῶ ταιριάζει ἡ διάκριση τοῦ ἴδιου θεωρητικῶ ἀνάμεσα στό «ἔργο», πού νοεῖται ὡς ἕνα κλει-

στό ἀντικείμενο μέ παγιωμένη μορφή καί καθορισμο σημασιακό ἀντίκρισμα, καί στό «κείμενο», ἐνοημένο ὡς ἕνα μεθοδολογικό πεδίο ὅπου ἀσχεῖται μιά ἀνεξάντλητη «σημαίνουσα πρακτική», ὄχι κανονιστική ἀλλά «κυλιόμενη» ἀπό τή μιά ἐκφραστική ἢ συνδυαστική δυνατότητα στήν ἄλλη, ἀπό τή μιά συνθετική ἐπεξεργασία στήν ἄλλη¹⁶. Σύμφωνα μ' αὐτή τή διάκριση, ἡ σολωμική παραγωγή δέν ἀντιστοιχεῖ σέ «ἔργα» ἀλλά σέ «κείμενα». «Ἐντὶ νά περιορίσει τό σημαῖνον στό ρόλο ἀπλοῦ φορέα ἑνός (μοναδικοῦ καί ὀριστικοῦ) σημανομένου, τό παίρνει, ἀντίθετα, ὡς θεμέλιο ἑνός λόγου βαθύτατα πολυφωνικοῦ ἢ μάλλον πληθυντικοῦ». «Τό μέτρο τοῦ ἔργου δέν βρῖσκεται πιά στους τελικούς στόχους (στό «τελειωμένο προϊόν ἑνός ἐπικοινωνιακοῦ λόγου, πού ἐκφράζει ἕνα ὑποκείμενο κι ἕνα νόημα») ἀλλά μέσα στή "γλωσσική διεργασία", στή "λειτουργία τῆς γραφῆς", "πε-

14. Στήν αὐτόγραφη μορφή τῶν ἔργων τὰ «παράλληλα μοτίβα» εἶναι πολλαπλάσια. Σέ μιά συλλογική ἔρευνα πού πραγματοποιήσαμε στή δεκαετία τοῦ '70 μέ ὁμάδα φοιτητῶν, παράλληλα μέ τήν προετοιμασία τοῦ σολωμικοῦ λεξικοῦ (καί πού ἔμεινε ὡς τώρα ἀνέκδοτη), ἔχουν καταγραφῆ στο σύνολο τοῦ ἔργου 354 τέτοια θέματα καί «μοτίβα». Ἐνα «μετακινούμενο σολωμικό θέμα» (:οἱ «Ἀδελφοποιτοί») μελετᾶ καί ἡ Ε. Τσαντσάνογλου σέ μιά σύντομη ἐργασία της (1979: 145-151). Πρβλ. καί τίς σχετικές παρατηρήσεις τοῦ Γ. Κεχαγιόγλου, 1975: 63-70.

15. Γ. Π. Σαββίδης, 1989: 136 (= Athenaem, 1798).

16. R. Barthes, 1973: 1015-16. Πρβλ. J. Kristeva, 1969: 12-13, 44-45, 298-300. Τῆς ἴδιας, 1972: 212-217. Ἐπ' αὐτή τήν ἀποψη ὀρθά ἐπισημαίνεται μιά ἄλλη διάσταση τῆς ρομαντικῆς θεωρίας τοῦ «ἀτελοῦς ποιήματος», ἡ ἰδέα τοῦ «Work in Progress» |Γ. Π. Σαββίδης, 1989: 136 — τήν ἐπισημαίνει ὁ Βελουδῆς, 1989: 392-392, ἀλλά μόνο φραστικά, γιατί στήν πράξη μεταχειρίζεται τὰ κείμενα τοῦ Σολωμοῦ ὡς «κλειστό» ταμεῖο ὀριστικῶν ἰδεῶν καί μάλιστα οὔτε κἀν σολωμικῶν, ἀλλά ὡς ἄθροισμα ἀπόφσεων ἀντλημένων — ἀπαραγνώριστα — ἀπό ἐντελῶς συγκεκριμένες παραγράφους θεωρητικῶν (κυρίως) ἢ ποιητικῶν (σπανιότερα) κειμένων τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ|.

δίο σύγχρουσης ανάμεσα στη (μονολογική) λογική του σημείου και στη (διαλογική και πολυσημική) λογική του σημαίνοντος»». Οι τελευταίες αυτές διαπιστώσεις, πού ταιριάζουν θαυμάσια στη σολωμική ποιητική λειτουργία, ανήκουν στον Γάλλο θεωρητικό J.-M. Adam, πού —στό πνεύμα της κατά Kristeva και Barthes «σημαίνουσας πρακτικής»— επιχειρεί νά όρίσει, μέ σημείο αναφοράς ένα σύγχρονο νεότερικό κείμενο, τήν «κειμενική λειτουργία της μοντέρνας γραφής»¹⁷.

Αυτή τή νεότερική διάσταση της σολωμικής δημιουργίας ως μιās συνεχούς κειμενικής ροής είναι καιρός, επιτέλους, νά μελετήσουμε και ν' αποδείξουμε.

Ός υπόθεση έργασίας θέτουμε τό συλλογισμό ότι ή διαρκής ανάπλαση των θεμάτων και ανασύνθεση του συνόλου δημιουργεί νέους κάθε φορά συμφραστικούς συνδυασμούς. Οι διαφοροποιημένοι συνδυασμοί συνεπάγονται αναγκαία μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις στό πλέγμα των κωδίκων ή τουλάχιστον στις ιεραρχικές τους σχέσεις. Και όποιαδήποτε διαφοροποίηση σε επίπεδο κωδίκων αντανακλά άσφαλώς στό σημασιακό επίπεδο, επιφέροντας αντίστοιχες διαφοροποιήσεις σημασίας ή τουλάχιστον σημασιακών αποχρώσεων. Άρα, τά σολωμικά αυτόγραφα μās προσφέρουν όχι ένα στατικό «άποσπασματικό» κείμενο, αλλά ένα δυναμικό πεδίο διαρκούς παραγωγής και αναπαραγωγής σημασίας.

Ίδιαίτερα στην ώριμη περίοδο της δημιουργίας του, ό Σολωμός φαίνεται νά στηρίζει σε σημαντικό βαθμό τήν ποιητική του μέθοδο στις αυτόδύναμες έκφραστικές μονάδες, τις όποιες —κατά τό πρότυπο ίσως της δημοτικής προφορικής ποίησης— έχει διαμορφώσει, αποχρυσταλλώνοντας, σε έντελεις μορφές, πυρηνικές ποιητικές ιδέες. Τις μονάδες αυτές τις χρησιμοποιεί συγχά ως ψηφίδες μέ τις όποιες δοκιμάζει ποικίλους συνδυασμούς, πού βασίζονται λιγότερο στη συνταγματι-

κή και περισσότερο στην παραδειγματική συνάφεια. Μεταβάλλοντας διαρκώς τό περιεχόμενο και τις δυνητικές συναρτήσεις μεταξύ στοιχείων και σχέσεων, μεταβάλλει μαζί και τό σημασιακό υπόβαθρο πού προσδιορίζει τή συνδηλωτική λειτουργία. Μ' αυτόν τόν τρόπο ρυθμίζει και αναδιανέμει τις συνδηλωτικές φορτίσεις, προκαλώντας κάποτε «έκρηξη» στον σημασιακό πυρήνα των σημείων και διευρύνοντας άπροσδόκητα τις σημασιοδοτικές δυνατότητες του καθημερινού λεξιλογίου.¹⁸ Αυτή είναι ή σημασιοδοτική πρακτική του Σολωμού, πού ταυτίζεται, από τό 1833 και έξης, μέ τή μέθοδο γραφής του, τήν όποια άσχησε άπαρέγκλιτα ως τό τέλος, χωρίς νά υποκύψει στον πειρασμό έστω και ενός όριστικού και τελειωμένου ποιήματος. Κι έδω άκριβώς έγκειται ό μοντερνισμός του, πού ξεπερνά σαφώς όχι μόνο τά ρομαντικά πρότυπα της έποχής του¹⁹ αλλά και τήν έπόμενη φάση, του ρεαλισμού, για νά συναντήσει τους αισθητικούς προβληματισμούς των πρωτοποριακών ρευμάτων του είκοστου αιώνα: ύλοποιεί προδρομικά τή συναρπαστική περιπέτεια της γραφής ως «σημαίνουσας», δηλαδή άναδημιουργίας χωρίς τέλος.

17. J.-M. Adam, 1976: 62, 66-67.

18. Τή διάσταση αυτή του σολωμικού κειμένου μελετούμε στό όμολογικό κεφάλαιο του υπό έκδοση τόμου, παρακολουθώντας τις σημασιακές «περιπέτειες» ενός έπανερχόμενου σε περισσότερα έργα στερεότυπου στίχου («Καλή ναι ή μάυρη πέτρα σου και τό ξερό χορτάρι»), καθώς αλλάζει συμφραστικά περιβάλλοντα.

19. Η άποψη πού δίνει έμφαση στην «άποσπασματικότητα» περιορίζει αναγκαία και τή δυναμική της σολωμικής ποίησης σε ό,τι προσδοκά (κατά Βελουδή, 1989: 392) από τό «άπόσπασμα» ό Novalis: πρόκληση στους αναγνώστες «νά προσθέτουν τό υπόλοιπο από τό δικό τους άπόθεμα σε ιδέες, για νά τό συμπληρώσουν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άπαντα. 1: Διονυσίου Σολωμού Άπαντα. τόμος πρώτος: Ποιήματα, έπιμ. σημ. Λίνου Πολίτη, 6' έκδ., Άθήνα, Ίκαρος, 1961.

J. M. Adam (1976): *Linguistique et discours littéraire. Théorie et pratique des textes*. Paris. Larousse, 1976.

Στυλ. Άλεξίου (1984): «Παρατηρήσεις στον Σολωμό»: *Lirica greca da Archiloco a Elytis*. Studi in onore di F. M. Pontani. Padova, Liviana Ed., 1984, 309-317.

— (1986): «Σολωμικά. 1. Αιμ. Ροδόσταμο. 2. Πόρφυρας. 3. Έλευθερο Πολιορκημένοι»: *Παλίμυστον*, 3(1986), 11-34.

R. Barthes (1973): «Théorie du texte»: *Encyclopaedia Universalis*, XV (1973), 1013-1017.

Γ. Βελουδής (1989): *Διονύσιος Σολωμός. Ρομαντική ποίηση και ποιητική. Οι γερμανικές πηγές*. Άθήνα, Γνώση, 1989.

Γ. Κεχαγιόγλου (1975): «Θέματα του "Πόρφυρα" και ή σολωμική ποίηση», *Υδρία*, 16 (Μάιος-Ιούλιος 1975), 63-70.

— (1979): «Προτάσεις για τόν "Πόρφυρα" του Σολωμού», *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, 153-184.

Έμμ. Κριαράς (1969): *Διονύσιος Σολωμός. Ο θίος — τό έργο*. Άθήνα, Βιβλιοπωλείον της Έστίας, 1969.

Julia Kristeva (1969): *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*. Paris. Seuil, 1969.

— (1972): «Sémanalyse et production de sens»: *Essais de sémiotique poétique*. Paris. Larousse, 1972, 207-234.

Λ. Παπαδοπούλου-Ίωαννίδου (1978): «Ο «Κρητικός» του Δ. Σολωμού στό αυτόγραφο Τετράδιο Ζακύνθου άρ. 11. Μιά νέα έκδοση του ποιήματος». Θεσσαλονίκη 1978.

Λίνος Πολίτης (1956): *Ο Σολωμός*

στά γράμματά του. Άθήνα, Βιβλιοπωλείον της Έστίας, 1956.

— (1985): *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, 2η έκδ., Άθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, 1985.

Στέφ. Ροζάνης (1985): *Η αισθητική του αποσπάσματος. Μιά κριτική προσέγγιση στον «Λάμπρο» του Σολωμού*. Άθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, 1985.

Γ.Π. Σαββίδης (1989): «Τό άτελές ποίημα σε ξένους και Έλληνες ρομαντικούς»: *Περίπλους*, 23 (1989), 129-150.

Έλένη Τσαντσάνογλου (1979): «Οι Άδελφοποιίτοι». Ένα μετακινούμενο σολωμικό θέμα». *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*. Θεσσαλονίκη 1979, 145-151.

— (1982): *Μιά λανθάνουσα ποιητική σύνθεση του Σολωμού: Τό αυτόγραφο Τετράδιο Ζακύνθου άρ. 11: Έκδοτική δοκιμή*. Άθήνα, Έρμη, 1982.

Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης

τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα

Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης συστήνεται στούς ἀναγνώστες του ὡς Ἰωάννης. Ἀφήνοντας κατά μέρος τίς διαφορές παραλλαγῆς τοῦ τίτλου τοῦ ἔργου (συνήθως Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ θεολόγου), πού προφανῶς ἀποτελοῦν μεταγενέστερες προσθήκες, τό ὄνομα Ἰωάννης ἐμφανίζεται τρεῖς φορές στήν ἀρχή τοῦ κειμένου καί μία στό τέλος: α) Ἀποκάλυψις... ἦν... ὁ Θεός... ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ... (1:1). β) Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις... 1:4). γ) Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφός ὑμῶν καί συγκοινωνός ἐν τῇ θλίψει καί βασιλείᾳ καί ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ διὰ τόν λόγον τοῦ Θεοῦ καί τήν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. Ἐγενόμην ἐν Πνεύματι ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ, καί ἤκουσα ὀπίσω μου φωνήν μεγάλην ὡς σάλπιγγος λεγούσης: Ὁ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καί πέμψον ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις... (1:9). δ) Καί ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀκούων καί βλέπων ταῦτα (22:8).

Τήν πρώτη καί τήν τελευταία φορά πού μνημονεύει τό ὄνομά του, ὁ συγγραφέας θέλει ἀπλῶς νά δηλώσει ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη δόθηκε σ' αὐτόν. Τή δεύτερη φορά θέλει νά δηλώσει ὅτι αὐτός τήν στέλνει στίς ἑπτὰ ἐκκλησίες. Τήν τρίτη φορά δίνει περισσότερες πληροφορίες. Προσδιορίζει τήν ταυτότητά του, τόν τόπο στόν ὁποῖο ἔλαβε τήν Ἀποκάλυψη καί τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο εἶχε πάει ἐκεῖ, τήν ψυχική του διάθεση, τήν ἡμέρα πού τοῦ συνέβη τό περιστατικό καί τήν ἐντολή πού ἔλαβε νά γράψει ὅ,τι ἔβλεπε σέ βιβλίον καί νά τό στείλει στίς ἑπτὰ ἐκκλησίες.

Οἱ πληροφορίες αὐτές, στό σύνολό τους, δέν φαίνονται πολὺ διαφωτιστικές, κυρίως λόγω τῆς ἀοριστίας τους. Ὁ συγγραφέας λέει, γιά παράδειγμα, ὅτι ὀνομάζεται Ἰωάννης, ἀλλά ποιός Ἰωάννης; Ὅτι βρέθηκε στήν Πάτμο γιά τό λόγο τοῦ Θεοῦ καί τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλά γιατί ὁ λόγος καί ἡ μαρτυρία τόν δδήγησαν εἰδικά στήν Πάτμο; Ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ δόθηκε ἡμέρα Κυριακή, ἀλλά ποιᾶ Κυριακή; Ὅτι ἔλαβε ἐντολή νά καταγράψει ὅσα εἶδε εὐρισκόμενος στήν Πάτμο, ἐξακολουθοῦσε ὁμως νά παραμένει στό νησί ὅταν συνέγραψε τήν Ἀποκάλυψη; Καί γιατί νά τῇ στείλει εἰδικά στίς ἑπτὰ συγκεκριμένες ἐκκλησίες, δέν ἀφοροῦσε τό περιεχόμενό της ὅλους τούς χριστιανούς; Προκύπτει κατά συνέπεια ἕνα εὐλόγο ἐρώτημα: Ποιό σκοπό ἐξυπηρετοῦσε ἡ παράθεση ὄλων αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν; Πίστευε ἄραγε ὁ συγγραφέας τους ὅτι φώτιζαν τούς ἀναγνώστες του ὡς πρός τήν ταυτότητά του καί τίς συνθήκες ὑπό τίς ὁποῖες τοῦ δόθηκε τό ὄραμα;

Συγκριτικές μελέτες γιά τήν καταγραφή ὀνείρων καί δραμάτων πού παραδίδονται ἀπό τήν ὑστερή ἀρχαιότητα ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι κατ' ἀρχήν ὁ συγγραφέας μας πειθαρχοῦσε σέ μιά πολύ διαδεδομένη φιλολογική συνήθεια. Πράγματι, οἱ ὀνειρευόμενοι ἢ δραματιζόμενοι πού κατέγραφαν τήν ἐμπειρία τους πληροφοροῦσαν κατά κανόνα τούς ἀναγνώστες τους γιά τό ὄνομά τους, τό τόπο στόν ὁποῖο βρέθηκαν, τό χρόνο (ἐποχή, ὥρα ἢ ἡμέρα) πού τούς δόθηκε τό ὄραμα/ὄνειρο καί τήν ψυχική διάθεση τῆς στιγμῆς. Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης θά μπορούσε κάλλιστα νά ἀκολουθεῖ ἕνα παραδεδομένο ὑπόδειγμα περισσότερο γιά λόγους φιλολογικῆς συνέπειας καί λιγότερο γιά λόγους οὐσιαστικῆς πληροφόρησης τῶν ἀναγνωστῶν.

Πειθαρχία σ' ἕναν φιλολογικό τόπο ὡστόσο δέν σημαίνει περιφρόνηση πρός τήν ἀλήθεια. Ὁ συγγραφέας μας θά μπορούσε νά ἀκολουθεῖ τίς συμβάσεις τῆς ἐποχῆς ἐπειδή ἔτσι συνηθίζοταν καί ἐπειδή αὐτό περιμεναν οἱ ἀναγνώστες του, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἔχει πρόθεση παραπληροφόρησης ἢ ὑπεκφυγῆς. Ἐκεῖνο πού ὀφείλομε νά κάνουμε πρῖν ὀδηγηθῶμε σέ συμπεράσματα εἶναι νά ἐλέγξουμε τήν οὐσία τῶν παρεχόμενων πληροφοριῶν.

Τό ὄνομα Ἰωάννης μαρτυρεῖται σέ διάφορα κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ἀπαντᾶ συχνά στήν ἑλληνική μετάφραση τῆς ἰουδαϊκῆς Βίβλου, καθώς ἐπίσης καί στό ἔργο τοῦ Ἰουδαίου ἱστορικοῦ Ἰώσηπου. Ἰωάννης λεγόταν ὁ Βαπτιστής, γεγονός πού ἀφήνει ἀνοιχτό τό ἐνδεχόμενο διάδοσης τοῦ ὀνόματος καί σέ μαθητές του ἢ στά παιδιά τους. Ἰωάν(ν)ης/Ἰωνάς ὀνομαζόταν ἐπίσης ὁ πατέρας τοῦ ἀποστόλου Πέτρου (Ἰωάν. 1:43). Μέ τό ἴδιο ὄνομα ἐμφανίζονται καί ὀρισμένα πρόσωπα στόν κόσμον τῶν πρώτων χριστιανῶν. Ἐνας ἦταν ὁ ἀπόστολος, ὁ γίός τοῦ Ζεβεδαίου καί ἀδελφός τοῦ Ἰακώβου (Ματθ. 4:21). Ἄλλος ἦταν ὁ ἐπωνομαζόμενος Μάρκος (Πράξεις 12:12), συγγραφέας τοῦ δευτέρου εὐαγγελίου.

Ἐκτός ἀπό τήν Ἀποκάλυψη, σέ Ἰωάννη ἀποδίδονται καί τέσσερα ἄλλα κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης: τό τέταρτο εὐαγγέλιο καί τρεῖς ἐπιστολές. Σύμφωνα μέ μιά διαδεδομένη ἀποψη καί τά πέντε αὐτά κείμενα ἦταν γραμμένα ἀπό τό γιό τοῦ Ζεβεδαίου. Ἡ ἀρχαία παράδοση ὡστόσο δέν ἦταν ὀμόφωνη στό ζήτημα αὐτό. Εἶναι ἐντυπωσιακό ὅτι στό τέταρτο εὐαγγέλιο, τό «Κατά Ἰωάννην», δέν ἐμφανίζεται μαθητής μέ τό ὄνομα Ἰωάννης· στή λεγόμενη πρώτη ἐπιστολή Ἰωάννου δέν ὑπάρχει ὑπογραφή· καί οἱ δύο ἄλλες ἐπιστολές δηλώνουν ὅτι εἶναι γραμμένες ἀπό κάποιον πρεσβύτερο (χωρίς ὄνομα). Μόνο ἡ Ἀποκάλυψη ἀναφέρει ρητά τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα της. Ὑπῆρχαν χριστιανοί τοῦ δευτέρου αἰῶνα πού ὑποστήριζαν ὅτι ὁ πρεσβύτερος καί ὁ εὐαγγελιστής ἦταν διαφορετικά πρόσω-

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα μελέτης γιά τήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη καί τόν κόσμον της πού θά ἐκδοθεῖ σύντομα αὐτοτελῶς.

πα, ἐνῶ χριστιανοὶ τοῦ τρίτου αἰώνα ἰσχυρίζονταν ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δὲν ἦταν ὁ εὐαγγελιστής, τόσο γιὰ γλωσσικούς ὅσο καὶ γιὰ θεολογικούς λόγους. Μὲ διάφορους συνδυασμούς, πίσω ἀπὸ τὰ πέντε κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ποὺ παραδίδονται στὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννη θεωρήθηκε συχρὰ ὅτι κρύβονται δύο ἢ καὶ περισσότερα πρόσωπα.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν παράδοση, δίνοντας ἄλλα τὸ ὄνομά του, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δὲν μπορούσε νὰ περιμένει ὅτι κάθε τυχαῖος ἀναγνώστης θὰ ἀναγνώριζε τὴν ταυτότητά του. Ἄν ἦταν ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἤθελε νὰ τὸ καταστήσει αὐτὸ σαφές σὲ ὅλους, ἔπρεπε νὰ τὸ δηλώσει ἢ τουλάχιστον νὰ τὸ ὑπαινιχθεῖ. Ἡ ἀπουσία προσδιορισμοῦ ἢ ὑπαινιγμοῦ δὲν ἀποκλείει βέβαια τὸ ἐνδεχόμενο συγγραφέας νὰ ἦταν ὁ ἀπόστολος. Καθιστὰ σαφές ὡστόσο ὅτι τὸ ζήτημα δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε. Ἐπιπλέον, ἐκτὸς ἀπὸ τίς λεγόμενες δευτέρη καὶ τρίτη ἐπιστολὴ Ἰωάννου, τὰ κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ἰωάννη δὲν παρουσιάζουν ὁμοιομορφία στὸν τρόπο ποὺ ὑπογράφονται. Ἐτσι, εἶναι ἐπίσης σαφές ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δὲν ἐπεδίωκε νὰ ἐμφανιστεῖ ὡς συγγραφέας καὶ ἄλλων κειμένων τῆς *Καινῆς Διαθήκης*.

Ἀπὸ τίς παρατηρήσεις αὐτές προκύπτει ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη δὲν εἶναι ψευδεπίγραφη. Ἐνα ψεύτικο ὄνομα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφήνει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί σχεδὸν ὅλα τὰ ἰουδαϊκὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα καὶ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὑπόλοιπα χριστιανικὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα εἶναι ψευδεπίγραφα. Τὸ βιβλίον τοῦ Δανιὴλ δὲν τὸ ἔγραψε ὁ Δανιὴλ, τὸ βιβλίον τοῦ Ἐνώχ δὲν τὸ ἔγραψε ὁ Ἐνώχ, τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἀδάμ δὲν τὴν ἔγραψε ὁ Ἀδάμ, τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Πέτρου δὲν τὴν ἔγραψε ὁ Πέτρος. Ὅλοι οἱ ἀναγνώστες τῶν κειμένων αὐτῶν ὡστόσο ἀντιλαμβάνονταν γιὰ ποιὸν Δανιὴλ, ποιὸν Ἐνώχ, ποιὸν Ἀδάμ, ποιὸν Πέτρο ἐπρόκειτο — ἄλλο θέμα ἂν ἀποδέχονταν τὴν ταύτιση. Εἰδικὰ οἱ χριστιανικὲς ἀποκαλύψεις ἔξεκαθάριζαν ἀπολύτως γιὰ ποιὸν Πέτρο, ποιὸν Ἰάκωβο, ποιὸν Παῦλο, ποιὸν Θωμᾶ ἐπρόκειτο.

Ἐπιφανεῖς πρωτοχριστιανοὶ μὲ τὸ ὄνομα Ἰάκωβος, γιὰ παράδειγμα, ὑπῆρχαν τουλάχιστον τρεῖς ἢ τέσσερις καὶ ἡ διάκριση μεταξὺ τους ἦταν ἀναγκαῖα — ἂν καὶ οἱ συγχύσεις δὲν ἀποφεύγονταν πάντα. Μία ἀπὸ τίς Ἀποκαλύψεις ποὺ ἀποδίδονται στὸ Ἰάκωβο ἀρχίζει μὲ τὸν Ἰησοῦ νὰ δηλώνει: «Ἰάκωβε ἀδελφέ μου», ἔξεκαθαρίζοντας ἔτσι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἀδελφὸ. Μία ἀπὸ τίς Ἀποκαλύψεις ποὺ ἀποδίδονται στὸν Πέτρο ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συζήτηση μὲ τὸν Ἰησοῦ ἐγίνε *καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν* (σαφῆς ἀναφορὰ στίς εὐαγγελικὲς περιγραφές), ἔξεκαθαρίζοντας ἔτσι ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς δώδεκα — παρ' ὅλο ποὺ ὅλο τὸν πρῶτο αἰώνα δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχε ἄλλος Πέτρος (ἐνῶ ὑπῆρχαν ἀρετικοὶ μὲ τὸ ὄνομα Σίμων). Γενικά, ἓνα κείμενο ἰσχυρίζεται ψευδῶς ὅτι γράφτηκε ἀπὸ κάποιο πρόσωπο, ὅταν ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς προσδοκᾶται νὰ τοῦ ἀποδώσει κύρος. Ἄν ἡ ταυτότητα τοῦ συγγραφέα δὲν προκύπτει μὲ σαφήνεια, τότε ὁ ψευδὴς ἰσχυρισμὸς δὲν ἔχει νόημα.

Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη ἀντίθετα δὲν κάνει καμιά προσπάθεια νὰ ὑπαινιχθεῖ ὅτι συγγραφέας τῆς ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Ζεβεδαίου. Οὔτε ἄλλωστε προσδιορίζει μὲ ἄλλο τρόπο γιὰ ποιὸν Ἰωάννη πρόκειται. Γιὰ ἓναν πλαστογράφο αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιανόητο. Εἶναι φανερό ὅτι διαφορετικὴ ὑποδοχὴ θὰ ἀνέμενε τὴν Ἀποκάλυψη ἂν θεωροῦνταν ἔργο τοῦ Βαπτιστῆ (ὅπως ἔχουν προτείνει ὀρισμένοι), διαφορετικὴ ἂν ἐμφανίζοταν ὡς ἔργο τοῦ εὐαγγελιστῆ Μάρκου, διαφορετικὴ ἂν ἐκλαμβάνοταν ὡς ἔργο τοῦ ἀποστόλου ἢ τοῦ συγγραφέα τοῦ τέταρτου εὐαγγελίου καὶ διαφορετικὴ ἂν ἦταν ἔργο ἐνὸς προσώπου ποὺ δὲν ἐμφανίζεται στὴν *Καὶνὴ Διαθήκη*.

Ἐφ' ὅσον δὲν καθίσταται σαφές ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο γιὰ ποιὸν Ἰωάννη πρόκειται, ἡ μόνη λογικὴ ὑπόθεση εἶναι ὅτι Ἰωάννης ἦταν τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Ἡ δήλωση ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ

ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ, καθὼς καὶ οἱ ἀναφορές στὰ συγκεκριμένα προβλήματα τῶν ἑπτὰ ἀσιατικῶν ἐκκλησιῶν δίνουν μάλιστα τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγραφέας καὶ οἱ παραλήπτες τοῦ κειμένου γνωρίζονταν προσωπικά. Ὅπως εἶναι προφανές, ἂν κάποιος συγκεκριμένον πιστὸ λήμβαναν ἓνα κείμενο ἀπὸ κάποιον γνωστὸ καὶ σύγχρονό του, δὲν θὰ περιέμεναν πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τὴν ταυτότητά του. Τὸ ὄνομα τοῦ θὰ τοὺς ἀρκοῦσε. Ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ γράφει, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ μόνο ποὺ τὸν ἐνδιέφερε, σὲ σχέση μὲ τὴν ταυτότητά του, ἦταν νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν οἱ πρῶτοι παραλήπτες τοῦ κειμένου του. Τί ἐντύπωση θὰ ἔδινε τὸ ὄνομα τοῦ στοὺς ἐνδεχόμενους μελλοντικούς ἀναγνώστες δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχολοῦσε. Εἶναι ἐπίσης εὐλόγο νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ πρῶτοι παραλήπτες τοῦ κειμένου ἀντιλήφθηκαν χωρὶς πρόβλημα ποιὸς τοὺς τὸ ἔστειλε.

Ἡ Ἀποκάλυψη ὡστόσο ἀποθησαυρίστηκε καὶ συνέχισε νὰ διαβάζεται ὅταν πιά δὲν ὑπῆρχαν οὔτε ὁ συγγραφέας τῆς οὔτε οἱ πρῶτοι τῆς παραλήπτες. Ἀπὸ τὸν δεύτερο αἰώνα, τὸ πρόσωπο τοῦ ἀποστόλου ἔτεινε νὰ ἀπορροφήσει ὅλη τὴν παράδοση ποὺ συνδέοταν μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Σταδιακὰ καὶ τὰ πέντε κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ποὺ ἀποδίδονται (μὲ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο) σὲ Ἰωάννη ἀρχισαν νὰ θεωροῦνται ἀπὸ πολλοὺς ἔργα τοῦ ἴδιου προσώπου. Ἡ δήλωση τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης ὅτι ὀνομαζόταν Ἰωάννης ἀρχισε νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς δήλωση ὅτι ἦταν ἔργο τοῦ ἀποστόλου.

Στὸ ἴδιο πνεῦμα ἀναπτύχθηκε καὶ ἡ πολεμικὴ πρὸς τὴν Ἀποκάλυψη. Ὅσοι δὲν τὴν ἀποδέχονταν ὡς θεόπνευστη, τὴ θεωροῦσαν ψευδεπίγραφη, ἀφοῦ Ἰωάννης δὲν θὰ μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη τους, νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἀπόστολο. Ὅρισμένοι προσπαθοῦσαν μάλιστα νὰ τὴν ἀποδώσουν σὲ συγκεκριμένους, γνωστούς αἵρετικούς. Γιὰ νὰ ἐξαπατήσει τοὺς πιστοὺς, ὑποστήριζαν, κάποιος αἵρετικὸς εἶχε προσπαθήσει νὰ προσδώσει κύρος στίς ἀπόψεις του, ἀποδίδοντάς τις σ' ἓναν ἐπιφανὴ χριστιανό.

Χρειαζόταν πολλὴ εὐφυΐα γιὰ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς τὸ αὐτονόητο: ὅτι δηλαδή ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης οὔτε ἦταν οὔτε ἰσχυρίζοταν ὅτι ἦταν ὁ ἀπόστολος. Ἦταν ἀπλούστατα κάποιος χριστιανὸς ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία ποὺ λεγόταν Ἰωάννης. Ἀλλὰ ἡ εὐφυΐα αὐτὴ παρατήρηση ποὺ διατυπώθηκε μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὸν τρίτο αἰώνα δὲν ἔβρισκε πολλοὺς ὑποστηρικτές. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς Ἀποκάλυψης τὴν ἤθελαν προφανῶς ἔργο τοῦ ἀποστόλου καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς δὲν ἤθελαν νὰ ἀφήσουν περιθώρια γιὰ παρεξηγήσεις. Κανένας μελετητὴς τοῦ κειμένου στήν ἀρχαιότητα δὲν φαίνεται νὰ εἶχε προσέξει ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα του, τὴν ἐποχὴ ποὺ τοῦ δόθηκε τὸ ὄραμα, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι τοῦ ἀρνίου (21:14) ἦταν ἤδη νεκροί, καθὼς κατεῖχαν ἤδη τίς θέσεις τους στὰ θεμέλια τῆς οὐράνιας Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ καὶ σήμερα πολὺ λίγοι ἐνδιαφέρονται νὰ ἀξιολογήσουν τὴν πληροφορία αὐτή.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἐρμηνεῖες τῆς Ἀποκάλυψης ὑπάρχουν πληθὸς καὶ ἀναμένονται ἀκόμα πολλές. Οἱ ἐρμηνευτὲς ἀντιμάχονται ἢ διαλέγονται διαρκῶς μεταξὺ τους. Ἡ μόνη ἐκδοχὴ ποὺ φαίνεται ἀφόρητη στοὺς περισσότερους εἶναι ὅτι τὸ κείμενο γράφτηκε ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο κατὰ τὰ ἄλλα χριστιανό, ὅτι ἀπευθυνόταν σὲ πολὺ συγκεκριμένους παραλήπτες καὶ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα εἶχε νὰ τοὺς πεῖ ἀφοροῦσαν αὐτοὺς καὶ μόνον αὐτοὺς. Ὅτι δηλαδή ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ προβληματικοὶ ἰσχυρισμοὶ τῆς Ἀποκάλυψης, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα τῆς, γιὰ τοὺς πρῶτους καὶ αὐθεντικούς τῆς παραλήπτες δὲν παρουσίαζαν κανένα πρόβλημα

Χρονικό 1941-1945

του Μαρσέλ Νατζαρή

Μπιρκενάου, τό στρατόπεδο του θανάτου

του Μάρκου Ναχόν

Έκδόσεις του ιδρύματος Έτις Άχαϊμ, Θεσσαλονίκη, 1991

«Έκείνη τήν βραδιά ήμασταν αποφασισμένοι όλοι νά πεθάνουμε γιά νά τελειώσουμε, αλλά μάς κράτησε ή σκέψη πού θά μπορούσαμε νά έκδικηθούμε, νά οργανώσουμε απόδραση, νά έκδικηθούμε μέ άλλα λόγια. Έκτοτε άρχισε ή συνωμοσία μας, άρχισαμε νά οργανωθούμε διά μίαν γενικήν έξόρμησιν».

Βρισκόμαστε στήν περίοδο τής Κατοχής, στό απόγειο τής γερμανικής έξάπλωσης στή γηραιά ήπειρο. Η ύποταγή τών ευρωπαϊκών λαών στή βούληση του έθνικοσοσιαλισμού ζευγαρώνει μέ ένα άλλο, πολύ πιό φιλόδοξο σχέδιο.

Αν κάποιοι λαοί πρέπει νά ύποταγούν, κάποιος άλλος λαός πρέπει νά έξαφανισθεί. Μαζί του, ένας όλόκληρος πολιτισμός, μιά πολιτισμική και κοινωνική περιπέτεια, πού χρωμάτισε τήν ανάπτυξη τής ανθρωπότητας, πρέπει νά άπωθηθεί, νά λησμονηθεί, νά διαγραφεί. Και όπως είναι φυσικό, και γνωστό, τά ίχνη σβήνονται και ή λήθη επιβάλλεται όταν οί φορείς τους, σέ πρώτη φάση, έξοστρακίζονται και, άργότερα, έξαφανίζονται.

Τούτη ή ιστορία του έξοστρακισμού, ή κατασκευή θυμάτων, όπως άλλωστε τόσες άλλες, γράφηκε μέ αίμα. Τέσσερα, πέντε, έξι εκατομμύρια Έβραίοι, ποιός νά ξέρει άραγε τόν ακριβή αριθμό, υπήρξαν οί «προνομιούχοι» μιάς έθνικοσοσιαλιστικής κρεατομηχανής, ενός αϊμάτινου τροχού πού άλεσε ψυχές και πνεύματα. Τά προσχήματα γι' αυτό τό «τιτάνιο» έργο όχι μόνο δέν έλειψαν, αλλά ό «πλούτες» τους πρόδιδε τή βαθύτερη ουσία αυτών πού τό επιχείρησαν. Αν ή εποχή είναι μιά εποχή κρίσης, αν δηλαδή αναζητᾶ άποδιοπομπαίους τράγους και έξιλαστήρια θύματα, και αν «αυτοί» θεωρείται ότι συγκροτούν μιά διαφορά, τότε τά κεφάλια πού έξέχουν πρέπει νά κοπούν. Έδῶ οί συναισθηματισμοί και οί συμβολισμοί είναι τέτοιοι πού μπορούν νά βρούν άπήχηση και στήν οποιαδήποτε ύποδουλωμένη λαϊκή ψυ-

χή. «Κατά τήν διαδρομήν μας, από όλα τά πολωνικά χωριά πού περάσαμε», θά σημειώσει σέ κάποιο σημείο τής μαρτυρίας του ό Έλληνοεβραίος «τρόφιμος» τών γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης Μαρσέλ Νατζαρή, «δέν τύχαμε καμίας έκδηλώσεως ούτε ύπέρ ούτε κατά, τό κρύο ήταν σουχτερό...». Νά ήταν μόνο ό φόβος τών συνεπειών;

Βέβαια ή άδιαφορία δέν ήταν ό γενικός κανόνας. Ας μάς επιτραπεί, όμως, μιά τυπική παρέκβαση. Διάβαζα πρόσφατα (*Le Nouvel Observateur*, τ. 1445, 16-22 Ιουλίου, 1992) πώς Γάλλοι πολίτες «κάρφωναν» συμπολίτες τους έβραϊκής καταγωγής κατά τή διάρκεια τής Κατοχής, μέ αποτέλεσμα χιλιάδες γυναικόπαιδα νά οδηγηθούν στους άγιους τόπους πού προορίζονταν γιά τήν αναμόρφωσή τους, γιά νά παραμείνουν εκεί γιά πάντα... «Μήν χτυπάτε έδῶ», έλεγε ένας Γάλλος πολίτης στό άπόσπασμα τής άστυνομίας πού είχε πάει νά «μαζέψει» μιά όλόκληρη έβραϊκή οίκογένεια, «κρύβονται όλοι στόν πέμπτο όροφο»...

Δέν γνωρίζω πολλά πράγματα από τή λεγόμενη λογοτεχνική κριτική γιά νά θεωρήσω διαφορετικά τά έργα τών Νατζαρή και Ναχόν. Γνωρίζω, όμως, ότι ή άνεκτίμητη αξία τους είναι πολλαπλή. Οποιος άποπειραθεί νά τά διαβάσει, έστω και μέ αυτή τήν ανάλαφρη άνάγνωση πού επιβάλλει ή νωχελικότητα τών ήμερών, όχι μόνο θά μάθει, όχι μόνο θά ύποχρεωθεί νά μήν λησμονεί, αλλά θά ανακαλύψει και κάποιες άγνωστες πλευρές τής νεοελληνικότητας. Οχι του «έλληνισμού», αυτής τής αδιόρατης ουσίας, πού έξαναγκαστικά σήμερα σφίγγει τίς ψυχές μας, αλλά τής ελληνικότητας, τής άτομικής και συλλογικής τροχιάς δηλαδή πού διέγραφε ένας όλόκληρος κόσμος, μέ τά μίσση και τά πάθη του, σέ μιά έπακριβώς προσδιορισμένη ιστορική συγκυρία. Εκεί πού οί ιδιότητες τής «φυλής»

ύποχρεώνονται νά έκδηλωθούν, δηλαδή νά προσλάβουν κοινωνικά χαρακτηριστικά, νά συγκρουσθούν μέ τήν πραγματικότητα, νά γίνουν έξόχως αντιφατικές και άμφιμονοσήμαντες. Εκεί πού οί Νατζαρή και Ναχόν μιλούν ένστικτωδῶς στήν ελληνική ψυχή, όπου οί ιδιότητες του Έλληνα και του Έβραίου είναι άξεδιάλυτες, άνεξίτηλο σημάδι του πρίν σώματός μας, όπως θά έλεγε και ό άλλος.

Μιά τελευταία, σύντομη κι αυτή, επισήμανση επιβάλλεται. Δέν σχετίζεται, άμεσα τουλάχιστον, μέ τά συμβαίνοντα στόν ελληνικό χώρο σήμερα, χωρίς νά αποκλείεται, τό αντίθετο μάλιστα, νά επιβεβαιωθεί και έδῶ έν τοίς πράγμασι. Η άνάδυση του νεορατσισμού και του άντισημιτισμού σέ πανευρωπαϊκή πλέον κλίμακα στίς ήμέρες μας στηρίζεται σέ αυτό πού έχει άποκληθεί «άρνητισμός». Οί πάσης φύσεως άκροδεξιοί διανοούμενοι έπεξεργάστηκαν, κατά τήν τελευταία εικοσιπενταετία, ένα πρωτόφαντο δόγμα, σύμφωνα μέ τό όποιο ή έβραϊκή γενοκτονία είναι ένα παραμύθι, ένα χαλκείο πού έκπονήθηκε από τίς «στοές» του έβραϊκοκοσμοπολιτισμού. Η άρνηση τών γεγονότων, τό ξαναγράψιμο τής σύγχρονης ιστορίας στοχεύει νά ύπηρετήσει τήν άποενοχοποίηση μιάς ιδεολογίας και όλων όσων στρατεύθηκαν και στρατεύονται στό πλευρό της. Και από αυτή τήν άποψη, οί δύο αυτές μαρτυρίες άποτελούν μιά πρόσθετη άποφασιστική πράξη άνάιρεσης-άκύρωσης άκριτομυθιών και ιδεοληψιών.

Η «έκδίκηση» γιά τήν όποία κάνει λόγο ό Νατζαρή, πού κράτησε ζωντανούς αυτόν και τούς συντρόφους του στά γερμανικά κολαστήρια, σήμερα δέν μπορεί νά σημαίνει παρά φῶς στά γεγονότα πού σημάδεψαν τήν πρόσφατη ιστορία μας.

Άνδρέας Παναζόπουλος

Φύλακας έρειπίων

του Άλέξη Τραιάνου

Ποιήματα, επιμέλεια Άλέξης Ζήρας – Στέφανος Μπεκατώρος, έκδ. Πλέθρον, Άθήνα 1992, σελ. 334

Τό στοιχείο που ό Άλέξης Τραιάνος έβαλε μέ τό θάνατο άσφαλώς και τό κέρδισε, άφου θέλησε τόσο στό ποιητικό του σώμα όσο και στην προσωπική του ζωή νά «γιγαντώσει» τήν κάθε λογιής άνιση άντιπαλότητα μέ έναν «τρόπο μηδενικό», πού δέν ταιριάζει πάντα σέ ανθρώπους πού αφήνουν πίσω τους μόνο δυσάρεστη άναπνοή. Καί φυσικά αυτοκτόνησε. Λέω δέ φυσικά, γιατί τόσο αυτή ή χώρα όσο και ή παγκόσμια άνθεκτικότητα είναι σαφέστατα υποδεέστερες τών άναγκών ενός μεγάλου ποιητή, ό όποιος, «άγνωστος όσο ποτέ», δέν χρειάστηκε παρά μόνο τίς λέξεις, τούς στίχους, τά νοήματα για νά άποδείξει τό μάταιο κάθε συγκεκριμένου προγραμματισμού στή ζωή έν γένει. Έτσι πού ή προτροπή τών Άλέξη Ζήρα και Στέφανου Μπεκατώρου για μία νέα συνολική και συνάμα περιεκτική, άπό νεότερους άνθρώπους, κριτική και άναγνωστική προσέγγιση του έργου του Τραιάνου —τό όποιο μās παραδίνεται μέ κάθε του λεπτομέρεια στην ποιητική του ύπόσταση και επίσης στον μικρό ή μεγάλο άντίκτυπο πού προκάλεσε στους άναγνώστες και τούς κριτικούς, καθώς και στους λογοτεχνικούς κύκλους— νά περιέχει ένα τεράστιο δίλημμα πού κυριολεκτικά άποσυντονίζει: νά διαβαστούν δηλαδή τά ποιήματα, τά σχεδιάσματα, οί επιστολές, τό χρονολόγιο, οί κριτικές άποτιμήσεις τής έποχής και γενικά ό,τι άλλο ό τόμος συνοδεύει μέ τήν πολύ προσεγμένη έκδοτική του εμφάνιση, σάν παρακαταθήκη ενός άνθρώπου πού μιλούσε έξ όνόματος χιλιάδων άλλων συνανθρώπων του πού δέν έχουν αυτό τό χάρισμα και ταυτόχρονα μόνο για τήν άτομική του ποιητική όντότητα ή νά προσέξει περισσότερο κανείς τή δύναμη μέσα σέ μία τελματωμένη ύπαρξη, πού

συνεχώς ψυχορραγούσε, άναζητώντας έναν θάνατο-διαμαρτυρία χωρίς ίσως σημαντικές κοινωνικές παραμέτρους, όμως σίγουρα δραματικού περιεχομένου.

Έπειδή ή άπάντηση λαβώνει και τίς δύο έκδοχές, πού εξίσου ίκανές παραπέμπουν μέ μεγάλη καταπόνηση στό ψυχικό είναι του δημιουργού, θά έλεγα πώς τήν πρώτη άνάγνωση πρέπει νά διαδεχθεί μία δεύτερη ψυχραιμότερη και, κυρίως, πιό «επαγγελματική», μέσα στό πνεύμα τών σύγχρονων καιρών, οί όποιοι παρουσιάζονται λιγότερο οικείοι γι' αυτό του είδους τά λογοτεχνικά και κυρίως ποιητικά άποτελέσματα: ούτως ώστε τό βιβλίο νά «χάσει» κάθε ίχνος φιλολογικού μνημόσυνου και παράλληλα νά άνατρέξει στις δονήσεις πού οί μεγάλοι ποιητές διοχετεύουν σάν συνειδησιακά άδιέξοδα και προκλήσεις.

Η άμιγής ποιητική δουλειά του Άλέξη Τραιάνου περιλαμβάνει τέσσερις συλλογές, κάποια άδημοσίευτα και γι' αυτό περισσότερο έλκυστικά ποιήματα και κάποια «μηνύματα» πού ξεπηδούν άπό διάφορα σχεδιάσματα, τά όποια ή πάροδος του χρόνου σχεδόν τά νομιμοποιεί. Οί συλλογές *Οί μικρές μέρες* (1973), *Η κλεψύδρα μέ τίς στάχτες* (1975), και *Τό δεύτερο μάτι του Κύκλωπα/cancer poem* (1977) δημοσιεύτηκαν πριν τό θάνατό του, ένω ή τελευταία, *Τό σύνδρομο του Έλπήνορα* (1984), μετά, έτσι πού νά διακρίνεται μέ μεγάλη ευκρίνεια ή ύστατη πράξη σέ ένα άτομικό δράμα, πού θά μπορούσε νά εξελιχθεί ίσως και άντιφαστικά άν ό ποιητής παρέμενε ένας γνήσιος μύστης έρεθισμάτων, μέ άλλα λόγια άν γινόταν ολάκερος μία μονάδα ή όποια θά «ίσοροπούσε» άνάμεσα στό άτομικό γίγνεσθαι και στην τεταμένη άτμόσφαιρα, πού θά διοχετεύοταν σ' αυτό. Όσο χωρίς —και αυτό ως πρώτο και γενικό συμπέρασμα— νά παρατηρείται

σημαντική διαφορά τόσο στην τεχνική δόμησης τών ποιητικών κειμένων όσο και στην θεματολογία, πού παραμένει σαφώς «έγωκεντρική», μπορούμε νά πούμε πώς ό,τι χαρακτήρισε τόν ποιητή στην πρώτη του κατάθεση, σχεδόν τό ίδιο έγινε και μέ τά ποιήματα πού έκλεισαν τόν κύκλο τής ζωής και τής προσωπικής του τέχνης. Γι' αυτό και τό έργο του Τραιάνου έτυχε όμόφωνης άποδοχής άπό κριτικούς και όμότεχνους.

Άπό τίς *Μικρές μέρες* εμφανίζονται όλα τά ποιητικά εκείνα, και κατά κάποιο τρόπο κοινωνικά, στοιχεία πού σηματοδοτούν τό δρόμο του δημιουργού: α) πεζολογικός αλλά όχι πεζός στίχος, πού πραγματικά παραπέμπει στον Σαχτούρη και τόν Καρούζο —ποιητές πού άγαπά ό Τραιάνος— και ίσως θά έλεγα στον Σινόπουλο· β) άβάσταχτη υποκειμενική άδυναμία στό νά άνταπεξέλθει ένα άληθινά ευαίσθητο άτομο στον σκληρό και συνάμα βάνουσο σύγχρονο τρόπο ζωής, πού διακρίνεται για τήν άδιαφορία και κυρίως τά μέγιστα άπό έλλιψη επικοινωνίας· γ) ή μέσω τής ποίησης —και τής άλληλογραφίας— προσπάθεια του Τραιάνου νά άποδιώξει αυτό πού πραγματικά τόν τυραννά, δηλαδή τή σκέψη τής αυτοκτονίας, σέ πλήρη σύμπτωση μ' αυτό πού βγαίνει στό χαρτί και δέν είναι άλλο άπό μία θανατερή εικόνα αυτοκαταστροφής πού διαχέεται στην ύπαρξη του άπό τά ίδια άκριβώς μέσα· δ) άψογη κατοχή τών ποιητικών κανόνων και τής ιδιαιτερότητας τής ποίησης, μονοπάτι τό όποιο, παρ' ότι παραμένει ή μοναδική διεξοδος πού μπορεί νά προσδιοριστεί σάν κοινωνική μονάδα, τόν σπρώχνει άκόμη περισσότερο στην λύτρωση και ε) ή άπεικόνιση προσώπων, πραγμάτων, αισθημάτων, ιδεών άκόμη και πολυδάπανων, περισπούδαστων και έξαιρετικά δουλεμένων παραμέτρων τής

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Ἑλληνισμός Ἑρμηνεία τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς

τοῦ Λουτσιάνο Κάνφορα

Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1992, μετάφρ. Σ. Μαρκέτος, σ. 192

Οἱ ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, μέ περίπου τέσσερα χρόνια ζωῆς, ἔχουν ἤδη κερδίσει μιά σημαντική θέση στόν κόσμο τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου. Ἡ καλαισθησία, ἡ ὑψηλῆς ποιότητας ἐπιμέλεια, οἱ φροντισμένες μεταφράσεις χαρακτηρίζουν ὅλους σχεδόν τούς τίτλους τους. Δύο βιβλία ἔχουν τιμηθεῖ ἐπάξια τό ὄνομα τῶν ἐκδόσεων: *Ἡ χαμένη βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας* τοῦ Λουτσιάνο Κάνφορα καί ὁ *Φάρος καί φαρίσκος, ἱστορίες τῆς Ἀλεξάνδρειας* τοῦ Ε.Μ. Φόρστερ. Καί τά δύο εἶναι συναρπαστικά στό διάβασμα καί πλούσια σέ ἱστορικές πληροφορίες. Καθένα μέ τόν τρόπο του, ὑπενθυμίζουν ὅτι ἡ ἱστορική ἐπιστήμη, χωρίς παραχωρήσεις στίς ἀξίες της, μπορεῖ νά εἶναι καί καθαρή αἰσθητική ἀπόλαυση.

Στό ἀναγνωστικό κοινό μέ ἀρχαιογνωστικά ἐνδιαφέροντα, οἱ ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια ἔχουν προσφέρει τρία ἀκόμα σημαντικά βιβλία. Τή δίτομη (μικρή) *Μεσόγειο* τοῦ Φερνάντ Μπρωντέλ καί τῶν συνεργατῶν του. Χωρίς νά ἀντικαθιστᾶ οὔτε στό ἐλάχιστο τή (μεγάλη) *Μεσόγειο*, τό βιβλίό αὐτό δίνει μιά γεύση τῆς σοφίας τοῦ ἀνθρώπου πού ἄλλαξε τήν ὄψη τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας. Τή *Φιλοσοφία καί Πολιτεία* τοῦ Ἀλεξάντρ Κοϊρέ, πού ἀποτελεῖ μίαν ἀπό τίς πιό εὐληπτες καί συνάμα βαθυστόχαστες εἰσαγωγές στό πλατωνικό ἔργο. Καί *Τό βλέμμα τοῦ θανάτου* τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν, πού ἀναζητᾶ τά πρόσωπα καί τή λογική τῆς ἑτερότητας στόν ἀρχαῖο ἑλληνικό κόσμο. Στή νέα σειρά, « Ὁ ἀρχαῖος κόσμος », προγραμματίζεται γιά τό ἄμε-

σο μέλλον ἡ ἐκδοση ἀρκετῶν ἀκόμα βιβλίων πού ἀποτελοῦν πολύτιμους ὁδηγούς στά νέα ρεύματα τῆς διεθνούς ἱστοριογραφίας.

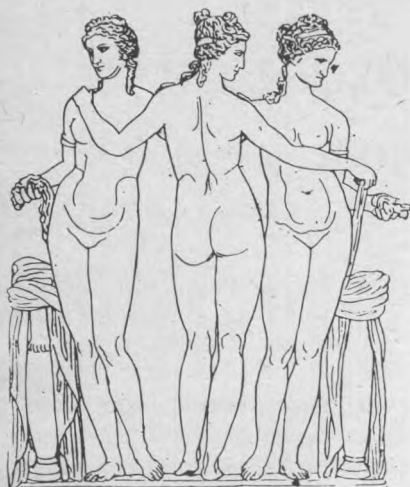
Τό τελευταῖο βιβλίό τῆς σειρᾶς ὡστόσο, ὁ *Ἑλληνισμός* τοῦ Λ. Κάνφορα, δίνει τήν ἐντύπωση ἑνός ἐκδοτικοῦ λάθους. Ἀναμφίβολα πρόκειται γιά μιά μελέτη μεγάλης ἀξίας. Δύσκολα ἄλλωστε θά περιμένε κανεῖς ἀπό τόν συγγραφέα τῆς *Χαμένης βιβλιοθήκης* κάτι ἀσήμαντο ἢ εὐτελές. Ἀλλά τό ἑλληνικό ἀναγνωστικό κοινό, πού βασίζεται γιά τήν ἐνημέρωσή του κυρίως σέ μεταφράσεις, εἶναι παντελῶς ἀνέτοιμο νά δεχθεῖ τό βιβλίό αὐτό. Ὁ παραπλανητικός του ὑπότιτλος δέν ἀφήνει νά φανεῖ καθαρά ὁ πραγματικός του χαρακτήρας: πρόκειται κυρίως γιά μιά σπουδή γύρω ἀπό τίς καταβολές καί τήν πρόσληψη τῶν θεωρητικῶν ἐπιλογῶν τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Ντρώζεν.

Ὁ ἴδιος ὁ Ντρώζεν, ὁ πρῶτος συστηματικός μελετητής τοῦ Ἀλεξάνδρου καί τῆς ἐποχῆς πού ἐγκαινιάστηκε μέ τίς κατακτήσεις του, παραμένει ἄγνωστος στό ἑλληνικό κοινό. Τά ἔργα του γιά τόν Μακεδόνα βασιλιά, τούς διαδόχους καί τούς ἐπιγόνους του πρωτομεταφράστηκαν στό ἑλληνικά ἤδη ἀπό τό 1897 μέχρι τό 1903, ἀλλά οἱ μεταφράσεις ἐκεῖνες εἶναι δυσεῦρετες καί ξεχασμένες. Τό 1988 ἐκδόθηκε ἀπό τήν Τράπεζα Πίστωσης ἡ *Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* σέ μετάφραση Ρένου Ἀποστολίδη καί ἐπιμέλεια τῶν Ἡρκου καί Στάντη Ἀποστολίδη· ἀλλά κι αὐτό τό ἔργο, παρά τόν

πλοῦτο του καί τήν ἐπιμελημένη του ἐμφάνιση, δέν ἔχει ἀκόμα καταφέρει, ὅσο γνωρίζω, νά εἰσαγάγει τόν Ντρώζεν στίς ἑλληνικές ἱστορικές σπουδές.

Τό κύριο πρόβλημα ὡστόσο εἶναι γενικότερο. Δέν ὑπάρχει σχεδόν τίποτα στό ἑλληνικά γιά τήν ἱστορία τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ μέγας δάσκαλος τῶν σπουδῶν αὐτῶν, ὁ Ἀρνάλτο Μομιλιάνο, τοῦ ὁποῦ ὁ θάνατος τό 1987 πέρασε στήν Ἑλλάδα ἀπαρατήρητος, παραμένει ἀμετάφραστος, ὅπως ἀμετάφραστα παραμένουν ἀκόμα καί τά πιό κλασικά ἐγχειρίδια τοῦ εἶδους. Μοναδική ἴσως ἐξαιρεση εἶναι ἡ *Ἱστορία τῆς κλασικῆς φιλολογίας* τοῦ Ρούντολφ Πφάιφερ, οἱ δύο τόμοι τῆς ὁποίας ἐκδόθηκαν ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τό 1972 καί τό 1980. Στήν προτελευταία του σελίδα, ὁ Πφάιφερ προλαβαίνει νά ἀναφερθεῖ πολύ σύντομα καί στόν Ντρώζεν.

Τό βιβλίό τοῦ Κάρλ Λεβίτ *Τό νόημα τῆς ἱστορίας*, σέ μετάφραση Μάριου Μαρκίδη καί Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου, ἐκδόσεις Γνώση, 1985, παρ' ὅλο πού δέν ἀναφέρεται στόν Ντρώζεν, περιέχει ἕνα θαυμάσιο κεφάλαιο γιά τόν ἄλλο πρωτοπόρο ἱστορικό τοῦ περασμένου αἰῶνα, τόν Γιακόμπ Μπούρχχαρτ. Ὁ Μπούρχχαρτ, πού εἶναι κυρίως γνωστός γιά τίς ἀπόψεις του γύρω ἀπό τήν Ἀναγέννηση, ἀσχολήθηκε δημιουργικά καί μέ τήν ὕστερη ἀρχαιότητα. Χρήσιμη εἶναι καί ἡ εἰσαγωγή τοῦ Φρανσουά Σατελέ στή *Γέννηση τῆς Ἱστορίας*, σέ μετάφραση Λένας Κασίμη, ἐκδόσεις Σμί-

λη, 1992, πού, και πάλι χωρίς να ασχολείται με τον Ντρούζεν, συζητά το πρόβλημα των σχέσεων της αρχαίας με τη σύγχρονη ιστοριογραφία. Σχετική με το θέμα είναι ακόμα ή μονογραφία του Γιώργου Βελουδή για τον Φαλμεράγιερ, εκδόσεις Μνήμων, 1982. Τέλος, κάποιες γενικές αναφορές στον ίδιο τον Ντρούζεν υπάρχουν διάσπαρτες σε διάφορα βιβλία, αλλά εκεί περίπου σταματάμε.

Ἡ ἀνάγκη μιᾶς εἰσαγωγῆς στό ἔργο τοῦ Ντρούζεν εἶναι σήμερα στήν Ἑλλάδα ἐπικαιρή. Στό ἔργο τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ συμπυκνώνεται μιᾶ μακρά παράδοση, σχετικά μέ τή διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στήν Ἀνατολή. Ἄλλά ὁ Ντρούζεν δέν ἦταν ἕνας ἀπλός συνεχιστής τῆς παράδοσης. Μαθήτευσε στοὺς λαμπρότερους δασκάλους τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων καί παρακολούθησε τίς διαλέξεις τοῦ Χέγκελ γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Ὅταν ἀποφάσισε νά χρησιμοποιήσει τοὺς ὄρους «ἑλληνισμός» καί «ἑλληνιστικός» ἤξερε ἀκριβῶς τί ἔκανε. Ὀνοματίζοντας μιάν ἐποχή, καθόριζε ἕναν τρόπο περιοδολόγησής τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἦδη ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος δέχτηκε ἀπό τόν Ντρούζεν μιάν ἀπό τίς ἰσχυρότερες ἐπιδράσεις στή σύλληψη τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καί σήμερα, ὅλοι σχεδόν οἱ ἱστορικοί προϋποθέτουν τήν περιοδολόγησή

τοῦ Ντρούζεν. Ἀξίζει νά σημειώσουμε, πάντως, ὅτι ἡ νεοελληνική ἱστοριογραφία υἱοθέτησε μόνο τήν ἔννοια τῆς «ἑλληνιστικῆς» ἐποχῆς σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ. Τόν ὄρο «ἑλληνισμός» τόν κράτησε περισσότερο γιά νά δηλώσει τό «σύνολο τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων», ὄχι τόν ἑλληνοφώνο κόσμο τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἡ μελέτη τοῦ Κάνφορα ὡστόσο πού προσφέρεται σήμερα στό ἑλληνικό κοινό δέν ἀποτελεῖ εἰσαγωγή στό ἔργο τοῦ Ντρούζεν. Τό κύριο πρόβλημα τοῦ συγγραφέα εἶναι νά λύσει μιᾶ φιλολογική παρεξήγηση. Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας, ὅταν πιά οἱ ἔννοιες τοῦ «ἑλληνισμοῦ» καί τῆς «ἑλληνιστικῆς» ἐποχῆς χρησιμοποιοῦνταν ἀπό ὅλους τοὺς ἱστορικούς, πολλοί λίγοι ἦταν ἐκεῖνοι πού γνώριζαν τήν πραγματική πηγὴ ἔμπνευσης τοῦ Ντρούζεν. Οἱ βιβλικές σπουδές πρόσφεραν, ὡς εὐκολη λύση, τοὺς «ἑλληνιστές» τῶν Πράξινων τῶν Ἀποστόλων, δηλαδή τοὺς ἑλληνοφώνους Ἰουδαίους. Τή λύση αὐτὴ υἱοθέτησαν ἀβασάνιστα οἱ περισσότεροι μελετητές. Ὅπως ὅμως δείχνει ὁ Κάνφορα, οἱ καταβολές τοῦ Ντρούζεν ἦταν πλουσιότερες καί, πιο σημαντικὸ, συνεπέστερες πρὸς τήν ἴδια τήν ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση.

Γιά νά ἀναπτύξει τὰ ἐπιχειρήματά του, ὁ Ἰταλὸς ἱστορικός διαλέγεται μέ μελετητές πού παραμένουν παντελῶς ἄγνωστοι στήν Ἑλλάδα. Ὀλόκληρη ἡ συζήτηση πού παρουσιάζεται στόν Ἑλληνισμό εἶναι κατὰ συνέπεια μετέωρη, καθὼς δέν εἶναι δυνατόν οὔτε νά γίνει ἀπόλυτα κατανοητὴ οὔτε καί νά ἐλεγχθεῖ χωρίς προσφυγὴ σέ πολλά, δυσεῦρετα στίς ἑλληνικὲς βιβλιοθηκὲς, ξενόγλωσσα ἔργα.

Ἄν ὡστόσο μεταφραστοῦν στά ἑλληνικὰ ὀρισμένες ἀπό τίς γενικὲς εἰσαγωγὲς στήν ἱστορία τῆς κλασικῆς φιλολογίας καί τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τότε τό βιβλίο τοῦ Κάνφορα θά ἀποκτήσει, σέ κάποιον βαθμό, τήν ἐπικαιρότητα πού τοῦ ἀρμόζει. Τὰ κλασικότερα βιβλία τοῦ εἶδους, ὅπως τοῦ Βιλαμόβιτς-Μέλεντορφ ἢ τοῦ Ντέ Σάνκτις, περιμένουν τοὺς ἐκδότες τους· ἀλλὰ καί οἱ μελέτες τοῦ Μομιλιάνο, ἀπό μόνες, θά ἦταν ἐπαρκὴ ἐφόδια γιά νά γίνεῖ κατανοητὴ ἡ θέση τοῦ Ντρούζεν καί τῶν συζητήσεων γύρω ἀπὸ τήν προσφορά του.

Ἀκόμα καί μέ τὰ προβλήματα αὐτά, τό βιβλίο τοῦ Κάνφορα γιά τόν Ἑλληνισμό περιέχει κάποια πολὺ χρήσιμα διδάγματα γιά τό ἑλληνικό κοινό. Ἡ ἱστορικὴ περίοδος ἀπὸ τόν Ἀλέξανδρο στήν Κλεοπάτρα εἶναι σήμερα ἀναπόσπαστο καί οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅχι μόνο ἐπειδὴ ὅλοι οἱ Ἕλληνες δέχονται πιά τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας αὐτῆς (χωρὶς προκαταλήψεις γιά τήν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἢ τὸ Βυζάντιο) ἀλλὰ καί ἐπειδὴ ἡ διάχυση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στήν Ἀνατολή θεωρεῖται ὡς ἡ περίοδος σύνθεσης πού κατέστησε δυνατὴ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ. Στά μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα ὡστόσο, τίποτα ἀπ' αὐτὰ δέν ἦταν δεδομένο οὔτε στή Γερμανία οὔτε στήν Ἑλλάδα πού ἀκολουθοῦσε τίς γερμανικὲς ἱστορικὲς σπουδές. Ἡ ἔννοια τοῦ «ἑλληνισμοῦ» καί τῶν «ἑλληνιστικῶν» χρόνων ἔπρεπε πρῶτα νά κατασκευαστεῖ.

Ἄλλὰ καί οἱ συζητήσεις πού συνεχίστηκαν μετὰ τόν Ντρούζεν δείχνουν ὅτι δέν ἔγινε ἀμέσως σαφές ἂν ὡς «ἑλληνισμός» ἔπρεπε νά νοηθεῖ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ μεγάλη μερίδα τῶν Ἰουδαίων (προϋπόθεση γιά τὴ διάδοση ἀργότερα τοῦ χριστιανισμοῦ) ἢ ἡ σύζευξη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μέ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο μέχρι τίς ἐσχατιὲς τῶν κτίσεων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τελικά, ἡ ἱστορία τῆς «παρεξήγησης» γύρω ἀπὸ τό ἔργο τοῦ Ντρούζεν, γιά τὴν ὁποία γράφει ὁ Κάνφορα, δέν εἶναι παρά ἡ ἱστορία τῶν θεωρητικῶν διαμαχῶν πού μορφοποίησαν τὴ σημερινὴ ἱστοριογραφία. Καθὼς ἡ πρόσφατη συγκυρία θέτει καί πάλι ἐπὶ τάπητος βασικὲς ἱστοριογραφικὲς ἐπιλογές, ἡ καλὴ γνώση τῶν παλαιότερων ἐπιλογῶν ἀποτελεῖ ἕνα ἰσχυρότατο ὄπλο.

Δημήτρης Κυρτάτας

Ἀλεξάνδρα Φρειδερίκου – Φανή Φολεροῦ
Οἱ δάσκαλοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου
μιά κοινωνιολογική προσέγγιση

ἐκδόσεις Ὑγιλον, Ἀθήνα 1991, σελ. 273

Ἐπί εἴκοσι σχεδόν χρόνια, μέ συμβατική ἀφετηρία τήν ἐκδοση τοῦ σημαντικοῦ βιβλίου τοῦ Ἀλέξη Δημαρᾶ, *Ἡ μεταρρύθμιση πού δέν ἔγινε*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα, Α' 1973, Β' 1974, ἡ παραγμένη μεταπολιτευτική περίοδος χαρακτηρίζεται καί ἀπό σταθερή αὔξηση τῆς ἐρευνητικῆς παραγωγῆς γιά τήν ἐλληνική ἐκπαίδευση. Ἡ μεταβολή δέν εἶναι μόνον ποσοτική: διακρίνεται παράλληλα καί μιά μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τή διαχρονία, πού ὑπερτερεῖ στήν παλαιότερη βιβλιογραφία, πρὸς τή συγχρονία, ὅπου ὠθεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ἡ συναίσθηση τῶν ἀδιεξόδων τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καί ἡ ἐπίδραση τῆς διεθνούς, ἀλλά πρωτευόντως ἀμερικανικῆς ἐρευνητικῆς τάσης, ὅπως διαθλάται μέσα ἀπό τὰ πολλαπλά ἐπιπτώματα πανεπιστημίων — γιά ν' ἀπομονώσω μόνο δύο, διακριτά διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπό τὰ πολλαπλά αἰτία πού προξενοῦν ἐκάστοτε τὰ συγγενῆ φαινόμενα.

Τήν καμπή τοῦ 1985 πῆραν ὡς ἀφορμή γιά τήν ἔρευνά τους ἡ Ἀλεξάνδρα Φρειδερίκου καί ἡ Φανή Φολεροῦ, τότε πού ἡ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐκπλήρωνε τήν ἐπαγγελία τῆς «Ἀλλαγῆς» τῆς, μετά τήν ἀνώτατη, καί γιά τή γενική ἐκπαίδευση (Ν. 1566)· οἱ μεταβολές στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία ἀλλά καί, κυρίως, στίς προδιαγραφές σπουδῶν καί προσόντων τῶν δασκάλων πού θεσπίζει ὁ νέος νόμος ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στίς δύο συγγραφεῖς νά διερευνήσουν μέ μὴ κατευθυντικές συνεντεύξεις ἀπό ἓνα δείγμα ἑκατὸ δασκάλων δημόσιων δημοτικῶν σχολείων τῆς Ἀττικῆς (τοῦ χωνευτηριοῦ πού συναίρει καί ἰσοπεδώνει τίς ἰδιομορφίες ὅλης τῆς Ἑλλάδας) τὸ ρόλο

τοῦ δασκάλου, κυρίως «τῆ συνειδητῆ ἢ ἀσυνειδητῆ διαδικασία μέ τήν ὁποία ὁ δάσκαλος πραγματοποιεῖ ἢ ἐπιχειρεῖ νά ἀκυρώσει τήν ἐπιλεκτική λειτουργία τοῦ σχολείου», καθὼς καί τῆ συνείδηση πού ἔχει ἀποκτήσει ὁ ἴδιος γιά τὸ ρόλο του.

Τὸ βιβλίο εἰσάγεται μέ μιά ἐπισκόπηση τῶν θεωρητικῶν τάσεων πού ἐκδηλώνονται σήμερα στήν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης καί διαμορφώνουν τὸν ἰδεολογικὸ τῆς ὀρίζοντα. Προχωρεῖ σέ μιά σύντομη σχηματικὴ ἀναδρομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐπαγγέλματος στό νεοελληνικὸ κράτος καί συνεχίζει μέ τὴν διερεύνηση τῆς κοινωνικῆς προέλευσης καί τῶν κινήτρων πού ὤθησαν τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ δασκάλους στήν ἐπιλογή τοῦ ἐπαγγέλματός τους, καθὼς καί τῆς ἱκανοποίησής πού ἀποκομίζουν ἀπὸ τὴν ἀσκησή του· διαπιστώνει ὅτι ἡ μὲν ἐπιλογή προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία βελτίωσης τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἀνθρώπων πού προέρχονται ἀπὸ τὰ πιο καθυστερημένα κοινωνικοοικονομικά στρώματα («μετανάστευση στήν ἀστική τάξη»), ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίηση ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τους εἶναι ἐξαιρετικά χαμηλὴ, ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν σ' αὐτὸ καί πού διαφέρουν σημαντικά ἀπὸ τίς προσδοκίες τους. Ἔτσι συντελεῖται, σχεδόν μέ τὴν εἴσοδο στό ἐπάγγελμα, καί ἡ ἀπομυθοποίησή του ἀπὸ κάθε ψευδαίσθηση πνευματικοῦ ἢ κοινωνικοῦ κύρους.

Ἀνάλογα μέ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ θεσμοθετημένου ρόλου τους ὡς ἱμάντα μεταβίβασης κοινωνικῶν ἀξιών καί ἀναπαραγωγῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, οἱ δάσκαλοι διακρίνονται σέ τρεῖς κατηγορίες πού, ὅσο κι ἂν δέν δηλώνεται ρητὰ, ὑπονοεῖται ὅτι ἀντιστοιχοῦν στίς τρεῖς χονδρικές διαίρεσεις τοῦ κομ-

ματικοῦ μας φάσματος — γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ μιά ἀκόμα φορά πὼς τὰ μόνον κοινόχρηστα ἀναλυτικὰ ἐργαλεῖα μέ ἐξασφαλισμένη κοινωνικὴ κυκλοφορία εἶναι τὰ ἐτοιμοπαράδοτα κομματικά: Α (38% -συντηρητικοί), Β (57% -«προοδευτικοί») καί Γ (5% -«φορεῖς τῆς ρῆξης»). Ἀναλύεται ἡ ἰδιαιτέρη ἐπαγγελματικὴ συμπεριφορὰ τῶν δασκάλων κάθε κατηγορίας καί οἱ ἀμφίδρομες σχέσεις τους μέ τοὺς μαθητές, συναδέλφους, διευθυντές, ἐπιθεωρητές ἢ συμβούλους καί τοὺς γονεῖς — τὴ σχολικὴ κοινότητα τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μέλη.

Τὸ ἐπόμενο, τέταρτο, κεφάλαιο ἐξετάζει τὴ στάση τῶν δασκάλων κατὰ κατηγορία ἀπέναντι στίς καινοτομίες πού εἰσάγει ὁ νέος νόμος (1566/85) περί γενικῆς ἐκπαιδεύσεως: τὴν ἐννιάχρονη ὑποχρεωτικὴ φοίτηση, τὴν ἀκώλυτη προαγωγή ἀπὸ τάξη σέ τάξη, τὴν κατάργηση τῆς δεκάβαθμης ἀξιολογικῆς κλίμακας τῶν μαθητῶν, τὰ νέα προγράμματα καί βιβλία, τὴν κατάργηση τῆς κατ' οἶκον ἐργασίας τῶν μαθητῶν, τίς πολιτιστικὲς δραστηριότητες καί τὴν περιβαλλοντικὴ ἀγωγή.

Τόσο τὰ συμπεράσματα πού συνάγονται ἀπὸ τίς ἐπί μέρους ἀναλύσεις ὅσο καί τὰ συγκεντρωτικὰ συγκλίνουν σέ ἓνα ἐντυπωσιακὸ προφίλ δασκάλων πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀνεπάρκειες γνωστικές καί τεχνικές (παιδαγωγικές), ἀλλὰ πού πρῶτοι οἱ ἴδιοι, πρὶν ἀπὸ τίς ἐρευνήτριες, ἔχουν συνειδητοποιήσει καί τίς καταγγέλλουν μέσα ἀπὸ τὰ εὐστοχα ἐπιλεγμένα ἀποσπάσματα τῶν συνεντεύξεων πού παρατίθενται passim σ' ὅλο τὸ βιβλίο.

Ἐδῶ πρέπει νά ἀνοίξω μιά παρένθεση γιά νά σχολιάσω εὐχαρίστως μιά — ὄχι τὴ μικρότερη — ἀρετὴ τοῦ βι-

βλίου: τόν ύψηλό βαθμό «αναγνωσιμότητάς» του· ανεξάρτητα από τό άν και πόσο συμφωνεί κανείς με τίς προϋποθέσεις, τή μέθοδο και τά συμπεράσματα τής έρευνας, διατηρεί μιά αδιάπτωτα ζωηρή και ρέουσα σχέση αναγνώστη πρós κείμενο και στίς 266 σελίδες του βιβλίου. Τά άποσπάσματα από τίς συνεντεύξεις τών δασκάλων συμβάλλουν δραστικά στην κατασκευή ενός ενδιαφέροντος, καθαυτό αξιανάγνωστου κειμένου· συχνά ή χρήση ενός προφορικού εύφουλογήματος πού κρυσταλλώνει άκαριαία τή συμπυκνωμένη έμπειρία μιάς δασκάλας ή ενός δασκάλου προσδίδει έναργεια και χυμό στην άποστασιοποιημένη διατύπωση τής έπιστημονικής γενίκευσης πού προηγείται ή άκολουθεί. “Ένα άκόμα στοιχείο πού προάγει τό κείμενο είναι και τό ύφος τών ίδιων τών έρευνητριών, πού έγκαταλείπουν κάποτε τήν «αντικειμενική» άταραξία του παρατηρούμενου και αναλύοντας κοινωνιολόγου για νά συμμεριστούν τήν άγωνία ή τήν άγανάκτηση τών ύποκειμένων τής έρευνας. Τίς άνάγουν τότε σ’ ένα μαρξικό έπίπεδο διατύπωσης —ίσως με μιά έφηβική μεγαλοστομία πού ήχει άναντιστοιχα ένθουσιώδης πρós τίς κοσμογονικές άνακατατάξεις τών ήμερών μας— δηλώνοντας με σαφήνεια τόν ιδεολο-

γικό χώρο άπ’ τόν όποιο γίνεται ή παρατήρηση, χωρίς όμως νά τραυματίζεται γι’ αυτό ή συνέπεια τής άνάλυσης. Μιά έπιστημονική έντιμότητα, δηλαδή, πού έγγράφεται ως έμμογή στή νηφάλια (καίτοι έμ-παθή) διαπραγμάτευση και άποφυγή τής θυμικής εκτόνωσης άγχους ή προβολής επιθυμιών, όπως ταιριάζει σέ λόγο πού κατατίθεται για τήν εκπαίδευση. Τέλος τής παρένθεσης.

Αυτόι οι δάσκαλοι, λοιπόν, οι κοινωνικά, οικονομικά και παιδαγωγικά μειωμένοι, πτωχοπρόδρομοι του χτές, μακριά από τή σύγχρονη εκπαιδευτική πρακτική και παιδαγωγική αντίληψη —στή μεγάλη τους, πάντως, πλειονότητα— είναι φυσικό πού δέν αντιλαμβάνονται τίς έξισωτικές προθέσεις του νέου νόμου, ιδιαίτερα όπου αυτές εκδηλώνονται ως άνατροπή παγιωμένων στό χρόνο πρακτικών, και πού αντιδρούν ή, έστω, πού άνέχονται άπλώς από κομματική νομιμοφοσύνη τίς καινοτομίες του. Αυτό δείχνει πειστικά ή έρευνα. “Όμως στό προτελευταίο, πέμπτο, κεφάλαιο του βιβλίου οι έρευνητριες διαπιστώνουν μιά σημαντική και ενδιαφέρουσα αντίφαση: παρ’ όλο πού αντιδρούν άρνητικά ή άπρόθυμα στίς έξισωτικές διορθώσεις του νόμου, γιατί δέν τίς αντιλαμβάνονται έτσι, οι “Έλ-

ληνες δάσκαλοι, αντίθετα από τούς συναδέλφους τους άλλων εκπαιδευτικών συστημάτων και κοινωνικών συμφραζομένων, δέν άποδίδουν τήν άνισότητα στην έπίδοση τών μαθητών τους σέ φυσικές διαφορές εύφυίας αλλά στην κοινωνική άφετηρία τους. Δείχνουν ιδιαίτερη εύαισθησία άπέναντι στα παιδιά πού προέρχονται από φτωχές και προβληματικές οικογένειες και προθυμοποιούνται νά τά ενισχύσουν με διάφορες πρωτοβουλίες τους, συχνά έξω από τά ύπηρεσιακά τους καθήκοντα και με καταβολή προσωπικού χρόνου, ώστε νά πορευτούν με σταθερό βήμα κι αυτά μέσα από τούς δαιδάλους του εκπαιδευτικού συστήματος, του μόνου έδραιωμένου στην κοινή συνείδηση μηχανισμού κοινωνικής καταξίωσης πού διαθέτει —ή πού μέχρι πρόσφατα διέθετε— ή έλληνική κοινωνία. Άναλαμβάνουν, έτσι, πρωτοβουλιακά και άυτοσχέδια, τό ρόλο του κοινωνικού έξισωτή, πού δέν μπόρεσαν νά διακρίνουν στίς θεσμικές καινοτομίες.

“Αν στόχος τής κοινωνιολογικής άνάλυσης είναι ή διαγραφή τής ιδιαίτερότητας ως άπόκλισης από τήν κανονικότητα, νομίζω πώς έχουμε νά κάνουμε μ’ ένα ιδιαίτερος έρεθιστικό βιβλίο.

Κ. Παπαντωνόπουλος

John Haldon, *Μαρξισμός και ιστοριογραφία. Πρόσφατες εξελίξεις και σύγχρονες άναζητήσεις στή Βρετανία.*

Μετάφραση: Κώστας Γαγανάκης, Έκδόσεις EMNE – ΜΝΗΜΩΝ 1992, σελ. 104

Τό βιβλίο του Τζών Χάλντον για τόν μαρξισμό και τήν ιστορία στή Μ. Βρετανία, πού πρόσφατα κυκλοφόρησε από τίς ιστορικές εκδόσεις Μνήμων, στοχεύει νά συνδέσει τόν “Έλληνα ιστορικό αλλά και τόν φοιτητή, καθώς και κάθε ενδιαφερόμενο αναγνώστη με τίς σύγχρονες άναζητήσεις στον οικείο χώρο. Τό βιβλίο είναι γραμμένο άποκλειστικά γι’ αυτό τό σκοπό, για τήν ενημέρωση του “Έλληνα έρευνητή, δέν άποτελεί δηλαδή μετάφραση κάποιου άντίστοιχου άγγλικού έγχειριδίου. Πραγματεύεται μιά σειρά σημαντικών θεωρητικών ζητημάτων με τρόπο συ-

νοπτικό αλλά εύληπτο, δίδοντας παράλληλα μιά εικόνα τών διαφόρων μαρξιστικών σχολών πού έπεξεργάστηκαν θεωρητικές έννοιες σχετικές με τήν έπιστήμη τής ιστορίας. “Ο αναγνώστης θά βρεί στό μικρό και χρήσιμο αυτό βιβλιαράκι τών 104 σελίδων στοιχεία για τόν μαρξισμό και τή θεωρία του κράτους, τόν ιστορικό ύλισμό, τήν έννοια του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής, τήν έννοια τής δομής, τόν κοινωνικό σχηματισμό. Κι επειδή, ιδιαίτερα στον άκαδημαϊκό-πανεπιστημιακό κόσμο, ή θεωρία και οι θεωρητικές έπεξεργασίες σχεδόν έξ όρισμού έχουν διαγραφεί, τό

βιβλίο αυτό του Χάλντον μπορεί νά προσφέρει σέ μιά κάποια «άποκατάσταση» τής θεωρίας στα δικαιώματά της. “Όστόσο, ό άπαιτητικός αναγνώστης δέν μπορεί νά ξεπερδύει διαβάζοντας όλο κι όλο έξι σελίδες για τή φύση του κράτους. “Αν ό Χάλντον δίνει μιά έντιμη και παραστατική εικόνα τών συζητήσεων και τών προβληματισμών μαρξιστών στή Μ. Βρετανία, στα άντίστοιχα θέματα ύπάρχει πραγματικά τεράστιος συσσωρευμένος πλοϋτος έπεξεργασιών τίς τελευταίες δυό-τρεις δεκαετίες.

“Η προχειρότητα με τήν όποία άντιμετωπίζουν οι μεταφραστές τά δυσεπίλυτα προβλήματα τής όρολογίας υποχρεώνει νά προσέξει κανείς τήν έξαιρετικά φροντισμένη και «πληροφορημένη» μετάφραση του Κώστα Γαγανάκη.

Δ.Π.

Ταξιδιωτικές σημειώσεις: Ένα «Σύγχρονο» Θέατρο στή Μόσχα

Στό ξενοδοχείο τό τεράστιο πανώ τῆς Λονδρέζικης Μάντσεστερ μέ τά κόκκινα γράμματα προειδοποιεῖ τούς φιλάθλους: «Λυπᾶμαι, σύντροφε, μόνο ἕνας κόκκινος στρατός ὑπάρχει».

Στούς δρόμους τῆς Μόσχας ἡ θεά τῆς ἐξαθλίωσης ἀπειλεῖ νά μετατρέψει ἀκόμα καί τόν ταξιδιώτη τῆς δραχμῆς σέ τουρίστα-ἠδονοβλεψία πού κοιτάζει «τή μιζέρια τοῦ κόσμου ἀπό τά ὕψη μιᾶς κτημένης εὐρωστίας». Ἐδῶ τό σύνθημα εἶναι: ὄλα στό σφυρί γιά λίγα δολάρια. Στό παζάρι τῆς ὁδοῦ Ἄρμπάτ προσωπικά εἶδη, κόκκινες σημαῖες καί σημαϊάκια, σηματοκία μέ τόν Λένιν καί σφυροδρέπανα, ματριόσκες πού ἐγκυμονοῦν τούς πάλαι ποτέ Σοβιετικούς ἡγέτες. Καί ὁ Ἰησοῦς πού ὑποκλίνεται ἀπ' τά «παλιά» εἰκονίσματα «ἐν ὀνόματι Κυρίου», κι ὁ Μάρξ σ' ἕνα κάδρο «κατακόκκινο καί λεῖο σέρνει τόν βαρετό του βίβιο» καί «σαμοβάρικα χεράκια» καί κλουβάκια καί ραπανάκια.

Κόκα-κόλα, πίτσα Χάτ, Μάχ Ντόναλντς καί μελλοντικοί «Λοττοφάγοι» διά χειρός Κόκκαλη. Στίς ὑπόγειες διαβάσεις θρησκευόμενες κυρίες μέ ἀναμμένες λαμπάδες, ζητιάνοι καί ὀργανοπαῖχτες. Στίς λεωφόρους τοῦ μέλλοντος πολυτελή δυτικά μοντέλα γλιστροῦν ἀνάμεσα στά Λάντα-πειρατικά ταξί. Μέ ἄλλο ὄνομα ἢ λεωφόρος Γκόρκι. Στήν

Κόκκινη Πλατεία κόσμος στούς ναούς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καί τοῦ Λένιν καί στίς βιτρίνες τῶν Γκαλερί Λαφαγιέτ ἀκριβῶς ἀπέναντι. Στά μεγάλα ξενοδοχεῖα καί στό ποταμόπλοιο μάρ-καζινο, «μπίζνες», μαφιόζοι, μαυραγορίτες καί νεαρές πόρνες.

«...μόνο ἄς πᾶμε στή Μόσχα! Δέν ὑπάρχει τίποτα καλύτερο στόν κόσμο ἀπό τή Μόσχα!»... Μόνο ἄς πᾶμε στό θέατρο. Δέν ὑπάρχει τίποτα καλύτερο στή Μόσχα ἀπό τό θέατρο-καταφύγιο στό Σαβρεμένικ (Σύγχρονο). Ἰδρύθηκε τό 1956 ἀπό τούς «ἐγγονούς τοῦ Στανισλάφσκι», μιᾶ ὁμάδα ἀποφοίτων τῆς Δραματικῆς Σχολῆς τοῦ Θεάτρου Τέχνης, καί τόν δάσκαλό τους Ὀλεγκ Ἐφραϊμοφ ἐπικεφαλῆς. Ἀπό τό 1972, καλλιτεχνική διευθύντρια εἶναι ἡ Γκαλίνα Βόλτσεκ. Ἡθοποιός —σπουδαία Μάρθα στό «Ποιός φοβᾶται τή Βιρτζίνια Γούλφ» τοῦ Ἄλμπυ καί Ἄννα Ἄντρέγεβνα στόν «Ἐπιθεωρητή» τοῦ Γκόγκολ— καί σκηνοθέτης ἀπό τό 1962.

Πενήντα ἠθοποιοί ἀποτελοῦν σήμερα τό δυναμικό τοῦ θεάτρου. Παρουσιάζουν ἐναλλασσόμενο ρεπερτόριο καί παίζουν κάθε βράδυ διαφορετικό ἔργο. Ἐκτός ἀπό τή Δευτέρα, πού «θεωρητικά» ἀργοῦν. Κάθε χρόνο κάνουν δύο ἢ τρεῖς νέες παραγωγές καί ἐπαναλαμβάνουν καί παλαιότερες (δεκατέσσερις εἶ-

ναι οἱ φετινές ἐπαναλήψεις). Τά ἔργα ποικίλλουν. Κλασικό ρώσικο καί ξένο ἔργο καί νέοι συγγραφεῖς. Στόχος, νά ἀνακαλύψουν καί νά ἀναδείξουν καινούργιους δραματουργούς. Καί παρά τίς δυσκολίες τῶν ἡμερῶν καί τό «πλούσιο» θέαμα πού προσφέρουν τά ἔξι τηλεοπτικά κανάλια, καί τίς δύο βραδιές τό θέατρο ἦταν κατάμεστο.

Ἐπιστροφή στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80: Τα τέσσερα μονόπρακτα πού ἀποτελοῦν τό ἔργο τῆς Λουντμίλα Πετροσέφσκαγια «Τό διαμέρισμα τῆς Κολομπίνας» μιλοῦν μέ τρυφερότητα καί σκληρότητα γιά τή δύσκολη καθημερινότητα. Γραφή καί σκηνοθεσία πού «σάν φακός μεγεθύνει». Σκηνοθέτης ὁ Ρομάν Βικτιούκ, πού τή «Φαίδρα» του μάς γνώρισε ἢ Ἄλλα Ντεμίνοβα. Ἡ ἠθοποιός-Κολομπίνα, ἠρωίδα τοῦ τέταρτου μονόπρακτου, σπρώχνει τή σκηνοθεσία στίς περιοχές τῆς Κομμέντια ντέλ Ἄρτε. Ἐνα πατάρι τῶν Ἰταλῶν πλανόδιων θεατρίνων εἶναι τό μίζερο δωμάτιο στο προσκήνιο, ὅπου στριμώχονται οἱ νεόνυμφοι καί ἡ πεθερά, οἱ μοναχικοί τύποι, οἱ ἀδιέξοδες σχέσεις. Καί ἡ κουρτίνα στό βάθος πολύχρωμη αὐλαία. Ἀνθρωπιά καί σαρκασμός ἀπό ὄλους τούς ἠθοποιούς, μέ κορυφαία τή Λία Ἀχετζάκοβα.

Τό ἄγαλμα τοῦ Ἰωσήφ Στάλιν καί

τά κόκκινα πανώ στο φουαγιέ υποδέχονται τό θεατή τῆς παράστασης πού βασίζεται στό χρονικό τῆς Εὐγενίας Γκίνζμπουργκ γιά τίς σταλινικές φυλακές. Στή σκηνή, μέσα ἀπό σίδερα πού ανοιγοκλείνουν, γύρω στίς εἴκοσι πέντε γυναῖκες. Κεντρικό πρόσωπο ἡ Γκίνζμπουργκ, ἱστορικός, κατηγορούμενη γιά ἀντικαθεστωτική δράση καί τροτσκιστικές τάσεις ὅπως καί ὁ ἄντρας τῆς Πάβελ Ἀξιόνοφ, ἀνώτερο στέλεχος τοῦ Κόμματος. Ἡ ἴδια κατηγορία βαραίνει καί μιά ἀγράμματη ἀγρότισσα πού μπερδεύει τό τροτσκίστρια μέ τό «τρακτίστα» (ὁδηγός τρακτέρ). Ἀνάμεσα στίς ἠθοποιούς, ἐρμηνεύει ἕνα μικρό ρόλο καί μιά γυναίκα πού ἔζησε δεκαεφτά χρόνια φυλακισμένη. Συγκλονιστική παράσταση. Ἡ σκηνοθεσία τῆς Βόλτσεκ θυμίζει κινηματογραφικά πλάνα. Ἀπό τίς στιγμές συνόλου στό προσωπικό συμβάν. Στόν ρόλο τῆς Γκίνζμπουργκ ἡ Μαρίνα Νεγιόλοβα. Πολιτικό θέατρο χωρίς διδακτισμούς. Οἱ ἄντρες ἠθοποιοί πού ἐρμηνεύουν τούς ρόλους τῆς ἐξουσίας δέν ὑποκλίνονται στό τέλος. «Γιατί αὐτή ἡ παράσταση εἶναι γυναικεία ὑπόθεση».

«Πάντα μέ ἐνδιαφέρει ἡ ἱστορία καί ἡ πολιτική, ὅποιο ἔργο καί νά ἀνεβάσω» λέει ἡ Βόλτσεκ. «Μέ τά μπλουτζήν ὅμως δέν κάνεις τόν Ἄμλετ σύγχρονο. Πρέπει νά φάξεις βαθιά μέσα στό δραματικό πρόσωπο. Σ' αὐτό τό σαλόνι μέχρι πρὶν ἀπό λίγο δεχόμασταν μόνο τούς θεατές-μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Τώρα ἀπαλαχτήκαμε ἀπό τή λογοκρισία καί τόν σοσιαλιστικό ρεαλισμό ἀλλά κόβονται τά κονδύλια γιά τό θέατρο καί πρέπει νά στραφοῦμε στούς σπόνσορες. Ἡ προσέλευση τοῦ κοινοῦ στά πενήντα θέατρα τῆς Μόσχας ἔχει μειωθεῖ γιατί ὁ φόβος ἀπό τήν ἔξαρση τῆς ἐγκληματικότητας κλείνει τούς θεατρόφιλους σπίτια τους. Ζοῦμε μιά νέα διάψευση, ὅπως οἱ κρατούμενες, πού πανηγυρίζουν στό τέλος, ἐλπίζοντας ὅτι ὁ Λαβρέντι Μπέρια, διάδοχος τοῦ Ἐσχοφ στήν NKYD (μετέπειτα KGB) θά δώσει περισσότερες ἐλευθερίες». Ἀλλά νέα συρματοπλέγματα μεταφορικά καί σκηνικά πέφτουν σιγά σιγά ἀπό ψηλά καί τίς περικυκλώνουν.

Δηῶ Καγγελάρη

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Christensen Martha, *Ὁ χορός μέ τή Ρεγκίτζε*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἄρκτος

Τσάντλερ Ρέιμοντ, *Δολοφόνος στή βροχή*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἄρκτος

Williamson Jack, *Οἱ λύκοι τοῦ σκότους*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἄρκτος.

Woolrich Cornell, *Τό κορμί τῆς Τζαίην Μπράουν*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἄρκτος.

ΠΟΙΗΣΗ

Τραϊανοῦ Ἀλέξη, *Φύλακας ἐρειπίων*, Ἐκδ. Πλέθρον.

Yeats W.B., *Μυθολογίες καί δράματα*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης

Μανόλης Ἀναγνωστάκης, *ΥΓ.*, ἐκδ. Νεφέλη, 1992.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Δημάκη Ἰωάννη, *«Φιλελληνικά»—γιά τόν φιλελληνισμό κατά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, Ἐκδ. Καρδαμίτσα.

Haldon John, *Μαρξισμός καί ἱστοριογραφία. Πρόσφατες ἐξελίξεις καί σύγχρονες συζητήσεις στή Βρετανία*, Ἐκδ. EMNE-Μνήμων.

Σκοπετιά Ἐλλης, *Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς*, Ἐκδ. Γνώση.

Τζωρτζόπουλου Κώστα, *Ἀπόδοση τίτλων*, Ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ἐξαρχου Γεώργιου, *Δρόμοι ἀνάπτυξης*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης.

Καλαφάτη Θανάση, *Ἀγροτική πίστη καί οἰκονομικός μετασχηματισμός στή Β. Πελοπόννησο, Αἰγιάλεια τέλη 19ου αἰ., Γ' τόμος*, Ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης.

Κουγέα Νικόλα, *Ἡ τιμή τοῦ συναλλάγματος καί ἡ νομισματική πολιτική στήν Ἑλλάδα (1843-1879)*, Ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Καργάκου Σαράντου, *Ἀπό τό μακεδονικό ζήτημα στήν ἐμπλοκή τῶν Σκοπίων*, Ἐκδ. Gutenberg.

Νούτσου Παναγιώτη, *Ἡ σοσιαλιστική σχέψη στήν Ἑλλάδα (ἀπό τό 1875 ὡς τό 1974)*, Β' τόμος, Ἐκδ. Γνώση.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ἀνδριώτη Νικολάου, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1992.

Dessuant Pierre, *Ὁ ναρκισσισμός*, Ἐκδ. Χατζηνικολῆ.

Καϊμή Τζούλιο, *Συναντήσεις—μέ τούς Φ. Κόντογλου, Γ. Χαλεπᾶ, Ν. Χατζηκυριάκο-Γκίκα*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης.

Κωνσταντινίδη Ἄρη, *Ἡ ἀρχιτεκτονική τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, Ἐκδ. Ἄγρα.

Μανδρίκα Ἀχιλλέα, *«Κρυφό Σχολεῖο»*, μύθος ἢ πραγματικότητα; Ἐκδ. Καλέντης.

Martin R.-Metzger H., *Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Ἐκδ. Ἰνστιτούτου τοῦ βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα.

Schelling F.W.J., *Ἡ δραματική ποίηση*, Ἐκδ. Ἐρασμος. **Συλλογικό**, *Κοινωνικοοικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες τῆς γονιμότητας στήν Ἑλλάδα, Τόμος Α'*, Ἐκδ. Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν.

Τσίτα Δημήτρη, *Φάκελος Γιαννούλη καί ἄλλα τινά*, Ἐκδ. Ἄνοιξη-1992.